

MKE – MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM
DOKTORI ISKOLA

Hagyományos roma mesterségek és kortárs formatervezés
Szociális dizájn a *No Corruption Social Brand* kapcsán

DLA ÉRTEKEZÉS

KÉSZÍTETTE: **EL-HASSAN RÓZA**

2013

TÉMAVEZETŐ TANÁR: SUGÁR JÁNOS DLA
EGYETEMI TANÁR, MKE INTERMÉDIA TANSZÉK

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ

1. KAKAS JÓZSEF ROMA KOSÁRFONÓ MŰVÉSZ MŰHELYÉBEN JÁRVA: MŰVÉSZET, ANYAG, ÖKOLÓGIA 6. oldal
2. ALKALMAZOTT MŰVÉSZET – SZABAD MŰVÉSZET
NOCORRUPTION- MŰVÉSZETELMÉLET..... 9. oldal
 - 2/1. Matali Crasset a Cartell bútorainak konstruktőre – Roma munkanélküli mesterek – Kultúra és tudás mobilitások- művészetelmélet
 - 2/2. Alkalmazott művészet – Szabad művészet
 - 2/3. Természetes dizájn és posztideológia
3. HÁZIIPAR - HÁZIIPAR, NÉPIIPAR, NŐI TERMELÉSI FORMÁK KRITIKUS SZEMPONTBÓL 24. oldal
4. RAJZOK, TERVEK, TECHNIKAI RÉSZLETEK, MŰSZAKI LEÍRÁSA ÉS SZABADALMAK 29. oldal

A vessző és a kosárfonás hagyományos és kortárs eljárásairól és a botanikai alapismeretekről

 - 4/1. A fonás és a vessző
 - 4/2. A vesszőfonás technikája Magyarországon
 - 4/3. Laptoptartó készítésének műszaki leírása
 - 4/4. Zárak, zsanérok, csatok
 - 4/5. Továbbfejlesztés és jelenlegi nehézségek, feladatok
 - 4/6. A laptoptartó javasolt anyaga
 - 4/7. Gazdasági és termelési környezet
5. MŰTÁRGYAK..... 37. oldal
 - 5/1. A felkiáltójel
 - 5/2. A laptoptartó

A laptoptartó és a fonott kosár a dizájntörténet és a kortárs formaalkotás a művészeti paradigmaváltások küszöbén
6. A LOKÁLIS TERMELÉS ÚJ IDEALIZMUSAI – A ROMA KÉZMŰVES MESTERSÉGEK..... 41. oldal
7. ÖTLETEK ÉS RAJZOK A HAGYOMÁNYOS ROMA FÉM- ÉS RECYCLING IPAR MEGÚJULÁSÁHOZ – BODÓ SÁNDOR KÉPZŐMŰVÉSSZEL BESZÉLGETVE, FÉMMŰVESSÉG 48. oldal
8. GYÓGYNÖVÉNYEK ÉS A GYŰJTÖGETÉS..... 50. oldal
9. A NŐI GAZDASÁG ÉS A NEM PROFITORIENTÁLT TERMELÉSI FORMÁK – SZELÍD SZEMLÉLTETŐ MÓDOK ÉS ÚJ LEHETŐSÉGEK 51. oldal
10. A VESSZŐFONÁS ROMA MESTERSÉGE ÉS A KORTÁRS FORMATERVEZÉS TALÁLKOZÁSA 54. oldal
 - 10/1. Tiszadob
 - 10/2. Szendrőlád
 - 10/3. Képzés
 - 10/4. Piac és marketing

11. KONKLÚZIÓ.....	59. oldal
11/1. A művészet segít	
11/2. A No Corruption kezdeményezés elemzése, modellkaraktere és az ART AID hálózat	
12. HASONLÓ HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KEZDEMÉNYEZÉSEK RÖVID ISMERTETÉSE ...	61. oldal
13. FORRÁSOK ÉS D. MAGYARI ÍRÁSA:	
„Imádjuk az anyagot” – Találkozás El-Hassan Rózával (interjú)	69. oldal
14. Képmelléklet.....	73. oldal

Bevezető

A *No Corruption Social Brand* kezdeményezés nagyon szerteágazó, leginkább egy nyitott műhöz lehetne hasonlítani, kezdetben *Wickart* (fonott művek) volt a neve, nem lehet róla irodalmi szempontból egységes tanulmányt írni, mivel krosz-diszciplináris, nem illeszthető be egyetlen műfajba sem.

A doktori dolgozat részei más-más tudományelméleti környezetbe tartoznak. Mára megszokott olvasási szokásainknak megfelelően, leginkább *hypertext* típusú, ahol egy-egy fejezethez, egy-egy hasznos link felelne meg, tallózásra invitál.

Mint egy képzeletbeli memoárban, személyes kalendáriumban, ahol szabadon léphetünk át emlékek és műfajok, megtörtént és tervezett események között. Egyben adattár is: művészeti és szociális kezdeményezések gyűjteménye. A konklúzió pedig arról árulkodik, hogy a projekt sok hasznos tapasztalattal, ötlettel, törekvéssel rendelkezik, annak ellenére, hogy nem teljesültek maradéktalanul a kiindulási célok.

A kezdeményezés kísérleti jellege miatt hol használati utasítás, hol élménybeszámoló jellegű, más fejezetek pedig művészetelméleti szempontból közelítenek, de leginkább arra törekedtem, hogy a tapasztalataimat elemezzem a botanikus, a tanár, művész, az idegen és a magát otthonérző ember szempontjából.

Vezérfonalként édesapám mondatát szeretném idézni, aki minden nehéz politikai helyzetben azt mondta nekem, hogy nem az identitás vagy a vallási hovatartozás kérdése a fontos, hanem az, hogy emberek legyünk. Ha megtanultunk embernek lenni, később választhatunk identitást. Ezért a doktori munkám inkább szemelvények laza gyűjteménye, az elmúlt év tapasztalatainak leírása, amely reményeim szerint a legkülönbözőbb szakterületeken válhatnak hasznossá: így a szociológia, művészet, kézművesség, oktatás, etnográfia, dizajntörténet, kisebbségpolitika területén.

Ezenkívül hasznos lehet a romológia területén is, habár nem vagyok etnográfus, és az írás során már az is sokszor nehézséget jelentett, hogy hogyan nevezem meg azt a népcsoportot, melyet munkám során megismerhettem: a Kádár-rendszer idején történtek abszurd nyelvújítási kísérletek, mely szerint 'újmagyar'-nak kellett őket egy ideig a hivatalos sajtóban nevezni. Évszázadok óta Európa egyik legkirekesztettebb népcsoportja: a roma szó politikailag korrekt, de sok cigány ember számára idegen, önmagukat mindig cigánynak mondják, emlékeim szerint egyszer sem hallottam azt a mondatot, hogy 'roma vagyok'.

A kezdőpont és a folyamat katalizátora egy 2009-es gondolat: A fonott laptoptáskák és fonott kézműves termékek, szobrok tervezése és megvalósítása cigány és szegénységben élő magyar mesterekkel: elfelejtett és hasznos tudások újraélesztése.

A városi környezetben élő művész sokszor az anyagok reciklálását végzi, én szerettem volna a tudást reciklálni, amely a tett mögött meghúzódó inspiráció humánusabb tartalmú változata, nem csupán a már felhasznált anyag újrafelhasználásában merül ki. A városi és vidéki pozíció és ebből fakadó számtalan differenciáltság nagyon lokális

nemzeti jelenség, még országon belül is roppant változatos. Így a „tudás” és „munka” kifejezések mást jelentenek a borsodi romák között, és mást a városi establishmentnek (saját budapesti környezetemnek), aki, mint láttuk, segíteni szeretne, de sajnos ez alatt a kifejezés alatt sem ugyanazt értik. Harmadik világbeli származással talán némi helyzeti előnnyel indulok a borsodi falvakba, de mégis állandó önvizsgálat tárgyává válik, hogy hogyan vessem le gondolati berögződéseimet.

1.

Kakas József roma kosárfonó művész műhelyében járva MŰVÉSZET, ANYAG, ÖKOLÓGIA

A kezdeményezés egy kiállításra szóló felkérés volt a Szépművészeti Múzeumból, Baán László és Bodó Katalin részéről egy köztéri szobor megvalósítására a Városligeti csónakázó tavon. A *Művészet a tavon (Art on Lake)*¹ című köztéri kiállítás, a Városligeti csónakázó tavon került megrendezésre.

Elképzeltem, hogy milyen is egy „rendes” köztéri szobor: anyaga bronz, vas, vagy beton, fa, kő, műkő, vagy műanyag. Legyen az akár modernista vagy történelmi reprezentáció, az óriási formák körül sokszor ott lebeg a hatalom és a magas költségek rideg valósága, és a megvalósításhoz szükséges anyagi háttér, és a hatalmi érdek jelenléte és manifesztációja. Én valami emberközelibbet szerettem volna megvalósítani, amin mindenhol ott van az emberek tapintása, részvétele, ami kézimunkával készült, valami illékonyat, könnyűt: egy fonott szobrot. A Hősök tere közelében szerettem volna egy szobrot felállítani, amit olyan emberek vagy népcsoportok készítenek, akik minden esetben kiszorultak a hatalomból, akik a központi, budapesti történelmi szobroktól mindig nagyon távol éltek.

Az első, 2009-ben készült vázlaton egy szegényes cigányszekér szerepel az emlékmű háttérében, a Hét Vezér és társai árnyékában.

Ezzel az elképzeléssel indultam el néhány hónappal később a roma falvakba, ismert kosárfonó mesterekhez Szőke Judit szociológus és Szuhai Péter néprajzkutató útmutatásával. Judittal és lányommal, Annával első utunk Somogy megyébe vezetett, Kakas József roma kosárfonó mester és művészhez, akinek a tárgyai, munkássága máris óriásit változtatott a kezdeti terveimen, meglehetősen általános elképzeléseimen.

Első találkozásom a roma mesterekkel különös volt. A Kisbajom nevű falu utcái kínosan tiszták, modernek és szegényesek voltak. Nem tudom, hogy volt-e roma negyede (kevésbé korrekt néven putrija). Kakas József, neje és egyetlen gyermekük a roma közösségtől távol egy füves udvarú apró házban éltek. A körülmények szerények, ámde nagyon rendezettek voltak. A gyepes udvaron egyetlen eldobott tárgy, virág vagy háziállat sem volt. Minden nagyfokú önfegyelmről és a dolgos küzdelemről tanúskodott. A mester műhelyébe lépve fűzfakötegek között fonott motorbiciklik, szekerek is voltak, a cigányság egykori nomád életmódjának új jelképei, fényképalbumában életnagyságú járművek, bútorok és gyerekjátékok sokszínűsége. De volt ott még a földön egy egészen egyszerű tárgy is, egy apró fonott kocka, ami lenyűgözött, és ami hosszú évek munkáját inspirálta számomra.

Újra otthon, leültem este az íróasztal mellé, fehér papírt vettem elő, és a fonott kocka egyszerű formája, amely még mindig szemem előtt lebegett, különös és szokatlan

¹ A *Művészet a tavon (Art on Lake)* című köztéri kiállítás a Városligeti csónakázó tavon került megrendezésre 2010-ben.

<http://www.artonlake.hu/>

<http://www.szepmuveszeti.hu/kiallitasok/art-on-lake-muveszet-a-tavon-212>

tárgyak sokaságát generálta, melyeket gyorsan lerajzoltam: lendületes retikulókat, csavarokat, fényképező tokokat, laptoptartókat, absztrakt formákat, félig inda, félig szerkesztett, különös szerkezeteket. Ebből a vázlatorból később egy videót készítettem, majd dizájn tárgyakat, és végül a használati minta szabadalmát.

A használati minta újítása abban állt, hogy egy olyan ősi technikát, mint a vesszőfonás – amit kosarak fonására, ütésre sérülékeny gyümölcsök tárolását és szállítását szolgáló tárgyak készítésére használtak –, elektronikai és műszaki eszközök burkolására, csomagolására és védésére használok. A fonás technikája minden esetben lehetővé teszi, hogy a burok kövesse a becsomagolt műszaki eszköz formáját, és ez a védőburok nyitható fedéllel, hordozásra és szállításra alkalmas fogóval és vállpántokkal látható el. Így nem csupán tárolásra, hanem szállításra is alkalmas divatcikké válhat. A technika kiemelten környezetbarát.

Amikor szobrászként a mester műhelyében járva megpillantottam a karikába tekert fűzött kötegeket, az anyagot megérintve feltűnt, hogy az egyéb – szobrászatban vagy iparban használatos – anyagokhoz képest milyen különös és magas a rugalmasságának és szilárdságának az együtthatója. Az, hogy könnyű szerkezetéből milyen erős felületet és tárgyat lehet létrehozni, és hogy fonott vesszőből készült tárgyak milyen takarékosan bánnak, olyan, mára értékessé vált nyersanyaggal, mint a fa, hogy a lyukacsos szerkezet mennyivel kevesebb anyagot használ, mint a tömör deszkalap. Ezek a tárgyak a műanyagból készületeket is gyakran kiválthatják. Újításom célja, hogy olyan használati tárgyakat készítsék, amelyek túlmutatnak az IKEA-ból vagy más, a tömegtermelésből származó dobozokon, lámpaburákon és tányéralátéteken. Ehhez szeretném felélnéni azt a magas szintű kosárfonó kultúrát, és az alapanyagok gazdagságát, amely Magyarországon szerencsére máig megtalálható.

Fontos észrevenni, hogy a fonott tárgyak ökológiailag és gazdaságilag is nagyon takarékosan bánnak az anyaggal. Mivel kevesebbet vesznek el a természetből, mint egy tömör fából készült bútor, így a fenntartható fejlődés jegyében nagyon fontossá válhat elterjedésük. Már ma is látjuk olyan világviszonylatban is jelentős cégek kínálatán, mint például az IKEA, hogy milyen rohamosan hódítanak teret a javarészt Ázsiából származó kókusz- és pálmaháncsból fonott tárgyak a lakáskultúrában.

Az eljárás ökológiai takarékoságát jellemzi, hogy egy nyaláb buzogányból, a gyékény alapanyagából, ami alig 40 cm átmérőjű, 6–7 kosár is elkészíthető. A buzogány, sás (a gyékény alapanyaga) természetes lelőhelyektől függ, és csak olyan helyeken terem, ahol az élővizek jó állapotban vannak, érintetlenül hagyják a lápos területeket.

A fenntartható gazdálkodás további fontos szempontja, hogy az alapanyag, a termelés és a fogyasztó (vevő) ne legyen földrajzilag nagyon távol egymástól: egy-egy fonott háncskosárka ne utazzon akár több tízezer kilométert a termelési és az értékesítési hely között.

És adott esetben a rászoruló munkanélkülinek se kelljen tömegesen Spanyolországba menni idénymunkára narancsszedőként, miközben a leszedett narancsot újra több ezer kilométer távolságba visszaszállítják a fogyasztóhoz. Szuhay Péterrel, a Néprajzi Múzeum kurátorával folytatott beszélgetés kapcsán merült fel, hogy a magyar romák sokszor narancsszedőként, mezőgazdasági idénymunkásként helyezkednek el Spanyolországban.

Furcsa mód Kakas József műhelye mellett további inspirációt egy játékfilm adott, az *Avatar*², ahol a régi típusú mechanikus robotok mellett egy párhuzamos világban megjelentek a biorobot-szerű lények és növények a filmvászonon. Itt már az is sokkal jobban hasonlított az organikus természeti formákhoz, amit mesterségesen animációként állítottak elő a filmvászon számára. A mechanikát tükröző robotok a múlttá váltak.

² Avatar, (USA, 2009) tudományos-fantasztikus film, írta és rendezte James Cameron

2/1.

Matali Crasset a Cartell bútorainak konstruktőre – Roma munkanélküli mesterek – Kultúra és tudás mobilitások MŰVÉSZETELMÉLET

A művészet, mint kreatív iparág fogalmával a Marion von Osten és Peter Spillmann által rendezett 2002-es *Be Creative* (Légy kreatív) című kiállításon találkoztam először Zürichben³. Később a téma kapcsán Geert Lovink 2007-ben egy konferenciát rendezett, és könyvet adott ki, melynek címe: *A Critique of Creative Industries*⁴.

A *No Corruption Social Design* projektem és mindenekelőtt a fonott laptoptartó számomra összekapcsolja a korábbi, évszázadokkal ezelőtt Angliából indult „Art and Craft” ökodizájn mozgalom és a *Be Creative* téziseit és gyakorlatát. Ez főképpen a tárgyak által fejeződik ki: a tapintásuk, a viselésük, elkészítésük körülményei által.

A *Be Creative* kiállításon vetítőket, diavetítőket, laptopokat, asztalokat, tárlókat, irodaesztétikát láttunk, és többek között *Carey Young*⁵ angol művész egyik videóját, amin egy menedzserképző oktató betanítja a művészt egy elegáns angol irodaházban, hogy hogyan mondja hitelesen, hogy *I am a Revolutionary* (Forradalmár vagyok). De láthatunk ezenkívül saját fejlesztésű Coca-Cola automatát és a kiállítás közepén egy óriási asztalt tele legóval. Be creative! A kiállítás látogató is építheti a rendszert.

A jó és a rossz keveredik. A kurátor szinte önmarcangoló álláspontját látjuk megjeleníteni: mindez az óriási változás, ami most történik, nagyon jó és nagyon rossz is egyben. Nem foglal egyértelműen állást. Kiállítása talán a legpontosabban jeleníti meg a saját egzisztenciális élményemet: a tízéves laptopomhoz és a laptop által alkotott társadalmi és termelési térhez fűződő viszonyomat. Itt írnék egy rövid fejezetet a *Be Creative*-ről, mivel a *No Corruption* projekt és a fonott laptoptartó elemzése szempontjából elengedhetetlen, illetve a *Be Creative* kapcsán lehet a legjobban levezetni a No

³ *Be Creative*, 2002. november 30.-2003. március 2., Museum für Gestaltung Zürich

⁴ Geert Lovink and Ned Rossiter (eds.), *MyCreativity Reader: A Critique of Creative Industries*, Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2007. ISBN: 987-90-78146-04-9

PDF formátumban letölthető itt:

<http://networkcultures.org/wpmu/portal/publications/inc-readers/mycreativity/>

⁵ Carey Young, Londoni művész, munkáiban sokszor foglalkozik a társadalmi test, a szobrászat, szociális plasztika és a forradalom újraértelmezésével. (például: Carey Young, *Social Sculpture*, egy összetekert irodaszőnyeg, J. Beuys, *Soziale Plastik - appropriation art* verziója, 2001)

Annak ellenére, hogy az erő, a hatalom és a konfliktusok foglalkoztatja, munkái minimalista eleganciát tükröznek, nagyon finomak.

Talán nem belemagyarázás, ha azt mondjuk, hogy munkái mély felforgatás helyett az angolszász empirikus gyakorlat szerint, a felület eleganciájával és csendes távolságtartással kérdőjelezi meg a mélyen fekvő struktúrák értelmét. Társadalmilag releváns megfigyeléseit, sokszor a magány és a melenkólia pozíciójából teszi. Szürke irodai kosztümje vajon Andy Warhol vagy Gilbert and Georg öltönyeinek női appropriációja? Törékeny alakja, mindig szürke nadrágkosztümet viselve, vándorol a városi terek perifériáin, a londoni galériák ürességében, a budapesti kommunista szoborparkban és a Moszkva tér- gravitáció kiállításon a téren felállított, íróasztal és irodai növényekkel berendezett konfliktus menedzsmen - mediációs irodájában.

Egy korábbi korszakot ölel fel, a hatvanas és hetvenes évek művészetét a MuMok "Konzept - Aktion-Sprache" című 2008-as átfogó kiadványa, Carey Young munkássága későbbi, mégis ehhez a konceptuális világhoz sorolnám.

Corruption új termelési helyzetét, amely több, mint kortárs dizájn, sokkal inkább a komplex tervezésbe és egy művészeti-társadalmi paradigmaváltás korszakába illik bele.

Tíz éve folytatom a *Be Creative* önmarcangoló latolgatását a harmadik ipari forradalom korában alkotó ember morális helyzetéről: pro és kontra – jó és rossz, mint egy belső pingpong játék.

A mobilitás által lehetővé vált kreatív ipar Marion von Osten-féle művészetelméleti kritikáját megelőzi az internet- és cyberforradalom diszkurzív kommunikáció-, percepció- és művészetelmélete a kilencvenes években. Peter Weibel, Geert Lovink, Peternák Miklós, Sugár János, hogy csak néhány nevet említsek, sorra rendeztek cyberkulturális szimpóziumokat, és adtak ki könyveket, szemelvénygyűjteményeket a virtuális valóságról, a Gutenberg Galaxis végéről, az új test nélküli cyber-társadalomról, az emberi közösség rhizoma és hálószerű szerveződéséről. (Gilles Deleuze és Felix Guattari híres *rizóma* elmélete⁶.) Akkoriban, a kilencvenes években számos konferencián vettem részt, hallgatóként és később előadóként egyaránt. A kép és szöveg – közösségi és egyéni élmény kapcsolatát tükrözi az egyik 1999-es, digitális archívumokkal foglalkozó munkám, az *Image Engine*, amelyről az *Autonomie in der Kunst*⁷ szemelvény gyűjteményben. Az *Image Engine* digitális projektben, az egyén érzékelése és narratívái poétikusan feloldódnak a közösségi érzékelés terében. Egy személyes level részletét halljuk újra és újra. A képi illusztrációt egy 'vak', szöveg alapú képkereső robot adja. A szereplők: a fiú, az apa és a buszutazás képei ringlispílszerűen változnak.

Mindarról ami rossz:

Marion von Osten és Peter Spillmann kiállítása és diskurzusa kapcsán látjuk az új élet és munkastílus hátrányait is:

Az egykori értelmiségiek, mára kreatív munkások, a kilencvenes években javarészt az úgynevezett fejlett ipari országokban élnek, és földrajzilag is távolkerültek, sőt teljes egészében elszakadtak a termeléstől és az anyagtól. A termelési folyamat bürokrácia, logisztikai felületként jelenik meg a fejlett fogyasztói társadalmakban. A mobilis kreatív munkás feladata a PR, a reklám, a tervezés és a designfelület megteremtése is: Egy Tajvanon gyártott Nike cipő előállítási költsége az ár harminc százalékát teszi ki, míg a PR, marketing költségei, hozzávetőlegesen az előállítási költség hetven százalékát emésztik fel.⁸

Ebben a hetven százalékban benne foglaltatik a kreatív alkotók és képzett mobilis munkaerők magas bére. A kreatív iparban, a *Be Creative* iroda táján dolgozó ember számára ez a hetven százalékot kitevő rész jelenti a totális világot és termelést, úgy

⁶ Deleuze, Gilles and Félix Guattari, 1980, *A Thousand Plateaus*, Trans. Brian Massumi, London and New York: Continuum, 2004. Vol. 2 of Capitalism and Schizophrenia. 2 vols. 1972-1980. Trans. of Mille Plateaux. Paris: Les Editions de Minuit. ISBN 0-8264-7694-5.

Magyar nyelven: <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>

⁷ Peter Pakesch, *Symposium Autonomie in der Kunst*, Kunsthalle Basel, Basel, 2001

⁸ számtalan weboldalon bukkan fel a termelési költség és eladási ár közötti óriási rés kérdése. pl.: <http://bettycsek.blogspot.hu/2009/03/mit-is-vasarolunk.html> (2013. február 27.)

tűnik teljesen megfeledezett a maradék harminc százalékról: a cipő anyagáról és a Nike tajvani (vagy Samsonite magyar) üzemében dolgozó alulfizetett és a harmadik világban szinte röghöz kötött munkásokról.

Ami szintén nagyon rossz (további antitézis):

Az USA-ban 1940-től, és a második világháború után Európában is teret nyer az, amit „erkölcstelen design”-nak nevezek.

Elsődleges tervezési és design szemponttá vált az eladás növelése, és a fogyasztó manipulálása a (reklám)pszichológia és a csomagolás eszközeivel, ami egy korábbi Bauhaus tervező számára – aki a társadalmi hasznosságot és a funkcionalitást helyezte előtérbe – elképzelhetetlen lett volna. Itt is elsősorban Ernyey Gyula tanulmányaiból merítke: Az 1949-es *TIME* magazin októberi címlapján ezt olvashatjuk a Coca-Cola cég egyik tervezőjéről: „Ő áramvonalasítja az eladást.” Az egyébként zseniális dizájnerek, Raymond Loewy a haladás szintjét a vásárlóközönség átlagizlésére alapozta. Bevezette a MAYA elvet: *Most Advanced Yet Acceptable*⁹.

Ezzel ellentmond minden korai avantgardista és Bauhaus elvnek, amelyek szerint a művész a társadalom javításának, a szociális és gondolatbeli haladás élenjáró hírnöke, szerepe sokszor a provokáció, az ébresztés, gondolkodásra készítés, hiszen ez a gondolati ébredés a szükséges változtatás előfeltétele. Az avantgarde az előörs. Persze a kritikátlan tömegtermelés formai elsivárodására inkább esztétikai, mint társadalmi válaszként, politikailag gyengítve, de új, életteli arccal a hatvanas években épp Amerikában feltámad az avantgarde: antidesign¹⁰, popart¹¹ és neoavantgardként. Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Andy Warhol, Claes Oldenburg, Jim Dine, Niki de Saint Phalle és az őket követő dizájnerek művei mind a lázadásról szólnak, robbantják a tömegtermelés sivár formáit, szemétből alkotnak, majd olyan örömtelien állnak utána újra össze a darabjai, hogy új életet visznek bele, azonban ez egy másik tanulmány tárgya lenne, én itt inkább visszatérek a roma falvakhoz és a *No Corruption* művészeti projekt társadalmi vetületeihez.

Egy régi tanárom azt mondta, hogy „ha tudni akarod, mi történik a hazádban, akkor el kell menni a világ másik részére, és megnézni mi történik ott”. Így a magyarországi roma falvak szegénységének vizsgálatához és a *No Corruption* művészeti projekt megértéséhez szorosan hozzátartozik a globális reklámipar huszadik századi fejlődésének és a kilencvenes években beköszöntő harmadik ipari forradalom lokális arcainak vizsgálata.

Marion von Osten és Peter Spiellmann fő témája azonban nem a változások tartalmi dicsérete vagy kritikája. A művész révén a különös irodalomművészeti tájban egy személyes sorsot tapasztalhatunk meg. Ezáltal egy értelmiségi, szellemi szabadfoglalkozású,

⁹ Ernyey Gyula: *Design: Tervezéselmélet és termékformálás 1750-2000*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 352. p., ISBN 963 9123 528

¹⁰ pl: Ernyey, *Design*, 273. o. *A hatvanas és hetvenes évek az antidesigntől a neoavantgardig*

¹¹ A popartról sok könyvet írtak, egyik átfogó tanulmány: Marco Livingstone, *Pop Art a continuing history*, Thames and Hudson, London, 2000, ISBN 0-500-28240-4

menedzser, tervező, építész, kurátor, művész és egyetemi tanár önarcképét és panaszát – a ránk nehezedő új terhek ábrázolását, a laptop és a mobilis munkahely, a munka és a szabadidő összeolvadását.

Nem szükséges Magyarországon külön ecsetelnem ezt a jelenséget. Az önkizsákmányolást, amiről Marion beszél, ami fellép akkor, amikor a munka és a szabadidő összeolvad, amikor otthon, és éjszaka is dolgozunk, vagy egy taxiban ülve a repülőtér felé, megbeszélésre menet, akkor, amikor az átlag magyar üzletember vagy középmenedzser irodai dolgozója, nyaralás közben sem meri kikapcsolni a mobiltelefonját! Marion lelkiismeretes, szorgalmas nőként és értelmiségiként osztozott sorsunkon, és összművészeti alkotásként jelenítette meg a ránk zúduló változást.

A mobilitás és flexibilitás, mint a hatvanas és hetvenes évek szélsőséges követelménye a kiállításon *Hans Hollein* hordozható, buborék iroda formájában¹² még utópiaként jelenik meg. Mára már nélkülözhetetlen, és ez a mobilitás teszi lehetővé a szendrőládi mesterek és Matali Crasset párizsi tervező találkozását. A kilencedik kerületi esélyegyenlőségi iskola, a műszaki egyetem termékfejlesztési részleg professzorának, Zalavári Józsefnek és a német parasztasszonyok körében végzett oktatói munkám szintézisét, egy komplex kezdeményezésben. Megpróbálom ezt az új mobilitást a kreatív reklámparttól eltérő formában, a súlyos szociális gondok enyhítésére használni és hasznossá tenni.

Ehhez kapcsolódik ami jó és reményt ad:

Már a második világháborút követően, de még inkább a hatvanas években megjelenik az ún. *intuitive design*, és a rendszerkutatás elve szerint az ún. *complex design*.

Az intuitív dizájn fogalma érdekes módon egy Nobel-díjas kögazdász nevéhez, Herbert A. Simonhoz kötődik. Simon vetette fel újra a régi kérdést, hogy a design, tervezést és építészetet tudományként, vagy inkább intuitív művészetként kezeljük. 1968-as híressé vált előadásában hívta fel az intuíció fontosságára a figyelmet komplex rendszerek megközelítésénél. Korszakalkotó előadása nyomtatott formában 1969-ben jelent meg *The Sciences of the Artificial* (A mesterséges intelligencia tudománya) címmel.¹³ Magyar nyelven a „Korlátozott racionalitás” (*Bounded Rationality*) című szövegét olvashatjuk¹⁴.

A komplex dizájn a termékeket végre nem különálló objektumoknak tekinti, hanem környezeti problémákba ágyazottnak, és társadalmi környezetbe helyezi a tárgyakat, egymásra hangolja őket¹⁵. Ennek a komplex tervezésnek első példái a konyhák, ahol

¹² Hans Hollein: Hans Hollein 1934- ben születet, híres osztrák építész, a világ számos országában megtaláljuk épületei, dizájnereként munkái humorról és szabad gondolkodásról tanuskodnak, egyaránt tanított képzőművészeti, építészeti és design egyetemeken.

Több évvel a mobil kommunikációs eszközök fejlesztése és elterjedése előtt, 1969-ben Hans Hollein már javasolt egy felfújható mobil irodát.

Forrás: <http://www.hollein.com/eng/Architecture/Nations/Austria/Mobiles-Buero-Mobile-Office>

¹³ *The Sciences of the Artificial* – Mesterséges Intelligencia tudománya címen

1969. *The Sciences of the Artificial*. MIT Press, Cambridge, Mass, 1st edition

jelenlegi harmadik kiadás, 1996, ISBN-10: 0262691914

¹⁴ Herbert A. Simon, *Korlátozott racionalitás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982, ISBN: 9632212096

¹⁵ Ernyey Gyula, *Design* 287–304. o.

hamar látták a tervezők, hogy nem jó, ha csak egymás mellé pakolunk dolgokat, bútorokat, és ha a lábos nagyobb, mint a mosogatógép rekesze, a sparhelt formája teljesen más mint a mosogatóé, köztük rés tátong. Korábban így jött létre a beépített konyha a komplex tervezés egyik első példjaként. Az ergonomikus konyhát már az 1920-as években megvalósították. A hetvenes és kilencvenes évek komplexitás és intuíció fogalmának erősödése a design területén mindenképpen a mesterséges intelligencia tudományának tükrében történő önmeghatározás.

Kórházakat is viszonylag hamar kezdtek el komplex tervezési elvek szerint építeni. Egyik korai példája egy L.M. Archer által tervezett multifunkcionális kórházi ágy¹⁶. A tervre a Tomás Maldonado által megalapozott design metodológia volt jellemző, az Ulmi Iskola *Environmental Design* – környezetbe ágyazott design fogalma.

Egyik első híres példája a rendszerelvű tervezésnek Miller 1968 és 1972 között kifejlesztett *Action Office* terve: nagy összefüggő irodateretek, szinte tájak, ahol a dolgozó szabadon mozoghat, nagyobb terekre rálát, mintha apró irodában ülne.

Szintén korai példája a 70-es években épült hongkongi metró, ahol egyszerre és tudatosan összehangolva tervezték a szerelvényt, a térképet és a mozgólépcsőt. 2000 után Zaha Hadid tervei a számítógép segítségével már a gesztusfestészet különböző elemeit ötvözik bejárható terek és épületek utópisztikus élményévé.

Sorolhatnánk a példákat, hiszen egy elektromos autó tervezésénél töltőállomást, rendszert és szabványosított kapcsolódási pontokat is kell tervezni. Mára a komplex tervezés az energiaforrásoknál és az alapanyagok vizsgálatánál kezdődik, része a dolgozók emberi munkakörülményeinek megteremtése is, és a tapasztalataimból kiindulva a társadalmi szerkezet változásainak gyors felismerése.

A komplex tervezés nemcsak a tárgyakat, hanem a fenntartható alapanyag-beszerzést, a szállítási költségeket és a társadalmi mobilitást, mindazon szempontokat figyelembe veszi, melyeket röviden érintettem. Valójában a kapcsolódási pontok teremtése a fontos: tudás és a termelés közös logisztikája.

Mi az intuíció újszerű szerepe?

Erre azt mondhatnánk: az intuíció új szerepe, hogy mivel oly sokszor nincs már időnk gondolkozni, ezér az intuícióinkra kell hagyatkozni.

A. Herbert Miller a mesterséges intelligencia információs sebességének és halmazának tájába helyezte az intuitív embert. A természet intuíció formájában áramlik be.

Személyes tapasztalatom, hogy a társadalmi változás, a bennünket érő impulzusok, a népességnövekedés, a sürgető környezeti és politikai, szociális problémák, éhínség a magyar roma falvakban, vízhiány Közél-Keleten, vagy a napi száz email, amit olvasni kell. A beáramló információk sebessége és mennyisége sokszor csakis az isteni kegyelem tárgyává teszik az erkölcsileg helyes vagy helytelen döntéseket.

¹⁶ L.M. Archer által tervezett kórházi ágy, RCA London, 1967

Továbbá: az akció és a tervezés komplex mivolta miatt nem valósulhat meg állami koordináció nélkül csupán szabadpiaci alapokon. Így például alternatív energiaforrásoknál is szabványosítani kell a konnektort (például elektromos/hibrid meghajtású gépkocsik töltőállomásánál), és biztosítani kell a folyamatos átképzéseket. A fejlett ipari országok már korán felismerték, hogy a társadalmi mobilitás és versenyképesség megőrzése miatt fontos szerep jut a felnőttképzésnek, a harmadik világban és Magyarországon is pedig ki-kí lehetőségei szerint medítál, hajt és alkalmazkodik.

2/2.

Alkalmazott művészet – Szabad művészet

Ez a fejezet azt a kérdést érinti, hogy ezekben az években hogyan válhatott a dizájn és a közösségi terek létrehozása a művészet egyik meghatározó és progresszív formájává, amely a meghatározó rendezvényeken, kiállításokon és kutatásokban, de a mindennapi kultúránkban is jelen van. Számos példát hozhatnék fel, korszakalkotó a 2004-*Moszkva Tér-Gravitáció* című kiállítás volt Hegyi Dóra és társkurátorai szervezésében. Még a public art-köztéri innovatív művészet fogalmat is újra kellett definiálnunk egy szimpóziumon és a kiállítás katalógusában¹⁷.

Keserü Katalin szintén több kutatást végzett a magyarországi kortárs művészet társadalmilag érzékeny és gazdaságélénkítő vetületeiről, melyekről egy 2012-es konferencián beszélt¹⁸.

Művészeknél gondoljunk például Erhardt Miklós és Dominic Hislop *Saját szemmel* projektjére¹⁹, Sugár János *Időjárőrre* a *Moszkva tér-Gravitáció* kiállításon²⁰, a *Société*

¹⁷ Moszkva tér-Gravitáció/Gravitation, Ludwig Múzeum Budapest - Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2003, ISBN: 963 86427 5 0)

¹⁸ (pl. Múcsarnok, 2012. december, Vigyázat, Múcsarnok! – újra http://www.mucsarnok.hu/new_site/index.php?lang=hu&t=711&curmenu=201)

¹⁹ Erhardt Miklós/Dominic Hislop: *Saját szemmel*, 1997. július–1998. február

Erhardt Miklós és Dominic Hislop kis kamerákat osztanak szét budapesti hajléktalanok között, akik saját életüket dokumentálják, saját belső szempontból mutatják meg, ami fontos nekik, ezzel elkerülendő a külső, voyeurisztikus látásmódot, amely dokumentumfilmek esetében sokszor objektivizálva fotózza mások nyomorát.

²⁰ Sugár János projektje az *Időjárőr* 2004-ben egy régi kerek lakókocsit állít fel az akkor Moszkva téren (ma Szél Kálmán tér.) A lakókocsiban egy gépíró ült, a lakókocsi előtt egy hosszú sor kígyózott. Akik sorra kerültek beléptek a lakókocsiba és elmondták személyes történetüket, amit a gépíró jegyzetelt, bérezés is járt érte, úgy emlékszem háromezer forint, a feltétel az volt, hogy egy bizonyos időtartamon keresztül nem szabad megszakítani a történet folyamatát, folyamatosan beszélni kellett. Mivel a sorbanállók között nagyon sokan hajléktalanok vagy erdélyi munkanélküliek, sokan szenvedéstörténetet mesélnek el. János később kiadvány formájában megjelenítette a lejegyzetelt történeteket. A projekt rövid leírása a *Moszkva tér gravitáció* című kötetben is megjelent, a *Moszkva tér* című kiállítás, Hegyi Dóra kurátori munkáját dícséri, majd hogyan egyedülálló esemény az évtized szociálisan érzékeny budapesti köztéri művészetében a magyar public art szcénában) (*Moszkva tér-Gravitáció/Gravitation*, Ludwig Múzeum Budapest – Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2003, ISBN: 963 86427 5 0)

Realiste-re, melyet Gróf Ferenc és Jean Baptiste Naudy alapítottak 2004-ben²¹, Szabó Eszter Ágnes *Random Varrodájára*, amely szintén egyedülálló, formanyelve nemzetközileg is egyedi²².

Ipek Türkoglu immár hét éve működő céget hozott létre *Balkántangó* néven, divatot csinált a biciklibelsőkből készült táskákból²³, Laczkó Júlia, volt MOME-diák, kezdeményezése, a Plastenka²⁴ újrahasznosított nylonzacskókat forraszt össze erős anyaggá és készít belőle táskát, esőkabátot. Tarr Hajnalka autista gyerekekkel foglalkozó kutatásának művészeti kifinomultsága és a téma tapintatos megközelítése egyedülálló. Parafakturája szintén hátrányos helyzetű gyerekeken segít, 2012-ben indult Kesserű Andrea divattervező részvételével. A 2000 óta működő *Medence Csoport*-nak, nyilvános műhely-tere van a budapesti Pipa utcában, a Múcsarnok „Szerviz” című kiállítása, amely szolgáltatás jellegű műveket mutatott be már 2001-ben, és számos művész dolgozott a társadalmi szolgáltatások valamelyik területén. A fenntarthatóság egyik kérdése sok esetben, hogy sikerül-e az államilag vagy alapítványok által támogatott művészeti pilotprojektből vállalkozást létrehozni, hiszen egy vállalkozás komoly befektetést, ingatlant és forgótőkét is igényel. Némelyik projekt húszezer forintos támogatásból valósult meg, mások húszmillió forintos állami vagy alapítványi támogatáshoz jutottak.

Az embereken segítő kezdeményezések után eszembe jut még egy projekt, mely állatokat támogat szociális újraelosztás elve szerint: Nemes Attila *OS Kantine* projektje²⁵, mely egy magas szintű designelvek alapján megtervezett egyhelyiséges „media lab”, egyik alprojektje, a *Pet It* egy újfajta ingyenes szolgáltatást kezdeményez, szervezett és higiénikus ételmaradékgűjtést házikedvenceknek. Modellértékűvé szeretné tenni, az étel-recycling egy nagyon hasznos formáját, hosszán krízishelyzetben a városi állatok etetése komoly gondot jelent, miközben sok étterem dobja ki ételmaradékait²⁶.

²¹A Société Realiste profilja a weboldalukon olvasható bemutatkozó sorok szerint: politikai design, kísérleti gazdaságtan, territorális gazdaság, szociális tervezés és tanácsadási munka. Gyakorlatilag a design eszközeivel visznek tovább számos korábbi konceptuális és baloldali-anarchista művészeti vonalat. <http://www.societerealiste.net/> Részben az én akcióimat is.

²² Szabó Eszter Ágnes korábban a Hints csoport tagja, a kézi munka és recycling művészet egyik úttörője, egy olyan női attitűdöt képvisel, ami Magyarországon ritka és sokszor alábecsült (www.hints.hu)

A Hints csoportból kinövő Random Varroda régi ruhákat, kelléket kombinál, szürrealista, punk és dadaista módon, tárgyai, ruhái, különös sapkái csupa életörömet és játékosságot tükröznek, nagyon egyediek és lendületesek. A pop-art, Claes Oldenburg és Jim Dine óta látjuk, hogy az antidesign és recycling nem csupán a társadalmi kötelesség esztétikától megfosztott unalma, a kézzel kötött szürke zokni nőietlen borzalma, hanem játékos, kitörő öröm és rebellió. (A csupán esztétikai rebellió túltermelés esetén new wave-ként és new sensationként gicsbe fulladt. Szabó Eszter Ágnes visszavezeti az artfairek funkciótól megfosztott öncélúságát a magyar roma használtruha-piac társadalomba horgonyozottságáig, a valósága ékeli, munkái egyre izgalmasabbak, a Hints kissé megszokot recycling táskáitól 2012-ben eljut a Random Varroda punkos egyediségéig és szabadságáig.

²³ Ipek Türkoglu, török származású magyar művész. 2006-tól hosszú éveken át vitte keresztül a Balkántango projektet, használt bicikli belsőből készít táskákat, övtáskát, laptoptartót. A cég nem csupán művészeti kísérlet, de vállalkozás is.

²⁴ www.plastenka.hu

²⁵ OS Kantine <http://fictionlab.hu/tag/os-kantine/>

²⁶ „Mi is a pet it?”

Mozgalom arra, hogy a helyi éttermek további felhasználásra alkalmas konyhai maradékai eljussanak a

A *Városi Tájkép Csoport* (VTCS) közterekre fókuszál, a *Lumen Zöldség Lab*²⁷, zöldséges és közösségi tér is egyben. Mind kiemelkedő projektek, lelkiismeretes leírások meghaladná a dolgozat terjedelmét.

Szintén nagyon erős projekt a *Szemétálmok*. Mi a szemétálmok? Saját honlapjukon kissé doktrinér megfogalmazásban ezt olvashatjuk: *Állampolgárok kezdeményezése, akik azért dolgoznak, hogy a lomtalanítások ne szűnjenek meg és váljanak örömteli közösségi eseményekké ahol – művésztrénerek vezetésével – eltérő háttérű gyerekek együtt hoznak létre művészeti alkotásokat lomokból, utcai performanszokat a semmiből. A megmozdulások résztvevői a művészetekhez és egymáshoz is közelebb kerülnek, megélik, hogy értéket teremtenek a szemétből, és alakítani tudják környezetüket.*

|...|

*Hisszük, hogy az utca tökéletes helyszín a művészetoktatásra, a találkozásra, a közös alkotásra és sikerre, amiben minden járókelőnek szerepe van, függetlenül attól, hogy honnan jön, és merre tart.*²⁸

közelben lakók háziállataihoz, hogy ezáltal csökkentsük a környezet és a pénztárcád terhelését. Arról van szó, hogy a tányérodon hagyott maradék vagy a konyhai hulladék (pl. csont, hús, zöltség) házi kedvenceink számára finom falat lehet (cica, kutya, hörcsög stb.). A mozgalomban résztvevő éttermek vállalják, hogy a konyhájukon keletkezett vagy oda visszakerülő maradékot, erre a célra készített, különböző – a maradék fajtájától függő – feliratú, és dátummal ellátott dobozba rakják, amelyek az étteremben vagy az étterem előtt felállított, zárt hűtőbe kerülnek. Innen a környéken lakó háziállat tulajdonos a mozgalom közösségi oldalain regisztrálva, az azokon megosztott kód segítségével kinyitott hűtőből kiveheti a saját kedvencének szánt dobozt. A doboz környezetbarát, és a házikedvenc közvetlenül is megeheti belőle az ételt, amit aztán gondosan elmosogatva, az étterem újrafelhasználásra vár vissza.

Mi is az a pet it hálózat?

A másolhatóság érdekében nyitott forráskódú designt alakítunk ki, amit könnyen megvalósíthatsz saját lakókörnyezetekben. Fogd a step-by-step leírásunkat, és szervezd meg saját pet it helyedet. Mit kaphatsz tőlünk? Egy komplett szervezési leírást, ingyen felhasználható designt. Mit várunk tőled? Sikersztorikat és rövid beszámolót saját pet it helyedről.

Minek nekünk ez a pet it?

Újrahasznosítva gyűjtöd a szemetet, különválogatod, aztán elviszed akár a három sarokra fekvő szelektív hulladékgyűjtőkbe is? És mi a helyzet azzal, amit az éttermekben termelsz? Miért van az, hogy hulladékainkat már évek óta újrahasznosítjuk, viszont éttermekben termelt maradékainak kidobjuk *hulladék címen*? Az éttermi maradék újrahasznosításával csökkentheted háziállatod ökológiai lábnyomát, és kímélheted pénztárcádat!

Miért érdemes támogatnom/részt vennem a pet it mozgalomban? Miért lesz jobb a világ, ha támogatom a pet it gondolkodást?

Attól, hogy háziállatod nem reklamál, még nem azt jelenti, hogy elégedett azzal, amit kap. Hogy mennyi szemetet termelnek konzerveitek, milyen drágák és gyártásuk mennyire terheli a környezetet, miközben a szomszédban keletkező ételmaradék a szemétben köt ki.

Támogass minket a creativeselector.hu oldalon!

OS Kantine/pet it csapat: projektvezető: Nemes Attila, projektkörnyezet: Langmár Péter, stratégia: Szarvas Olivér, arculat és design: Dalos Eszter és Nagy Zsombor, web és UI: Eszes Péter, kommunikáció/pr: Harangozó Ferenc és Tamás Dorka, jogi környezet: Lukács Manuélia. A Pet It az OS Kantine projektje" idézett forrás: <http://fictionlab.hu/469/pet-it/>

²⁷ Lumen: <http://photolumen.hu/>
<https://www.facebook.com/lumenzoldseg/info>

²⁸ forrás: <http://szemetalmok.blogspot.hu/p/mi-szemetalmok.html>

A *szemétálmok*²⁹ projekten belül a roma integrációnak fontos szerep jut, idén immár többszáz fős flashmob akciót valósítottak meg Firenze belvárosában a Szegedi Tamás által tartott szeminárium és workshop eredményeként.

A *Tranzit.hu* autonóm művészeti kezdeményezések networkje. Létrehozásának első ötlete immár 2001-ben merült fel. Irodájuk Ausztriában, Csehországban, Magyarországon és Romániában működik. Magas szintű szabadiskola, mely művészeti projekteket támogat, számos könyvet adott ki, így például az *Art Has Always Its Consequences*³⁰ című tanulmánykötetet, kelet-európai művészek írásai a második világháborútól napjainkig a művész és a politikai hatalom kapcsolatáról. A *Tranzit.hu* a sokszor instabil kelet-európai intézményrendszerekhez képes privilegizált, mivel magántámogatásból jött létre (kezdetből fogva az osztrák *Erste Bank* volt a támogatója), független a mindenkori kormányváltásoktól. Munkája hosszú éveken át folyamatosan építkezhet anélkül, hogy meg kellene küzdeni a kormányváltások által okozott változásokkal. A *Tranzit.hu* volt a *nocorruption.hu* weboldal fő támogatója.

A művészek projektjei és a *Tranzit* magas szintű nemzetközi diskurzusán és művészetszociológiai, innovatív tevékenységén túl megemlíthetjük azokat a kis kezdeményezéseket, melyek e művészet és kézművességen keresztül az ifjúság életmódjának nevelésére, a fogyasztásorientált értékrendek megváltoztatására, a lokális értékek megőrzésére törekednek. Kapolcs, a *Mesterségek Ünnepe*, és oly sok egyéni kezdeményezés, a bázisdemokrácia és a civilszféra apró építőkövei. Sokszor egy-egy kiemelkedő népművész mester köré szerveződnek, így az elmúlt években, első 2009-es látogatásom óta Kakas József köré is szerveződött egy hagyományőrző kör. Ide tartozik a *Hagyományok Háza*³¹, a számtalan ökoház és ökodizájn csoport. Ide sorolom az *Art-Aid*³² hálózatot, a már említett *Igazgyöngy Alapítványt*³³, vagy Bodó Sándor roma fémművességből merítő design terveit³⁴.

A felsorolásom hosszúra nyúlt. De hová lett a festészet, a szobrászat és a concept, mint képzőművészeti kifejezésforma? Például korábbi *Feszített Szék* című munkám látszólag funkció nélküli gondolati gesztusa?

Marion von Osten *Be Creative* kiállítását és az ehhez kapcsolódó *Der kreative Imperativus* (A kreatív imperativusz) írását továbbra is vezérfonalnak tekintem, kemény kritikát olvashatnak nála az egyéni alkotás értékeiről:

²⁹ szemétálmok: <http://szemetalnok.blogspot.hu/>

³⁰ *Art Has Always Its Consequences*, Stenberg Press, Berlin, 2011, 265 o.
ISBN/ISSN: 978-963-08-0271-0

Webcím: <http://hu.tranzit.org/hu/kiadvany/0/publication/art-always-has-its-consequences>

³¹ *Hagyományok Háza*: „A Kárpát-medencei néphagyomány ápolására és továbbélésére létrehozott nemzeti intézmény, melyet a Nemzeti Kulturális Örökség minisztere 2001. január elsején alapított. A *Hagyományok Háza* szolgáltató központ. Három nagy egysége eltérő eszközökkel, de egyazon céllal és elkötelezettséggel várja a népi kultúra, a hagyomány iránt érdeklődő nagyközönséget és a szakmabelieket, akik útmutatásért, vagy segítségért keresik fel intézményünket.”

forrás: <http://www.hagyomanyokhaza.hu/>

³² <http://artaidh.blogspot.hu/>

bővebb leírás a mellékletben

³³ *Igazgyöngy Alapítvány*: átfogó leírása a Hasonló Kezdeményezések c. mellékletben található

³⁴ Ez a projekt a roma kovácsok és fémművesek, fémhulladék újrahasznosítók, asztalosok, épületasztalosok tudására és tapasztalatára épít. Rajzok és tervek sorozata. Az archívumomban található.

„A művészeti zseni egy férfiközpontú társadalom kapitalista többletértékét növeli: jobb, ha elfelejtjük a heroikus egyéni alkotót!” (*Be Creative* kísérő füzet)

Marion ezzel szembehelyezi a szorgalmas, kevésbé szubjektív női munkát, az irodákban és otthon a laptop előtt ülő nőket, akik szorgalmasan tervezik kiadványok tipográfiáját, szövegeit.

További döbbenetes tény, hogy ebből a szemszögből nézve a teljes avantgarde a régimódi férfiközpontú egyéni hérosz kategóriájába esik, Joseph Beuys és Erdély Miklós egy csónakban ülnek. Állításmat alátámasztja, hogy a teljes modernizmus az individualista autonómiára épül, legyen szó férfiről vagy nőről, ami eltér a kevésbé szubjektív designer, alkalmazott művész szerepétől.

Erdély Miklós *Optimista Előadás*-ában a szabadság optimális fogalmáról beszélt³⁵. A művészet a szabadság és a tudás szenvedélyes keresése, ezt a szabadságot a nonkonformizmus, a rendszerbe való illeszkedés elutasítása biztosítja. Hogyan történt az a paradigmaváltás, mely a radikálisan szabad nonkonformista avantgarde-ot, a kreatív ipar szorgalmas hangyájává, „desktop designerré”, kosárfonóvá változtatta, egy másik fontos esztéta Nicolas Bourriaud: *Relational Aesthetics* (Relációesztétika³⁶) ízlése szerint, pedig közösségi játszóterek megálmodójává?

Valóban szemben áll egymással a rendszer elleni szubjektív lázadás, mint művészeti érték, és a rendszerbe történő illeszkedés? A harmonikus rendszer álma, amely nem az egyén önzőségéről, egyéni hangvételéről, hanem a közösségről, és a közösségben történő láthatatlanná válásáról szól?

Jó vagy rossz ez a tendencia? Nem tudom eldönteni, de Magyarországon a sürgető szociális és társadalmi gondok miatt mindenképpen részét képezik. Itt kevésbé a Bourriaud vagy Rikrit Tiravanija féle játszóterek, teaházak kerültek előtérbe, hanem sokkal inkább a lelegezetebbek, legkiszolgáltatottabbak közösségi és élettereinek fejlesztése (Tarr Hajnalka, Erhardt Miklós, vagy a No Corruption). Itt nem Marion termeléstől elidegenedett kreatív ipari dolgozóját látjuk (hiszen a multik nem nálunk terveztetnek), itt a tervező is munkanélküli, ha nem segít magán. Nálunk a *Be Creative* azt jelenti, hogy oldd meg kreatívan a mélyszegénységet, a gazdasági problémákat. De ami közös Marion von Osten paradigmaváltást jelző kiállításával, az az eltolódás a gyakorlatiasabb munka felé a zsenikultusztól.

Messzire vezetne egy doktori értekezésben a nyolcvanas évek óta lezajlott avantgardista paradigmaváltások vizsgálata, de úgy érzem a cyberforradalom és az internet elterjedése mindenképpen hozzájárult az egyén, a művészeti szubjektum változásához. Az Én bizonyos mértékű másához a kollektív térben. Hiszen minden gondolatunkat megosztjuk a „share” gombbal, egy-egy dokumentumban immár kollektíven dolgozunk a dropboxban. Ki a szerző? Ki a szerkesztő? A kiállítást is projektleírás előzi meg, amelybe még sokszor aktívan belép a kurátor társszerzőként.

³⁵ (forrás: Galántai György, *A posztneavantgarde magatartás jellemzői, Emlékezés egy üzenetre, 1988-as performansz kiadvány, 4. oldal*)

³⁶ Nicolas Bourriaud, *Relációesztétika*, ford. Pálfi Judit, Pinczés Bálint. Múcsarnok, Budapest, 2007. 96 oldal (Elmegyakorlat – Múcsarnok-könyvek 1.)

Még távolabbra vezetne a szociális és baloldali szempontokon túl az a kérdés, hogy az ezoterikus világ, és a vallási buddhista spirituális tér mennyire természetesen kapcsolódtak össze a kilencvenes évektől a fiatalabb generáció számára a high-tech-kel, és mennyiben hatnak a szubjektív művészeti teljesítmények előtérbe helyezése ellen a kollektív élmény javára. Itt például Sztojanovics Andrea közösségi és digitális projektjeire gondolok. Szavakkal nehéz leírni a misztikus és egyszerre hiperracionális hangulatot, amit Andrea projektjei árasztanak. Leginkább azt javasolnám mindenkinek, hogy látogasson el a *transumma.com* oldalra. Valójában mire vonatkoznak „Hack Reality” a „zene mint a tér kifordítása” és a zen-hivatkozások? Mi a tudatmódosítás jelentése, filozófia helye?

Minden elvi megfontolás ellenére sem tudok csatlakozni a művészeti individuum feloldásának és megszüntetésének a gondolatához az ún. kreatív iparban és szociális tevékenységben. A művészeti individuum egyéni gesztusainak megszüntetését számos női művészkollektívában tapasztaltam, így például a *myvillages.org*-nál, ahol a közös főzés és hagyományápolás válik az esztétika tárgyává. A kérdésről más szempontból folytatott vitánk Apolonia Šušteršič -csel a *Community Research Office* projektje kapcsán észben megjelent a rigai Quadrennial kiállítás katalógusában³⁷. Apolonia Šušteršič 2004-ben a szimpóziumon egy Londoni „gentrification project” elslumosodó negyedek művészettel történő „kezeléséről” számolt be. A művész szinte módosítás nélkül átveszi a szociológus és pszicháter szerepét. Sustersic *Community research office* című alkotása London egyik külvárosában valósult meg. A népművelő, szociológus, pszichológus eszközeivel kutatja és dokumentálja a társadalmi közeget. Ami leginkább megkülönbözteti a közegetől és hatalmi pozícióba is hozza, az a design: a galéria tiszta tere, a székek, asztalok, könyvek levegős minimalista elrendezése a külvárosi koszos utcáról belépve. Ehhez hasonló lehetett a Michel Foucault által leírt pszichiátriai intézet, mint hatalmi mechanizmus dizájnya^{38 39}. Hozzá kell tennem, hogy vitánk óta eltelt tíz év, azóta a *No Corruption* és a *Syrian Voices*⁴⁰ projekt kapcsán számtalanszor kerültem a szociológus, a segítő, a pszicháter hatalmi pozíciójába, mondtam le az alkotás szubjektivitásáról. Nehéz helyzetekben sokszor eszembe jutott, hogy akkoriban Apolóniát oly keményen kritizáltam. A kérdés egyik oldala a művész hatalmi pozíciójának kérdése (minnél több felelőséget vállalasz másokért annál kevésbé vagy szabad) a másik oldala a lemondás az alkotás örömeiről.

³⁷ Sculpture Quadrennial, Riga 2004, *“European Space”* c. könyvben olvasható, Center for Art Management and Information and the Latvian Ministry of Culture

Újraolvasva a beszélgetést, aggasztónak tartom, hogy egy magánszponzor Community Research Office létrehozásával a megválasztott önkormányzati szociális és pszichiátriai rendelőintézetek hálójába lép be egy művészprojekt által. Akkoriban azonban inkább a művész intim lelki teréből történő kilépés, a rajz és a festmény lelki nyomairól történő lemondás nyomasztott: a művész lelki nyitottsága és ezáltal sebezhetőségéről történő lemondás egy szociológus vagy pszicháter hatalmi pozíciója javára. Márra természetesen tűnik, hogy a művész társadalmi szerepet vállal.

³⁸ Michel Foucault, *Felügyelet és Büntetés*, Gondolat, Budapest, 1990, 424 oldal, ISBN: 9632823354

³⁹ Michel Foucault, *A szavak és a dolgok (A társadalomtudományok archeológiája)*, Les mots et les choses, ford. Romhányi Török Gábor, Osiris Kiadó, Osiris Könyvtár, 2000, ISBN 963 379 514 1

⁴⁰ www.syrianvoices.wordpress.com valamint a facebook-on 'Syrian Voices Mediation and Art', a harmadik weboldalunk a www.qrcodesforsyria.wordpress.com

Egy egészen más korból és más szempont alapján jut eszembe, Az ember tragédiájának egyik utolsó jelenete, ahol tilos a művészet, tilos az asztal lábára díszet faragni és tiltott az individualitás „Engedjék, hogy vések rá holmi díszet”⁴¹. Az individualitásról és a szabadságvágyról és a művészetben belüli indulati elemekről történő lemondás az elnyomó rendszer eszközévé válhat! Az indulat megjelenése gesztusként vagy radikális intellektuális kísérletként (Marcel Duchamp első ready-made kísérletei, 1913), vagy igazságjogok követelés formájában elengedhetetlen része a művészetnek.

Saját magam se tudnék lemondani az egyéni alkotásról, a rajzsorozatról, amely a projektet megelőzte, a véletlenek és a megmagyarázhatatlan harmóniák az irracionalitás örömeiről.

Szíriában 2011 óta sok művész az életét adta a művészet és az egyéni önkifejezés szabadságáért. Mindez egy régi elavult forma lenne, amiért meghaltak, mártírrá váltak? Vagy talán inkább az individualitást, mint piaci értékképző tényezőt és az értékének fogalmát és inflálódását és ennek okát kellene felülvizsgálni a műtárgy- és a projektpiacon?

Ezzel érték egyet, az érték immár nem az önmagáért való egyedi stílus, hanem a társadalmi és emberi jótett és a hit. Gondoljunk itt az *Igazgyöngy Alapítvány* táskáira⁴².

⁴¹ Madách Imre: Az ember tragédiája, 15. szín

AZ AGGASTYÁN

Rendetlenül hagyád el műhelyed.

MICHELANGELO

Igen, mert mindig széklábat csináltam,
És azt is a leghitványabb alakra.
Soká könyörgtem, hagyják módosítanom,
Engedjék, hogy vések rá holmi díszet,
Nem engedék. Kivántam változásul
A szék támláját, mindent hasztalan.
Megőrüléshez voltam már közel,
S otthagytam a kint, ott a műhelyet.
(Visszalép.)

AZ AGGASTYÁN

E rendbontásért a szobába mégy,
S nem élvezed e szép meleg napot.

ÁDÁM

Michelangelo, mily pokol lehet
Szűd istenének, hogy nem bír teremtni. -
Óh, mennyi ismerős mindenfelé,
És mennyi szellem, mennyi őserő.
Ez vélem harcolt - az mártírhalt, halt,
Ez szűknek érzé a világtékét,
S mi egyformára, mily törpére szűrte
Az állam. Óh, Lucifer, jőj, jerünk;
Nem bírja lelkem e látványt tovább. -

⁴² Az Igazgyöngy Alapítvány kézzel hímzett táskái által mélyszegénységben élők jutnak fűtéshez, főzési lehetőséghez, az alapítvány oktatói munkássága is egyedülálló. Bővebben függelékben a hasonló projektek részben írok, weboldaluk: <http://igazgyongy-alapitvany.hu/>

Gondoljunk arra, hogy Matali Crasset⁴³, egy világsztár, két kisgyermek édesanyja, egy gigantikus tuniszi szálloda megtervezése és egy hongkongi fürdőszobagyár látogatása között, energiáit nem kímélve, vállalta az utat Szendrőládra. Fáradhatatlanul foglalkozott a roma lányok tanításával, tanácsot adjon nekem, és gondoljunk az öreg Rácz mester fonott tárgyaira, amibe lelkét beleadta, hogy a közösséget, sok unokáját előbbre vigye a projekt, vagy a *Parafactura*⁴⁴ nevű divattervező cég tárgyait: a tervező saját betegségekkel küzdő gyerekére, és elszántságára, hogy hasonló sorsú gyerekeknek adjon jövőt. A lelki mélységet a jótett adja és az ebbe vetett hit.

2/3. Természetes dizájn és posztideológia

Érdekes volt arról olvasni Ernyey Gyula könyvében⁴⁵, hogy a természetességre való törekvés és az ipari termelés, elidegenedett és diszharmonikus termelési módjainak reformja állt a design történet kezdetén.

Több száz éve újra és újra felmerülő igény, az ember nem érzi magát jól a gépek között. Angliában már az első úttörő formatervezők, így Josiah Wedgwood (1730–1795) is tudatosan törekedett a természetességre és az egyszerűsége, már az 1800 években számos kiáltvány születet, amely felszólítja a társadalmat, hogy térjen vissza az egyszerű természet közeli termeléshez és alkotáshoz⁴⁶.

Ebből nőtt ki az első *Art and Craft* mozgalom, amely máig is létezik. Sokkal később, 1900 körül Rudolf Steiner⁴⁷ lesz az egyik meghatározó személyisége a természetes, harmonikus életmódnak, termelésnek, az antropozófikus gondolkodásnak és a Waldorf iskolának. Követői között tartunk számon olyan művészeket, mint Joseph Beuys⁴⁸, vagy

⁴³ Matali Crasset, kedves kollegám, mindketten a poszsonyi Gandy Galériánál állítunk ki rendszeresen. Philip Starck mellett dolgozva kezdte pályafutását, majd egyéni formanyelvet alakított ki. Matali a kortárs francia és nemzetközi dizájn egyik meghatározó művésze. Oktatóként és tanácsadóként kértem fel a kosárfonó projekthez.

www.matalicrasset.com/

⁴⁴ A gödi Lámpás alapítvány projektje a Parafactura. A Lámpás Alapítvány sérült, értelmi fogyatékkal élő gyerekeknek és felnőtteknek biztosít otthon.

<http://lampas92.hu/>

<http://www.youtube.com/watch?v=neSn06XMI9Q>

⁴⁵ Ernyey Gyula, *A dizájn története, Design: Tervezélmélet és termékformálás 1750–2000*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 352 p., ISBN 963 9123 528

⁴⁶ A címlapon is jelzett korszaknyitó dátum – a könyv a design történetét 1750 és 2010 között tárgyalja – meglepő lehet, mivel a formatervezés születését gyakran az ipari tömegtermeléshez kötjük. Ernyey azonban a téma legtöbb elemzőjével szemben a céhes kötöttségek megszűnésétől számítja a design megjelenését, nagyjából akkortól, amikor Josiah Wedgwood kerámiaüzeme tömegesen gyártani kezdte népszerű asztali edényeit. Ez Goethe és Winckelmann kora, a klasszicizmusé, ami az antik görög kultúra eszményeihez, mint a hasznosság, a funkció, a letisztult forma esszenciájához nyúlt vissza. Ebben az összefüggésben nem meglepő Adolf Loos megfogalmazása a 20. század elejéről, miszerint a kerékpár kialakítását a periklészi Athén szelleme hatja át. forrás: könyvkritika: <https://www.kultura.hu/kepzo/design-vilag-megismerese>

⁴⁷ Rudolf Steiner (1861-1925) [osztrák polihisztor](#), [filozófus](#), író, dramaturg, tanár, a spirituális mozgalom, az [antropozófia](#) megalkotója, emellett nagyszámú festmény, szobor, építészeti terv és vázlat maradt fenn tőle.

⁴⁸ Joseph Beuys (1921. május 12. - 1986. január 23.) [német származású performansz](#), [szobrászművész](#).

Makovecz Imre⁴⁹. Steiner metafizikus gondolkodásmóddal kapcsolta össze az átfogóbb harmóniára, az emberi test, lélek és a minket körülvevő természet összhangjának megtapasztalásának igényét.

Steiner metafizikai keresztény gondolkodása nélkül, tisztán baloldali és filantróp gondolkodással, hasonló formák megalkotásáig jutott el Amerikában Viktor Papanek⁵⁰ és korszakalkotó tanítása és könyve: a *Design for a Real World*⁵¹. Végül Papaneknél azt látjuk, hogy konzervdobozból épített filléres rádiója az indiai szegénynegyedek számára és Joseph Beuys két konzervdobozból épített multiplije nagyon hasonló. *Capri Batterie* (1985), valamint *Telephone* (1974).

A mellékletben szereplő képen bal oldalt tehát Papanek rádiója és jobb oldalt Joseph Beuys munkája (ld.: 80. oldal):

A különbség, hogy Viktor Papanek tárgya funkcionális, míg Joseph Beuys tárgya antropozófikus metafizikai gondolkodást hivatott jelenlétté alakítani, két konzervdoboz és egy zsinór által.

Meg kell jegyezni, hogy Papanek műve a korábbi. Viktor Papanek és George Seeger fejlesztése 1962–67 között történt. A tárgy valószínűleg az egyik legolcsóbb használati tárgy ami létezik, míg Joseph Beuys két konzervdoboz a világ két legdrágább pléh konzervdoboz, amit múzeumban őriznek.

Mindkettőnek megvan a gondolkodás átalakításában a helye.

Papanek és Beuys mind az iparosodás veszélyeiről beszélnek. Egy embertelen világról, annak elidegenedett tárgyairól, a kizsákmányoló élmény és alkotás, harmónia nélküli termelésről, természetidegen anyagokról, profitorientált tömegtermelésről. Elvetik az ipart. Mihelyt létrejött az ipar, létrejött ellenérve is.

Ez látszólag nem kapcsolódik közvetlenül a magyar cigányság kérdéshez, de fontos része a tanulmánynak: Hány tárgyat és fogyasztási cikket tudnánk Papanek elmélete útján, alternatív módon kreálni? Reklámpárt és monopóliumokat kiiktatva, a tömegtermelést megkerülve. Talán ez is enyhítené a mélységes szegénységben élő, többségben falusi romák szenvedését és nélkülözését.

A „zöld termékek” nem csupán a felső középréteg luxuscikke, segíthet a szegényeken is. Egy ilyen kezdeményezés a *Magyar BioBriket Farm*, mely nemzetközi díjakat nyert, és a cigányság súlyos fűtési gondjain próbál enyhíteni új természetes anyagokkal. (lásd: melléklet a hasonló kezdeményezésekről)

A természetes termelés nem egy valláshoz, nem egy ideológiához, hanem a gép és a mechanikus termelés formájának, terhének és ritmusának alternatívája. Egyidejűleg jött létre az eszménye az ipari termeléssel.

⁴⁹ Makovecz Imre (Budapest, 1935. november 20. - Budapest, 2011. szeptember 27.) Kossuth-díjas magyar építész, a magyar organikus építészet egyik képviselője. A Magyar Művészeti Akadémia alapítója, örökös tiszteletbeli elnöke.

⁵⁰ (1923- Bécs - 1998, Angliában tanult, majd USA-ba emigrált, számos amerikai egyetemen tanított, die Jugoszláviában, Skandináviában és Indiában is dogozott)

⁵¹ (jegyzet: Papanek, Victor (1971). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*, New York, Pantheon Books. ISBN 0-394-47036-2.)

A metafizikus antropozófikus, és a szocialista racionális, kétpólusos gondolkozás egyébként a számítógép, az internet, test nélküli kollektivitásával, és az arab tavaszt követően a hit és a forradalom egyidejűségével egyébként 2011 után végleg feloldódott, de ez nem ennek a dolgozatnak a témája.

3. HÁZIIPAR

Miközben a kutatásom derűlátó oldalával és a kellemes emlékekkel foglalkozom: a roma kultúra megismerésével, a cigány emberek kedvességével, amit megtapasztaltam, a létrejövő design tárgyak és a bennük rejlő természetes harmónia és egyszerűség szépségével, bele kellett ütközni a társadalmi problémák és kérdések gátjaiba, akadályaiiba, ezért a saját projektemmel kapcsolatos kételyeimről is számot kell adnom. Talán nem is annyira kételyek, inkább csupán kérdések.

Első kérdés, hogy a nagyipari termelésnek valóban lehet-e alternatívája vagy kiegészítője a háziipar és a decentralizált termelés?

Arra, hogy az ipari tömegtermelést mennyiben válthatja fel vagy egészítheti ki jövedelemforrásként a roma falvakban cigány kosárfonók mestersége, nem tudtam egyértelmű és megnyugtató választ adni, de mindenképpen erős magyar sajátosság a háziipar számos formája, mely akár gazdasági rugó és erő is lehet.

A mikro-ipar fennmaradásának egyik oka, a feudális viszonyok hosszan tartó konzerválódása, szemben más európai országokkal, a másik oka a szocialista gazdaság, mely nem engedte meg kisüzemek és vállalkozások fejlődését, de eltúrte az ún. maszekolást és fusizást, a háztáji termékek „szabad” piacon történő árusítását.

Ez egy különleges kreatív hobby- és kézműves kultúrát eredményezett, hiszen oly sokan kísérleteztek külvárosi kertek garázsaiiban, fészereiben, nyári konyhákban népművészettel, találmányokkal, kiegészítő vagy akár komoly jövedelmek megteremtésével. Szobrászként és tervezőként máig is járom a kőbányai, csepeli és káposztásmegyeri garázsokat, pincéket és kisvállalkozásokat, ahol egy-egy különleges anyagból gyártanak nekem a tárgyakhoz egyedi alkatrészeket, esztergálnak, öntenek, üvegfújnak, van egy mini öntödéjük, vagy egy hímzőgépük, ami némi jövedelmet biztosít.

Mivel a tágabb perspektívák és a nagyobb vállalkozások a szocialista gazdaság, majd később tökehiány által sokszor ellehetetlenültek, hazánkban máig is virágzik jövedelemkiegészítésként több minden, amit Nyugat-Európában leginkább csak kedvtelés és hobby-szinten művelnek.

Erre egyik nyáron a kapolcsi népművészeti vásárra ellátogatva jöttem rá, az otthon gyártott termékek, stílusosan meglehetősen kaotikus gazdagságán elcsodálkozva.⁵²

Ez a háziipar azonban nem csak népművészeti tárgyakra terjed ki, leírása számomra szinte parttalanává válik. Korábban feldolgozták azonban komoly szociológusok és művészettörténészek:

⁵² A *Művészetek Völgye* című rendezvényt minden nyáron rendezik meg Kapolcson, a Balatonfelvidék gyönyörű táján, ez Magyarország egyik legnagyobb összművészeti fesztiválja, az ország minden tájáról érkeznek mutatványosok, zenészek és a vásárra kézművesek <http://www.muveszetekvolgye.hu>

A buhera fogalmát („snasz, neociki, buhera”) Bodor Ferenc, az Iparművészeti Egyetem könyvtárosa, építészeti és iparművészeti szakíró (1941–1994) használta előadásaiban, és Szalai András művészettörténész, építész egyik fontos kutatási témája⁵³.

Rafiából font táskák a hetvenes években, erdélyi és alföldi háziszóttések, üvegművesek, keramikusok, ajándéktárgyak, szilveszteri maszkok, karácsonyfadíszek, fröccsöntött tárgyak, udvarokban ad hoc létrejövő autószerelő műhelyek legkülönbözőbb formái, felbukkannak újfajta üvegfajták, élelmiszeripari termékek, és díjnyertes innovatív találmányok is. Természetesen ott vannak a városok ipartelepein a nagy cégek modern üzei, raktárai is, mégis komoly életminőséget javító termelés folyt és folyik a magyar házi kertekben és a teraszokon virító füves ládában.

A termelés skálája szociológia szempontból szinte leírhatatlan. A (főképpen német nyelvű) feminista irodalomban ezenkívül megismerhetjük a „nem profitorientált” termelés fogalmát is, melybe a nők által végzett házimunka, a főzés, a konyhakertek, a szakadt ruhák foltozása is beletartozik. Mely fontos tényezője (főképpen krízishelyzetben) a családok megélhetésének és a túlélésnek, és életminőségének. Azért nevezik nem profitorientáltnak ezt a női munkát, mert GDP mutatók nem jelenítik meg. („a kapitalizmus nem lenne életképes enélkül a háztartásban végzett, női munka nélkül!!!” – Tamás Gáspár Miklós)

A női gazdaság (Frauenwirtschaft) nem profitorientált, hiszen nem fizetnek érte bért, nem termel hasznot, de az életminőséget és a fiatalok lelki, testi egészségét javítja. Az otthoni gazdaság (Hauswirtschaft) előfeltétele a nők lelki és fizikai védettsége, nem-akadémikus tudásformák és hagyományok tudatos őrzése: a fűvészkert, gyógynövények, főzési technikák, tartósítás, kertészet, varrás, a kosárfonás szinte minden falusi társadalomnak része, a városban is hasznos.

Háborús és szocialista időszakokból való történetei alapján felelevenedik, hogy hányszor biztosította művelt nők leleményessége és kreativitása a család megélhetését a konyhakertjéből, vagy a háborúban otthon rongyokból készített babák eladásából.

A roma-magyar konfliktusban sokszor szerepet játszik, hogy a mélyszegénységben élő roma nők esendősége és lelki fizikai kiszolgáltatottsága oly nagymértékű, hogy nem tudnak ebben az ún. nem-profitorientált női termelési szférában a magyar asszonyokhoz hasonlóan helytállni. Ezért is fokozott figyelmet igényelne a roma nők védelme.

Ez a nem profitorientált otthoni termelés (német feminista irodalomban ún. Hauswirtschaft⁵⁴) új, és sokkal tágabb fogalom, mint a tizenkilencedik századi háziipar és szerves része a vesszőfonás és a növények ismerete. A romák áthagyományozott tudása emelheti a faluközösségen belüli tekintélyüket. Még inkább, ha e tudást továbbadnák és ez közös tanulásban, ismeretek átadásában bontakozhatna ki.

⁵³ Szalai András, *A kis magyar snasz és neociki*. In: Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor (szerk.) *Tárgyak és társadalom I. (Tárgykultúra és tárgykultusz)*, Budapest, MIE Füzetek, Magyar Iparművészeti Egyetem, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

⁵⁴ Kathrin Böhm előadásaiban sokszor szerepelt a szó a My Villages.org workshopjai

Ez a női, nem profitorientált termelés – amiért sose járt fizetés – egyaránt megtalálható az európai városi polgárság, a parasztság és az afrikai nomád asszonyok életterében. Mindenesetre sokszor felbukkan német szociológusok írásaiban⁵⁵.

Visszatérve a magyar háziiparra: Kissé ijesztő a nagyipari design hiánya, a stiláris letisztultság, a sokszor népies és időnként ízléstelenként megélt eklektikával szemben, de ezt a végtelenül decentralizált kreatív erőt, akár egy magyar és kelet-európai erőforrásként is értelmezhetjük, nemzetiségre való tekintet nélkül. Ebbe tartozik a szendrőládi roma kosárfonás is. Hiszen a gazdasági feltételek adottak.

A hatékonysága és a termelés mennyisége szinte ellenőrizhetetlen, mivel otthon történik. Találkoztam olyan üvegműves kisiparossal, aki végtelen szorgalmas munkával egy négy négyzetméteres pincében karácsonyfadíszeket gyártott, és a külvárosi háza előtt elegáns nyugati autó állt, gyermekeit jó egyetemeken taníttatta. Címe se a telefonkönyvben, se az interneten nem található, csak személyes networkje tartja fenn.

(Mi művészek ezeket a címeket egymás között adjuk tovább, de csak jó barátoknak.)

Teljesítménye és termelésmennyisége óriási, jövedelme szinte ellenőrizhetetlen, de ha jobban megnézzük valós munkakörülményeit, a csepeli négy négyzetméteres pincében, ahol gyermekei jövőjéért, önzetlenül, napi tizennégy órát görnyed egy láng felett, és fújja hagyományos eljárással készülő üvegbuborékokat... meg kell állapítanunk, hogy ezek a munkakörülmények ugyanolyan rosszak, mint a múlt századi háziiparban dolgozóké.

Egy történelmi szempontot Lechner László „Adalékok a társadalom lényegének fölismeréséhez” (1908) c. tanulmányában találtam⁵⁶, mely a századforduló háziiparának helyzetét érzékelteti. Lechner azt írja, hogy a kizsákmányolás végtelen és ellenőrizhetetlen, mivel a vállalkozók a legszegényebbeket dolgoztatják, éjt nappallá téve, éhbérért, a munkahelyük és a lakóhelyük nem különül el, példaként hozza fel a keramikusokat, ahol a higanyt tartalmazó mázzal dolgoznak, s ezzel a súlyosan mérgező anyaggal egy szobában laknak.

Mivel otthon végzik a munkát, szétszórva, nincsenek bejelentve, nincs betegbiztosításuk. A vállalkozók, akik begyűjtik és szétszórják a munkát, szintén ellenőrizhetetlenek, ezzel teljes egészében kiszolgáltatottá válnak a munkások, egészségügyi körülményeik rosszak.

Ezzel szemben a szocialista és modern nagyipar előrelépést jelentett, mivel a munka és a lakótér elkülönült egymástól, és a munkások egy térben dolgoznak, szervezettségük magasabb fokú, ezáltal érdekképviselőjük is.

Mi változott Lechner leírása óta? Lényeges változás a századforduló óta a decentralizált demokrácia lehetősége (bázisdemokrácia), az internet és a számítógép elterjedése, mely a társadalmi szerveződés terén helyileg decentralizált formában, a háziiparban is sokkal komplexebb és átláthatóbb, ellenőrizhetőbb szervezeti formát hozhat létre.

⁵⁵ lásd: Myvillages szimpóziumain résztvevő szociológusok pl. Elisabeth Meyer- Renschhausen, *Der Streit um den heissen Brei*, 2001, ISBN 3825503178

⁵⁶ Lechner László, *Adalékok a társadalom lényegének fölismeréséhez*, 1908
letölthető: mtdaportal.extra.hu/MTSZ/1908/1908_09.pdf

A számítógép okos használata képzettséget igényel. Kellő képzettség után feloldhatja, vagy könnyítheti az otthonában dolgozó egyén, érdekképviselési szervezésének lehetőségeit, például közös érdekképviselési levelezőlisták és információs rendszerek formájában. Mint minden kommunikációs csatorna, természetesen ezek továbbra is cenzúra áldozataivá válhatnak.

További változás, hogy a mai, általában művelt kisiparos, aki csepegi pincéjében dolgozik, nem feltétlenül egy központban adja le a portékáját, hanem személyes kapcsolatrendszere által akár tengeren túlra is termel, ami viszonylag magas profitot biztosít, és jó esetben be tudja fizetni a betegbiztosítási általányt.

Ezen a területen számos roma családi vállalkozás működik, így például a szilveszteri kellékek készítésénél (amennyiben nem kínai áru) és árusításánál, valamint a karácsonyfadíszeknél szinte monopóliumhelyzetben vannak a romák.

Minél műveltebb (jobban használja a számítógépet és esetleg nyelveket is beszél), vagy minél tágabb a családi-baráti kapcsolatrendszere, annál jobban, hatékonyabban tudja terjeszteni a termékeit.

Ha nagyon elesett, elszigetelt vagy gyámoltalan, akkor lép be a főnök vagy közvetítő.

Itt utalnék a Be Creative című kiállításra, mely a munkaerő, és főképpen az intellektuális, kreatív munkaerő maximális mobilitásáról, mint elvárásról beszél a munkaerőpiacon. A kiállítás szervezője, Marion von Osten szerint ez sokkal inkább feltétele a termelésnek, mint a gyár, a munkahely, termelési üzem, iroda.

Nem szociológiai felmérés, hanem inkább személyes tapasztalataim alapján, a legtöbb roma családban van legalább egy gyermek, aki nagyon jó kommunikációs képességgel bír, és aki a család üzleti ügyeit intézi, míg az idősebbek sokszor erős tájszólással, roma nyelvezettel beszélnek és a magyar nyelvi megértés is nehézséget okoz.

(Így a szendrőládi Bhim Rao Egyesület⁵⁷ számítógépes kurzusai is azt célozzák, hogy minden családnak legyen egy „menedzsere”).

A No Corruption projekt alapvetően ezt a két termelési formát kapcsolja össze, a maximálisan rugalmas és alkalmazkodóképes, helyváltoztatásra mindig hajlandó kreatív ipar dolgozóját a művészt, és a magyar maszek-kultúra, háziipar szintén kreatív és szorgalmas dolgozóját.

Itt lényegi különbség, hogy a tervező tudatos dizájnja növeli a nemzetközi és hazai piacképességet, azonban hátrány, hogy meg kell termelni a művész bérét is, amire valójában inkább a nagyipar lenne felvevő. Ez a nagyipar, mely az ipari formatervezőknek ad munkát, Magyarországon hiányzik.

Itt továbbá azt is hangsúlyoznám, hogy nem érdemes túlzott kulturális szakadékot vágni a magyar, roma és más kisebbségekhez tartozó kisiparosok között. A roma kisebbség hátrányos helyzetű és alulfizetett, de a szocializmusban kialakult sajátos szürkegazdaság

⁵⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Hátrányos Helyzetű Ifjak (magyarok, romák) Azonos Szintű Oktatásáért Szociális, Kulturális és Oktatási Egyesület.

A Bhim Rao Egyesület kiemelten közhasznú társadalmi szervezet, amely 2002-ben jött létre. Az egyesület alapvető célja a hátrányos helyzetű cigány és nem cigány fiatalok általános iskolából középiskolába, illetve középiskolából a felsőoktatás intézményeibe való bejutásának, valamint ezen intézményekben való sikeres helytállásának elősegítése és támogatása.

és leleményességet feltételező túlélési taktikákat követelő társadalomban, roma és magyar nemzetiségűek sok szempontból hasonló helyzetben voltak és szimbiózisban éltek, foglalkozások szerint.

Azokban az évtizedekben, amikor jobban megy a magyar lakosság sorsa, a romák gazdasága is élénkül, virágzik, szorosan egymásba kapcsolódik a kettő. Legtöbbször az adóterhek és az ellenőrzés, valamint a külföldről beáramló konkurens termékek árszintje határozta meg a gazdasági fejlődést, életszínvonalat, és az élet szabadságának mértékét. Ezért sok esetben károsnak tartom az etnikai különbségek hangsúlyozását.

Amennyiben a háziipar területét vizsgáljuk, egy szempontot mégis figyelembe kell venni: nagyon kevés romának adatik meg a lehetőség, hogy például orvos legyen, vagy magas szintű diplomát szerezzen. Arányaiban sokkal többen élnek háziiparból és segédmunkából.

Ezért a háziipar és a kézművesség támogatása, például az adóterhek csökkentése által minden esetben a cigányság súlyos gondjainak enyhítésével is jár, anélkül, hogy külön etnikai, kisebbségjogi törvénybe foglalnánk.

4. **RAJZOK, TERVEK, TECHNIKAI RÉSZLETEK, MŰSZAKI LEÍRÁSA ÉS SZABADALMAK**

TECHNIKAI RÉSZLETEK

Néhány lehetséges használati tárgy, eszköz, melyek számára vesszőfonott burok vagy táska készül:

Nap mint nap használok számítógépet, kollégám pedig kamerát, egyéb eszközöket. Arra gondoltam, hogy ezeknek az eszközöknek milyen finom és rugalmas természetbarát burkot lehetne gyártani, vesszőből vagy természetes rostokból. A jövőben elképzelhető, hogy a természetes anyag, akár némelyik elektronikus eszköz saját gépházává is válhatna. Ez még hosszú fejlesztést igényel, meg kell találni a préselés és feldolgozás új formáit. Jelenleg táskák, burkok, csomagolások valósíthatóak meg, és laptopok, kamerák, mobiltelefonok, bármilyen érzékeny műszaki berendezés. Mindezek az új formák kaptafák köré készülnek, így a termelésnél a méret és a forma könnyen a háziiparban is elkészíthető, a már meglévő ismeretek alkalmazhatóak. Például otthon kifaragtam egy Canon fényképezőgép kaptafáját, egy asztalossal elkészítettem a 17 inches Macintosh laptop pontos másolatát, és indulhattak is, az első kísérletek. Mivel a fonott tárgy rugalmas és hajlékony, pontosan követi a kaptafa formáját, az eljárás nem idegen a kosárfonó mesterektől, hiszen korábban is léteztek például körbefont palackok, poharak, kannák, butéliák.

4/1. A fonás és a vessző

A vessző és a kosárfonás eljárásairól és a botanikai alapismeretekről

„Az ősember állandóan figyelte a természetet, a madarak fészekrakását látva jöhetett rá a kosárfonás titkára, tehát a fészekrakó madár volt a mestere.

Sok ezer éves leletek igazolják, hogy a fonás még ősi mesterség, mint a fazekasság. A környezetben élő növények mindegyike alkalmas fonásra, de leginkább a fűzfát használják. Fonható növényi alapanyagok az egész világon fellelhetőek, a termőhely és az éghajlat sajátossága szerint változatosak.” (forrás: Kosárfonó képzést folytató speciális szakiskolák tankönyve⁵⁸)

Magyarországon a nagy árterületek közelében, és a mocsarak, lápok környékén lakó emberek már természetesen a kezdetektől foglalkoznak kosárfonással, a fűz mellett Magyarországon honos növények közül fonható a káka, a buzogány (gyékény), a

⁵⁸ *Kosárfonó képzést folytató speciális szakiskolák tankönyve*, Nemzeti Szakképzési Intézet, 2002

kukoricacsuhé, a rozsszalma, a búzaszalma és a szilács (hasított mogyoró vagy feketegyűrű (tatárjuharfa – lat. acer tataricum)).A fűzféléknek is számos fajtája van, szinte mindegyik fonható. Kíváló példa

Osztályozásuk a következő paraméterek szerint történik: szín, fény, fénytartósság, térfogat, súly, víztartalom, vízfelvevő képesség, keménység, hajlíthatóság, rugalmasság, hasíthatóság, szakítószilárdság.

Hazánkban nagyon gazdag a régi kosárfonás hagyománya, ez különösen érdekessé tette számomra a vesszőfonott tokok előállításának kísérletét. Kezdetben Magyar parasztközpontok a folyóink mentén, majd a parasztság polgárosodásakor a tizenkilencedik században sok helyen vándorcigány mesterség lett a fonás. Kosarak, szakajtók, szalmakalapok, fonott ágyak, gyékények, varsák, ólak, és zsúptetős házak tekintetében, kivételesen gazdag a Kárpát-medence néprajzi anyaga. Erről tanúskodik a Néprajzi Múzeum állandó gyűjteménye, tárlata, valamint a múzeum tízezer kosarat őrző Budaörsön található külső raktára.

Amikor még nem rügyeznek a hajtások, még ma is kimennek a parasztasszonyok, még inkább a Tisza-parti roma asszonyok kora tavasszal a folyópartra, hogy a bokrokról vesszőhajtásokat vágjanak: som, mogyoró, fűz – egyik pirosas, másik zöldes vagy sárgás, friss vékony, majd azokat otthon hántolatlanul saját használatukra hamar megfonják – például egy madárfészek formáját idéző tartós és egyszerű fáskosárnak. A természetett, hibrid fűzből készített tárgyaknál is, talán az egyetlen ipari mennyiségben előállított, sztenderdizált termék a fonott kosár, melyet máig is kézzel készítenek.

Egy ügyes kosárfonó fantasztikusan gyorsan dolgozik, pár óra alatt előállít egy-egy nagyobb, és igényes kidolgozású használati tárgyat, például egy fülelkel, és díszekkel ellátott öblös kosarat. A fűzfakötéshez képest a gyékény- és csuhéfonás lassú munkafolyamat, amivel nagyobb, ipari mennyiségek előállítása ezért nehezebbnek tűnik – illetve még nem találtam olyan mestereket, akik Magyarországon ebből élnének, akikről hallottam, mind külföldi megrendelésekre dolgoznak, a mesterek felkutatása további vidéki szociológiai kutatást igényel. A lágyabb csuhé és gyékény környezetbarát pácokkal színezhető, a természetes adalékokkal a növény teljesen rugalmassá válik, így sokkal alkalmasabb a kisebb eszközök tokozatának elkészítésére mint pl. a mobiltelefon vagy fényképezőgép. A kézimunka kiváltására egy példát találtam az interneten, egy Kínában készült zacskógyártó ipari gépsort, mely gyékényből vagy kókuszhanácsból állít elő sztenderd téglalapszabású zacskókat, de egyelőre közelebbit nem tudtam meg az eljárásról. A gyakorlat mégis az, hogy a ruhákat, cipőket rég gépsorok készítenek, míg a rattan bútorokat és kasokat Kínában is kézzel fonják.

4/2. A vesszőfonás technikája Magyarországon

Magyarországon és a Kárpát-medencében ma, leginkább az amerikai fűz nevű mogyoró-fűzfa hibridből vannak, mivel ennek minősége nagyon egyenletes és különösen rugalmas. Ez egy természetett kultúrfűz, melyet lombhullás után takarítanak be a

vesszővágás idején. A vesszővágás ideje általában, a nedvkeringés idejéig, tavaszig tart, (kivétel a „fehér fonóvessző”), mindaddig, amíg nincsenek a vesszőn levelek és rügyek. Nem ajánlatos azonban nagy hóban és nagy fagyban vesszőt vágni. A vágott vesszőt kiszáritják, mivel a vessző szárazon tárolható és nedvesen feldolgozható, ugyanis áztatva a legrugalmasabb. Finomáru előállításához hántolt vesszőt használnak: a vesszőről eltávolítják a háncsréteget és marad a fényes sima vöröses színű alapanyag, ebből készülnek a jól ismert bevásárlókosarak. Mivel a hántolás nagyon munkaigényes, géppel is végezhető, Ehhez előzőleg főzik a vesszőt, mert a főzés felpuhítja a háncsréteget, eközben nyeri el a kioldódó csersav által a jellegzetes vöröses színét. Minél tovább ázik a vessző ebben a főzetben, annál sötétebb lesz, mivel a korábbi főzetek csersavtartalma is beleivódik. Ezt a színezési lehetőséget tovább gazdagítja egy szendrőládon újra felfedezett eljárás. Ez a fekete-vessző pácolás, amikor egy hónapig saját levében ázik a vessző és gyönyörű ébenfa-feketévé válik, mintha belülről sugározna feketesége, minden adalékanyag és festék nélkül. Tehát szárítás és tárolás után a fűzfavesszőt közvetlenül a fonás előtt újra beáztatják egy áztatókádba, hogy megpuhuljon. A fonásnál régről áthagyományozott szövésmintákkal, copffonásokkal, lábazatokkal, fülekkel és szegésekkel és még régebből áthagyományozott edényformákkal dolgozik a kosárfonó. Ilyen a bollerfülű piaci kosár vagy a kávékosár.

A fejlesztésem része volt, hogy a kosárfonást oktató speciális szakiskola tanáraival, Nyitrai Zsókéval és Kis Zoltánnal az általam tervezett formákhoz próbáltuk megtalálni a legmegfelelőbb fonási technikát. Ehhez a régi technikákat és szövésmintákat kellett új formákra, így például a laptop sztenderd méretéhez, vagy egy professzionális fényképezőgép házához, vagy egy szett táskájához illeszteni. Hetente látogattam el délutánonként a Dugovics utcai iskola alagsorában kialakított tágas műhelybe. Zsóka és Zoltán délelőtt roma és gyengén látó gyereket tanítottak a műhelyben fonni. Délutánonként megjelentem újabb és újabb kaptafáimmal, a fából készült laptopot, gömböket, fényképezőgépet, ahogy telt az idő, egyre szorosabb együttműködés alakult ki a két kosárfonó tanárral, sokszor már csak rajzok alapján fejlesztettük lépésről lépésre, kosárról kosárra a tárgyakat, már kaptafa nélkül, rajz alapján is tájékozódunk, Zsóka szép kerek formákat alkot, míg Zoltán racionálisabb szögletes laptoptartót kedvelte, minden egyes új fonott tárgynál kicsit változtatva az új tárgyak prototípusait. Amennyiben tömegtermelés jönne létre újra kaptafákat készítenénk, hogy a vidéken dolgozó mestereknek ezeket el lehessen küldeni körbefonásra, ami sztenderd méretet és formát biztosít.

Mivel számos új prototípus jött létre jelenleg egyelőre technikai innováció formájában védem le folyamatban lévő fejlesztésünket. Az eljárást szeretném a fonott laptoptartó készítésének műszaki leírásával bemutatni.

4/3. Laptoptartó készítésének műszaki leírása

Első lépésben egy asztalos készít fából egy laptop-formát, ez a kaptafa kerül a mesterekhez, e köré fonják majd a formát. Anyagi lehetőségeim szűkössége szinte csak otthoni kísérleteket tett lehetővé, a kaptafakészítés gazdaságos könnyű formáinak kikísérletezését nem. Mint minden mesterségnek, a fonásnak is megvannak saját szavai, szerencsére a pesti kézművesek és a borsodi roma mesterek ugyanazokat a szakszavakat használták a mesterségbeli tudástárból – így nem volt kommunikációs nehézség, míg a botanikai tájszavaik jelentősen eltértek, mikor egy-egy fonható növény közös nevét keresték.

A vesszőmunka rövid leírása:

- A laptoptartó alja kettős gyűrű sövőnyfonással készül. A sarkokon botvesszőt helyezünk el.
- Az oldalakat felkarózzuk, az oldalkarokat felgyökkentjük (felhajtjuk).
- A két rövid oldalnál az aljszegés-karózás után behelyezzük a sarokfákat.
- A karószálak rögzítése hármagyűrűs kötéssel történik.
- Az oldalak tetejét hárompáros szegéssel zárjuk le.
- A fedő olyan, mint az alj, de a széle nem karózott, hanem elszegett hárompáros szegéssel.

Részletes leírás:

A kosárfenek készítése:

A kosárfenek két széle vastagabb botvesszőből készül, vagy két egyforma vastag fenékkaróból.

A fenékkarok rögzítése:

A munkadeszka alsó lapján egy erre a célra kialakított részbe, melynek szélessége állítható, a deszkára merőlegesen, egymástól azonos távolságra párhuzamoson állítják fel és leszorítják.

A fenék kifonása: kettős gyűrűvel kezdjük, majd egyszerű sövőnyfonással (egyiken be, másikon ki) vagy berakással végzik. A szélső fenékkarókon a fonóvesszőt visszahajtjuk, illetve minden második sornál, vagy amikor a fonás egyenletessége azt kívánja körbecsavarjuk, ügyelve arra, hogy a fonás vízszintes legyen és a fenék fonák oldalán toldják meg. Vastaghoz vastag, vékonyhoz vékony véget illesztve. A fonást kétszálás gyűrűzéssel zárjuk le. A fonás sűrűsége és méretazonossága érdekében gyakran kell használni a verővasat és a mérőlécet. Az oldalakat felkarózzuk, és a karókat felhajtjuk (szakszóval: felgyökkentjük). A két rövid oldalnál az aljszegés és karózás után behelyezik a sarokfákat. Ezek vastagabbak mint a karók, a tartószerkezetet képezik. Ki lehet váltani fával, vagy esetleg recycling újrahasznosított műanyagból, vagy más környezetbarát merev anyagból készült pálcákkal.

A tárgyak műszaki fejlesztésének és tökéletesítésének következő lépése a sarokfák kiváltása lehet, precízebben formázható anyagból mint a vastag vessző. A laptoptartó oldala egyszerű fonással készül. Az oldalakat hárompáros szegéssel zárjuk le. A fedő olyan, mint az alj, de a széle nem karózott, hanem elszegett, hárompáros szegéssel.

4/4. Zárak, zsanérok, csattok

A fedél zárszerkezete zsanér és bármilyen táskához használatos zárszerkezet. A tartó víztaszító puha textillel vagy bármilyen szövettel bélelhető. A laptoptartóhoz és minden más csomagolóhoz, így például a kameratartó táskához a további tartozékok (kábel, töltő, pendrive, irodai eszközök stb.) számára további zsebek, rekeszek illeszthetők a tokhoz, akár kívülrre, akár belülrre.

4/5. Továbbfejlesztés és jelenlegi nehézségek, feladatok

Kezdetben fontos feladatnak tűnt egy olyan szerkezeti elem kifejlesztése és gyártása, mely kiváltja a sarokfákat a laptoptartónál, tehát az a tartószerkezet, ami a fonott táblák stabilitását biztosítja. Ez lehet sokkal precízebb és tartósabb, mint a vastag vessző, amiből a sarokfák készülnek. Később rájöttem, hogy a vessző is megfelelő. A további fejlesztési cél esztétikai-műszaki szempontból a bélések és csatok és ezek illesztése a fonott anyaghoz. Míg nagyon sok mestert találtam Magyarországon magyarok és romák között, akik szépen fontak, addig nagyon nehéz volt olyan kisiparosokat találni, akik szívesen varrtak volna, vagy kísérleteztek volna bőrdíszműves megoldásokkal. Ennek egyik oka, hogy a szabás-varrás ipari tevékenység, míg a vesszőfonás kézműves munka. Jelenleg itt akadt el a kutatásom.

További feladatom környezetvédelmi tanulmányok készítése a növényekről, természetükről, főképp a szilácsról, mely erdőben terem.

4/6. A laptoptartó javasolt anyaga

Elsősorban a Magyarországon honos hagyományos vessző, mely legelterjedtebb természetett formájában mogyoró-fűzva hibrid, de lehet más, vesszőfonásra alkalmas természetes rostos anyag is, lehet hántolt vagy hántolatlan.

Magyarországon hagyományosan használt természetes anyagok táblázata:

- Fűzfavessző, természetes gyűjtött vesszők, fűzfa, som, mogyoró
- Termesztett vesszők: fűzfa-mogyoró hibrid lápos talajon terem (Tisza-part)

- Csuhé – mindenütt megterem, speciális fajtákat és szedést igényel
- Káka (előnye, hogy hidegtűrő, Finnországban elterjedt fonási alapanyag), hegyekben is terem
- Rozsszalma, szintén hidegtűrő, hegyekben is terem
- Búzaszalma, nagy mennyiségben előállítható
- Szilács – hegyeken is terem, fonása nagy szaktudást igényel. Már csak kevesen művelik, az erdészettel együttműködve lehet az alapanyagot kitermelni. Magyarországon nem őshonos, de természetes
- Rizs – rizshéj, mely rostjainak felhasználására kiemelt nemzetközi kísérletek folynak.

4/7. Gazdasági és termelési környezet

A szövetkezetek vagy vállalkozások újraélesztése lehetőséget nyújt a természetvédelmi területek hasznosítására is, a sás és buzogány aratását begyűjtését az illetékes erdőgazdaság vagy természetvédelmi felügyelet látja el. A vessző, fűzfavessző, melyből a Bodrog-Tisza közben élő cigányság fonja gyönyörű kosarait, lehet természetes, a gyűjtött anyag sokszínű és különböző vastagságú, de lehet természetes finom egyenes is, mely sztenderdizált finom tervezésű apró használati tárgyak előállítására is alkalmas. A különösen finom tárgyakhoz, mogyoró-fűzfavessző hibridet ültetnek elsősorban Tiszafüreden. Míg az előbbi anyagok a természetben fordulnak elő létezik még egy, melyet nagy mennyiségben termelnek Magyarországon, mezőgazdasági melléktermék, a kukoricacsuhé. Meg kell jegyezni, hogy csuhéból jelenleg nem elsősorban romák, hanem nem roma parasztok és mindenekelőtt városi hagyományőrző hobbikörök fonnak, nagyon jó az oktatás a Hagyományok Házában, a Fő utcában. Az, hogy csuhéból inkább a magyar hagyományőrzők fonnak, valószínűleg arra a tényre vezethető vissza, hogy a roma lakosság nem rendelkezett jó termőfölddel, ezért inkább a természetben előforduló fűzfavesszőből, mogyoróbokorból font, míg csuhéból inkább a parasztság.

Csuhéból, mely nagyon erős és jól fonható, szőhető anyag, nagy termékpalettát lehetne előállítani. Hátránya, hogy a géppel szedett kukoricánál roncsolódik a kukoricalevél. Nagy mennyiségű feldolgozásnál más szedéstechnikát kívánna.

Újszerű kötő- és impregnáló anyagokkal is szeretnék kísérletezni, mely az anyag préselését is lehetővé tenné kézi sodrás és fonás helyett. A fonható és szőhető rostos anyagok palettája hihetetlenül nagy. Nem írtam még a szalmáról, melyhez szintén léteznek napjainkban is kisipari eljárások. Ezek bedolgozó kézműves iparosoknál készülnek, majd könnyűipari feldolgozó üzemekkel dolgozva állítják össze a készterméket. Minden esetben az erők és a fakitermelés fenntarthatóbb formája és a haszonnövények diverzitása felé mutat, van egy olyan kísérleti műhely, ahol rizshéjből készítenek alapanyagokat.

Amikor 2009 körül elkezdtem ezt a tanulmányt írni, még nem volt ilyen széles körű kutatás a területen, időközben – az elmúlt három év alatt – a környezetbarát és

fenntarthatóbb fejlődést biztosító anyagok, gallyak, rostok, hajtások könnyűipari és építészeti felhasználásához döbbenetes mennyiségű kutatás és fejlesztés született mind magyar, mind nemzetközi téren.

4/8. Recycling és környezetbarát eljárások kidolgozása a fonott laptoptartónál

Kidolgozásra szorul a kiegészítő részek, a szerkezeti váz, a vízhatlan bélésanyag, a csatok, tépőzárak, hogy előállítása környezetbarát, de funkcionális vagy újrahasznosított alapanyagokból. Ezentúl, léteznek olyan újrahasznosítási technikák, melyekkel a Magyarországon élő szegény, vagy környezettudatos emberek, már eleve foglalkoznak. Míg korábban a gyűjtögetés inkább az erdőkben zajlott, ma egész iparágak épülnek gyűjtögető eljárásra, vagy „lomizásra”, híressé váltak a devecseri lomizók. Ezt a gyűjtögetést azonban nem csak az periferián élő rétegek gyakorolják, így például négy fából készült gyöngy a Mammuth bevásárlóközpontban, 400 forintba kerül, míg a pesti környezettudatos (és megjegyzem szegény pedagógus) kosárfonók egy eldobott fagyöngy autó ülésvédőből több száz fagyöngyöt nyernek, melyeket gombként a fonott táskákra szereltek. Idetartoznak a szendrőládi romák által a szilácsba belefert színes műanyagcsíkok is, melyek erdőipari hulladékok. Ezekkel fogják össze a fatörzseket és deszkákat szállítás közben, majd egyszeri használat után levágja a kötegekről az erdőipar, és eldobja őket. Ezek iparilag nem sztereotizálható eljárások, mivel szín és forma a talált anyag véletlenszerűségétől függ, de a környezetbarát kortárs formatervezésen belül egyre jobban elfogadottak ezek az újrahasznosítási gyakorlatok, az egyes részletek kissé eltérő formái, színei.

A másik nagy kidolgozásra váró kutatási terület a fonott vagy természetes rostokból előállított gépházaknál és tokoknál, így a laptoptartónál is olyan vízhatlan bélésanyagok és impregnáló anyagok felkutatása és alkalmazásának kikísérletezése, melyek a természetben lebomlanak, és melyeknek előállítása nem igényel környezetszennyező eljárást és nagy energiafelhasználást. Egyik ilyen vízhatlan fólia, mely természetes módon lebomlik például a tejsav alapú fólia, melyet használnak már a kertészetben, melegházaknál a zöldségtermelésnél. Hátránya, hogy élettartalma viszonylag rövid, csupán öt év. Ezt a technológiát tudományos kísérleti műhelyekben dolgozták ki. A roma mesterek elmondása alapján régen különböző gyantákat és olajokat használtak a vessző tartóssá tételére, ezeket a régi eljárásokat is ki kellene próbálni. Egy másik fontos kérdés a különböző anyagok illesztése és találkozási pontja volt, ez a dolgozatban is visszatérő kérdésfelvetés hiszen a legnagyobb gondot jelentette. Ezért amikor Matali Crasset-t meghívtam Szendrőládra tanítani, a workshop témája a különböző anyagok kombinálása és egymásba fűzése volt. Gondoltam, ez később hasznos lehet a laptoptartónál is, de a szilács egyedisége és különlegessége miatt ezzel az anyaggal dolgoztunk és nem a finom fűzfavesszővel, ami alkalmasabb lett volna laptoptartók fonására. A szilács széles csíkokból áll, nagyobb formákra volt alkalmas, de nem tudtuk ellenállni annak, hogy sziláccsal kísérletezzünk és nagy tárgyakkal az eredeti célom, a laptoptartó fonása

helyett. Korábban színes recycling csíkokból és szilácsból font rajz- és festménytartó mappákat terveztem, táskát is, de kíváncsi voltam, hogy Matali hogyan oldaná meg a feladatot. Míg én egyszerű narratív és tömör formákat alkottam meleg színekkel és anyagokkal bélelve a rajztartót, addig érdekes volt látni, hogy Matali dizájnerként a formák könnyítése és áttörése irányába ment. Egyéni stílusában erőteljes és expresszív lámpát és tálcát készített, amelyek a mellékelt képeken láthatóak. Bodó Sándor a rajztartó mappámat meglátva újabb ötlettel állt elő: akár napernyőt lehetne tervezni ebből az anyagból, mely derűssé tenné Budapest buszmegállóit.

5.

„Mi a mondat a felkiáltójel előtt?”

MŰTÁRGYAK

5/1. A felkiáltójel

A dizájntárgyak mellett fontosnak tartom, hogy a csónakázó tóra tervezett fonott szoborról, a felkiáltójelről is írjak néhány sort, majd D. Magyar Imre interjúját idézném. De mielőtt a felkiáltójelre rátérnék, be kell számolnom egy kételyemről a megvalósult köztéri projektemmel kapcsolatban. Az első műhelylátogatásom kapcsán Kakas József mester azt javasolta, hogy kerüljön egy általa fonott nagy motorbicikli a csónakázó tóra. Ezzel kapcsolatban a kiállítás kurátorainak és nekem is voltak aggályaim. Hol helyezkedik el az autodidakta művész vesszőből fonott motorbiciklije a művészeti palettán? Lokális pop-art? Funkció nélküli giccs? Urbánus folklór?

Mi lenne nekem, mint felkért művésznek a szerepem, ha mind a motívum választását, mind az ideológiai manifesztációt átadnám a roma mestereknek (és nem csupán az ötletem, tervem mesterségbeli kivitelezését)?

Hol van vajon a határ egy népi iparművész, és egy akadémikus művész gondolkodása között? A nagyméretű vesszőből font motorbicikli szobra „a cigányság mobilitását, vándorlását és elvagyódását fejezi ki, és a képességét a modernitás elsajátítására” – mondta mosolyogva Kakas József. Én azt gondoltam, persze, hogy egy óriásira felnagyított nipp. Mindeközben kétségtelenül lenyűgözött, mert volt ebben a kétméteres fonott nippben valami humoros könnyedség és erő. Végül egy egész szigetet terveztem a tóra csupa fonott áruval: motorbicikli, kosár, laptoptartó, a többi művész művének másolata és egy felkiáltójel. A felkiáltójelről a 'Művészet a tavon' kísérő füzetében D. Magyar Imre romológus és irodalmár kérdezett.

„Mi a mondat a felkiáltójel előtt?” címmel:

„Nincs mondat, csak a felkiáltójel van. A kiáltás az áldozatok hangja, az elnyomottaké: a fájdalom, a végső elkeseredettség hangja. Az igazságtalanul kirekesztettek hangja. Az univerzális jel ezt az artikulálatlan hangot artikulálja. A cigányok mindmáig ki vannak rekesztve a magyar társadalomból. De ne gondold, hogy összeszorított fogú polgárjogi aktivista vagyok! Szeretek absztrakt, cikornyás tárgyakat készíteni. Ez ilyen lesz. És lesz mellette egy sziget fonott szobrokból...”

A fonott sziget helyhiány miatt nem valósulhatott meg, így maradt a totemoszlopszerű fonott felkiáltójel, és a múzeumshopban a fonott táskák.

Kakas József motorbiciklije jó lett volna, a Somogy megyei kisbajomi tehetséges egyedi roma művész alkotása.

Ami vigasztal, hogy a Felkiáltójel, mint a szendrőládi faluközösség kollektív alkotása azonban valóban erősen kifejezi vágyaikat, élethelyzetüket, a kelet-magyarországi ősi romungo közösség életét. Erről készült egy nagyon szép dokumentumfilm is, Árvay

Orsolya alkotása. Végül Szőke Judit tanácsára döntöttem Kisbajom és Kakas József helyett, hogy Szendrőládon dolgozom a borsodi mesterekkel, hiszen itt nyolcvan százalékos volt a munkanélküliség, az ősi szilácsfonást már csak itt ismerték, és Magyarország egyik legszegényebb faluja, további érv volt, hogy a szendrőládiak közösségben élnek-alkotnak, míg Kakas individuális művészként dolgozik.

Máig is sajnálom azért, hogy nem jutottam újra el Kakasékhoz, utólag átgondolva jó lett volna a csendes házaspárral együtt fejleszteni és tudományosan kutatni, akkor máshogy alakul a projekt. Szendrőládon nagyon súlyos szociális gondokkal szembesültem, sokkal, de sokkal többen szerettek volna részt venni a projektben, mint ahány embert tudtam foglalkoztatni, gyakorlatilag számos család éhezett. A gyógyszerhiány is nagy volt. A nehéz körülmények ellenére itt is óriási volt a kreatív erő. Ami számomra mind a szendrőládi, mind a budapesti munka alatt érdekes volt, az egy-egy rajz transzformációja. Levittem egy rajzot, megmutattam a mestereknek, és minden további instrukció nélkül, tudásukat, szorgalmukat beleadva elkezdtek megvalósítani. Két lehetséges út állt előttem, az egyik, amit minden profi tervező követett volna:

- A teljes kollekció egységes formanyelvének kialakítása.
- Én ehelyett egy rajzot, ötletet több tervezőnek, mesternek megmutattam, és mindenki saját ízlése, formavilága szerint értelmezte egyazon táska tervét.
- Így ahelyett, hogy letisztult, minimalizálódott vagy egyedi stílusa lett volna a brandnek, egy-egy koncepció számos változatát ismerhettem meg, egy-egy forma szinte áthagyományozódott.

Ez a sokszínűség és a tárgyak egyedisége a www.nocorruption.hu weboldalán a webshopunkban látható.

A formatervezett sztenderdizálás és a kézi munka egyedisége egymásnak ellentmondó alkotói hozzáállások, melyek a szerzőjog területén is megmutatkoznak: Az egyik egy egyedi forma kidolgozása, mely a művész/tervező szellemi tulajdona, amit másolástól véd a jog, és amit legtöbbször nagyipar vagy nagy cég termel, illetve sokszorosít.

A másik egy népművészeti hozzáállás: Egy-egy formát újra és újra másolnak. Bárány Mara csuhéfonó nagyon büszke volt arra, hogy egy-egy kézműves műhelyfoglalkozás újításai, amit szervezett, például a különleges csuhéállatkái bekerültek az erdélyi népművészet körforgásába, és elkezdtek másolni őket.

Nekem is azonnal azt ajánlotta, hogy minél hamarabb kerüljön bele a laptoptartó a népművészet egymást másoló nyelvtani kincsébe. (Amitől én elborzadtam, majd nagy összeget költöttem a védelemre.)

Egyetlen tervrajzom, illetve forma különböző értelmezéseit és másolásait szeretném itt röviden bemutatni. A kiindulópont a fonott laptoptartó táska – három alapformája volt, melyet először papíron terveztem. Miközben bevontam a folyamatba kollégáimat, művészeket, tervezőket, népi iparművész mestereket, a másolás során az alapforma érdekes változásait figyelhettem meg, ezek néprajzi értékűek, de a városi folklór példáit is mutatják, az egyes személyek kulturális háttérét, tehetségét és egyediségét. Szinte lehetetlen szövegben leírni, mint írtam a képek illusztrálják, melyek a No Corruption

weboldalán találhatóak. Azt is mutatják, hogy milyen nehéz volt az általam teremtett körülmények között sztenderdizált ipari formatervezett terméket létrehozni, illetve azt, hogy melyek azok a kulturális és szociológiai körülmények, melyek a sztenderdizált ipari dizájntermék létrejöttének kedveznek, és melyek azok, ahol inkább egyedi népi iparművészeti tárgyak jönnek létre. Megállapíthatjuk, hogy a Rami Modell nevű laptartó, melyet a budapesti Esély Kövessi Erzsébet Szakképző Iskola és oktatója kivitelezett, inkább megfelel egy formatervezett ipari termék stílusának, míg a rózsás aktatáskák díszítése nem minden esetben egyedi, szinte sose tudtak vagy akartak a roma mesterek két egyforma tárgyat létrehozni. Minden egyes tárgy egy alkotás, ahol újabb és újabb mintákkal, anyagokkal, díszítéssel kísérleteztek.

Néhány tárgy, mely a www.nocorruption.hu weboldalán található (webshop menüpont alatt) és a másolások stiláris sodrását mutatja.

A nocorruption weboldalon és a képmellékletben látjuk a példát, a fonott aktatáska kapcsán id. Rácz Zoltán és Kesserű Andrea értelmezését és Al Dihni Rami verzióját.

5/2. A laptartó

A laptop és a fonott kosár, a dizájn történet és kortárs formaalkotás a művészeti paradigmaváltások küszöbén

A fonott laptartó, mint szintézis. Érdekes elméleti szempontja a fonott laptartó dizájnintervének, hogy szintézist próbál kialakítani környezettudatos, természetes (ipar- és technológiaellenes) dizájn és művészetfelfogás, és a technológiai és cybertér által meghatározott kreatív ipar között.

Tehát azoknak a téziseknek és antitéziseknek, paradigmaváltásoknak a folyamatába helyezkedik szintézis jellegű állításként, melyet Joseph Beuys-Papanek természetességre és harmóniára törekedő művészete és a későbbi technológiabarát Marion von Osten kapcsán felvázoltam. A fonott szilácskosár változása Szendrőládon – Az archaikus és a modern formatervezés

Azzal zárnam a fejezetet, hogy dizájn projektek résztvevői között is éppúgy vannak kiemelkedő és rejtélyes tehetségek, mint egy képzőművészeti kiállításon. Ilyenek Rácz Zoltán és neje, Magyarország egyik legszegényebb roma falujának, Szendrőládnak az idős mestere, aki feleségével egy nagyon kis házban lakik, nyolc gyereket neveltek. És akik olyan döbbenetes eleganciájú szilács-tárgyakat készítenek pár hetes közös munka után, amelyek a legigényesebb kortárs design kontextusban is megállnák helyüket.

Egy év után azt veszem észre, hogy Rácz Zoltán saját belső művészi fejlődése útján – tehát nem az én tanácsomra – elviszi a tárgyak formavilágát a tömör redukció felé! Egy év után színes recycling csíkok vagy rózsával díszített laptortáskák helyett, döbbenetesen jó ritmusú és modern, fekete-fehér geometriájú tárgyakat alkot. Miközben szinte lehetetlen az etnikai problémák teljes körű megoldása Magyarországon, arra kellene törekedni, hogy az egyéni teljesítmények megítélése sose függjön, sose legyen

elfojtva etnikai hovatartozás miatt. Persze ez közhely, de mégis ez a három év legfontosabb tanulsága. A fogalom régen ismert: esélyegyenlőség! Különös, de akkor amikor az ideológiák óriási válságát éljük, az egyszerű és univerzális emberi alaperkölcökhöz kell folyamodnunk, ezek közé tartozik az esélyegyenlőség.

Roma–magyar konfliktus helyett pozitív roma kampányt kell folytatni, hogy bekerüljön a sajtó által a köztudatba a roma kézművesek kiemelkedő tehetsége és a gazdag kultúrájuk. Hiszen a hátrányos helyzetűeknél az individuális művészeti vagy kézműves teljesítmény még inkább kitörési pontot jelent.

6.

A lokális termelés új idealizmusai – A roma kézműves mesterségek (Roma fémművesség, mesterségek eredete története és szociológiája)

A következő fejezetben azzal a történelmi és társadalmi környezettel szeretnék foglalkozni, amibe a roma mesterek, kézművesek és szakmunkások tevékenysége és jövedelemszerzése beleágyazódik.

A romák nem egy homogén népcsoport, és amit biztosan tudunk, az az, hogy sokat vándoroltak, számos kultúra emlékeit hordozzák színes ruháikon és tárgyaikon, melyek a sokszínűségük ellenére hihetetlen harmóniakat tudnak létrehozni. A 15. század elején érkeztek az első roma csoportok a török uralom alá került Balkánról Magyarországra területére. Ezek a fémműves cigányok már a 16. században igen sokrétű tevékenységet folytattak: kovácsok, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puskakészítők, fegyvercsiszárok voltak. A korabeli igények a szabad királyi városokba és letelepedésre kényszerítették őket, egészen a Habsburg időszakig, amikor a letelepedést nem csupán közbiztonsági, hanem leginkább gazdasági indokok tették szükségessé. A 18. századi összeírások tanúsága szerint a cigány férfiak csaknem háromnegyede kézműves mesterséget folytatott, nagy részük valószínűleg fémműves volt. Ebben az időben szinte egyetlen cigány ember sem volt munka nélkül. A vajda, mint előjáró, illetve vezető akár pénzügyi vezető is volt a cigányságnál, az erdélyi aranyosó, ún. taxás cigányoknál adóbeszedéssel is foglalkoztak⁵⁹.

A 19. század közepére azonban a céhekben képzett és letelepedett mesteremberek, tanoncok már felváltják a jobbra asszimilálódott cigányságot. A vándor fémművesek a keletről és délről folyamatosan érkező bevándorló csoportok tagjaiból kerültek ki. Ezek a csoportok nyelvükben, szokásaikban a román és délszláv területeken kialakult hagyományait őrítették, amelyek jelentősen eltértek a hazánkban több évszázada megtelepült cigányság nyelvétől és szokásaitól. Mégis tévedés azt hinni, hogy a cigányság mindig keletről vándorolt hazánkba. Szuhai Péterrel, a Néprajzi Múzeum neves szakértőjével beszélgetve megtudom, hogy Németország felől is érkeztek Magyarországra szintő romák. Minél több cigányemberrel és asszonnyal beszélgetek, annál nehezebbnek tűnik az eredetkutatás. Végül megdől az általánosan elfogadott többségében indiai származás elmélete is. Egy családsegítőket képező workshopon szóval fel egy idős értelmiségi cigányasszony: sértődötten kritizálja a nem roma kolléga előadását az indiai eredettörténetéről: „Hiszen mi romák Jehova hetedik törzse vagyunk, és az Egyiptomban volt.” És valóban találok egy hosszú cikket: Sándor Avraham Mítoszok, hipotézisek és tények. A népek eredetével kapcsolatban, 'A Romák valódi eredete'. Nem vagyok eredetkutató, de úgy tűnik ez a világ egyik legbonyolultabb és legrejtélyesebb eredettörténete. Ezek szerint a romák valóban Egyiptomból származnak, sémi héber eredetűek és India felé vették száműzetésük során útjukat. Többször is tapasztaltam, hogy szinte kibogozhatatlan a közel kelet, észak afrikai, mezopotámiai,

⁵⁹ (Forrás: Bódi Zsuzsanna Magyarországi cigánymesterségek)
http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/056.htm (2013. május 13.)

perzsi és indiai sokszínű népeinek szenvedéstörténete, vándorlása, és a sok ezer évvel ezelőtti borzalmas száműzetések története. Ezen a helyen be kell vallanom, hogy minden esetben félelemmel tölt el, mert ez maga az emberi szenvedés története, a kollektív szenvedés története, mely napjainkig folytatódik – és most az arabokra, szírekre sújt le elviselhetetlenül. Akár el tudjuk olvasni a hosszú tanulmányt, akár nem, bizonyos, hogy a roma népcsoportok is sokat szenvedtek, a sokszoros száműzetésbe kényszerült népcsoportok egyike, mely már nagyon régen áttért az egyistenhitre. A cigányság rejtélyét mindenestre fokozza az írásbeli történelemírás hiánya, az írásbeliség elvesztése lehet valóban egy súlyos tragédia története, amely során egy nép elveszíti mind a nyelvét és az írását is (az anyanyelv elvesztését jól ismerjük az amerikai feketék történetéből). Írásbeliség hiányában nincsenek pontos adataink történelmükről és hagyományos mesterségükről, sem a Magyarországra érkezésük előtti időkből, ahová a letelepedés több hullámban történt. Ami mesél, az a színek és a zene erőteljes világa, művészi tehetségük, mely az elnyomott népek ajándéka Istentől, valamint kedves és különös népmeséik.

Mivel Európában már réges-régen lezajlott akkoriban a népvándorlás, és ők még mindig nem találták helyüket, későn érkezőként kiszolgáltatottságuk az évszázadok alatt csak nőtt. A jobbágyfelszabadítást követően Magyarországra érkező cigány csoportok letelepedését a nagybirtokok már csak mezőgazdasági munka fejében biztosították. A fémműves mesterségek visszaszorulóban voltak, így az ezzel a késői bevándorló hullámmal érkezők teljesen elvesztették önállóságukat, szolgáltatásaiknak alkalmazkodni kellett a helyi igényekhez, csak ott kaphattak letelepedési engedélyt, ahol szükség volt napszámosokra. A cigány összeírások tanúsága szerint a szegény elmaradottabb településeken nagyobb számban voltak jelen a kovácsok, az üstkészítő és a szegkovácsok mellett a csengőkészítők, kolompárok, bádogosok, rézművesek, kések és köszörűsök voltak. Jellemző, hogy a kereslet visszaesésével mással is foglalkozni kezdtek (muzsika, lókupeckedés stb.) Természetesen a tömegtermelés és az ipar fejlődése következtében szolgáltatásukra egyre kevesebb az igény. A mesterségüknél legtovább megmaradó, máig is a cigány nyelv kárpáti dialektusát beszélő szegkovácsok munkája iránti kereslet először a fahajók kiszorulásával csökkent, de a vasútépítéseknel, bányákban még a 20. században is nagy mennyiségre volt szükség termékeikből. A két világháború között nagyüzemek és vaskereskedők megrendeléseinek tettek eleget. Mivel a szegkovácsok egy-egy munkadarabból mindig is nagyobb mennyiséget készítettek, nem volt idegen tőlük a nagyüzemi munkavégzés. Legjellemzőbb termékeik: stukatúrszeg, rabitzszeg, kampósszeg, sínszög, tokszög, ács- és állványkapocs, cigányszög, fedélpépszög, fillérszög, szárnyasszeg, sarokszeg, jancsiszög, iszkábaszög, csatornabilincs, gázcsőtartó, söllnikampó. Iszkábaszögnek is nevezték őket, mert sok iszkábaszöveget kovácsoltak hajók, dereglyék, csónakok készítéséhez. A cigány fémművesek többi csoportja a 18–19. századi bevándorlók, az úgynevezett oláh cigányok közül került ki. Körükben a legtöbb a vándoriparos és kereskedő, zárt közösségeik őrzik nyelvüket és hagyományaikat. Az egyre szigorodó kényszerítő intézkedések hatására az I. világháború idején zömük már állandó lakhellyel rendelkezett, itt teleltek ki. Nyáron a csoport továbbra is együtt vándorolt munkát

keresve. A két világháború között – amikor megtiltják a vándoriparosok járművel való közlekedését – kialakul a férfiak maihoz hasonló, kisebb körben való mozgása.

Természetesen a jogszabályoknak nem mindenütt szereztek érvényt azonos szigorral, így az ország különböző területein a fenti folyamatok lejátszódásának ideje igen változó volt. A német nyelvterületről érkező szintő cigányok foglalkozása a mutatónyosmesterség és a hárfazene mellett máig is a késélezés, köszörülés. A vándorköszörűsök két keréken tolt, talicskaszzerű alkotmánya lábbal hajtott lendítőkerékkel volt felszerelve, ennek segítségével működtették a köszörűköveket. Ezt az alkotmányt kerékpárra szerelt köszörű váltotta fel. (Egyébként a fejlett Svájc falvaiban máig is dolgoznak kerékpáros köszörű mesterek, amint megtudtam egy luzerni workshopon) A köszörűsök, csakúgy, mint a drótosok, üstfoltozók, faluról falura járva, vásárokon, piacokon végezték munkájukat. Kést, bárdot, ollót éleztek, még esernyőt is javítottak. Az, hogy az ipari fejlődés és termelőpolitika hatása a társadalomra pontosan milyen hatásokkal járt, ma már pontosan látható, mára az alternatív gazdaságpolitika legmarkánsabb képviselői az antiglobalista mozgalmak lettek. A második világháború utáni ötven évben a feudális kisfalvakban és az iparosodott nagyvárosokban is teret nyert a szocialista szövetkezeti/nagyüzemi termelés.

Csak a XX. század végére vált progresszív, követhető-követendő gazdaságpolitikai magatartássá mindaz, amit alternatív vagy lokális gazdaságszervezés alatt érthetünk. A lokális termelés a közvetlen környezet igényeinek kielégítését jelenti. A kapacitás és gazdaság kisüzemi, egyedi termelési ösztönzését, mely a profit újragondolását is jelenti. A lokális termelés egyik működő példája a Németországban elterjedt, de régi hagyományokon alapuló sörgyártás. Ma szinte minden bajor városban/faluban van egy sörgyár. Természetesen nem nagyüzemekben folyik a termelés, hanem a szabványok betartása mellett néhány száz négyzetméteren. A gazdasági patriotizmus tehát nem csupán termelői, de fogyasztói oldalon is tudatos magatartást követel, elutasítja a globalista példákat, termékeket. Az érdeklődést hagyományos, de trendérzékeny tárgyakkal, tárgykultúrával lehet újraindítani. A tárgyak az esztétikai és funkcionális igényeket kielégítik, tervezésük és kivitelezésük olyanná válik, mint egy áruvédjegy. A fogyasztói szokások átalakulása nélkül ez persze nem lehetséges, a szemléletváltáshoz a reklám és a minőség újrafogalmazása szükséges. Ez a lassú folyamat mintha most érkezett volna el, amikor a pénzügyi/gazdasági krízis valójában is átalakítja a szokásokat, és olyan fogyasztói „tradíciók” tűnnek el, melyek alapját képezték a komplex kapitalista gazdaságpolitikának. A népművészeti és iparművészeti gyökerekkel rendelkező ipar, mindig a megrendelői igényekhez volt mérve. Ezért a vándorkovácsok, vándorcigányok a piaci magatartást követték, amikor „keresték” a munkát. A keresés és a vándorlás közben fejlődtek ki további képességeik, és kezdtek el újabb tevékenységekkel foglalkozni. Az hogy a vándorlás mégsem alkalmas a teljes tudatos asszimilációra, nagyon gyorsan kiderült. Utazásaikkal, vándorlásukkal csupán a szolgáltatásuk hasznát érték el. A cigányok különálló csoportokra osztódásának egyik oka a kereskedelmi és kézműves tevékenységek – gyakran több évszázadra visszanyúló – specializációja. E tevékenységek eredményes műveléséhez mindig is kellő mobilitásra volt szükség. A változó és változatos helyzetekhez való alkalmazkodás is sokoldalúságra

ösztönzött – mind egyéni, mind kollektív szinten –, ami főként az [...] alkuképességben fejeződik ki: a cigányoknak kezdeményezőknak kell lenniük a nem-cigányokkal kialakított gazdasági érintkezésben, s közben kell tartaniuk a társadalmi kapcsolatokat, ami jó pszichológiai készséget feltételez. Bár egyes régiókban a „hagyományos” cigány szakmák egy része már a második világháború előtt eltűnt, egyfajta szellemiség, attitűd azonban tovább élt. Egyes közösségek a háború után nem csupán arra voltak képesek, hogy mesterségüket folytassák, hanem arra is, hogy megújítsák, azaz a kor szükségleteihez igazítsák (forrás: Reynier⁶⁰).

A mindenkori aktuális helyzethez és körülményekhez való speciális alkalmazkodásra egyre kevesebb cigány közösség képes, érdekes lehet, hogy e talajvesztés szinte ugyanakkor történik meg amikor a nem cigány közösségeket is váratlan gazdasági/társadalmi változások hozzák nem várt helyzetbe. A 90-es évek új perspektívája a személyes felelősségvállalást hangsúlyozó egyéni vállalkozásoknak kedvez, mégis a rendszerváltás utáni évek/évtizedek átalakuló társadalmá, a munkanélküliség és a szociális védőháló hiányosságai alakították a cigányság munkavállalási céljait, lehetőségeit, így a még működő vándorcigányok életmódját, munkalehetőségeit is. Szinte mindenütt a legkevésbé képzett cigányok viselték a feleslegessé vált munkaerő elbocsátásának terheit, mint ahogy ők voltak azok is, akiket „kifelejtettek” az agrárreformok haszonélvezői közül (azaz a földek újraosztásából).

Nem túlzás azt állítani, hogy a romák többségének jelenlegi helyzete a munkaerőpiacon – katasztrofális. Napjainkban, a piacgazdaság kialakulása s a hivatalosan tagadott, noha gyakran rendkívül virulens etnikai diszkrimináció idején a cigányok gazdasági beilleszkedését övező bizonytalansága és szegénysége, kilátástalansága riasztó mértékűvé vált.

Ennek ellenére, a helyben szerzett tapasztalatok azt is megmutatják, hogy azok a csoportok, amelyek a leginkább hasznot tudnak húzni a rendelkezésre álló megélhetési forrásokból, s vállalkozó szellemről tesznek tanúbizonyságot, éppen azok, amelyek – ugyanúgy, ahogyan a kommunizmusban is – meg tudták őrizni a mobilitáson és a tárgyalási készségen alapuló dinamikus alkalmazkodás képességét, s élni tudnak vele. A kisközösségekben élő cigány csoportok a XX. század végére, Közép-Európában osztoztak a lakosság összes társadalmi, gazdasági és szociológiai problémájával.

A magyar gazdaság lassú átalakulásával teljesen más alternatív lehetőségek nyíltak meg a cigányság számára, melyek elsősorban nem az integrációjukat volt hivatva előkészíteni, mégis a roma biztonsági őrök, vasúti jegykezelők, forgalmisták, segédmunkások, jegyellenőrök, legalább a lakosság egy részében eloszlatták az előítéleteket. A multi vállalatok térnyerésével a betanított munkások és az alacsonyabb képzettségűek tudtak elhelyezkedni, sokszor visszaidézve a hatvanas-hetvenes éveket, több száz kilométerre a lakóhelytől. (A férfiak legtöbbször csak falujuktól távol eső ipari nagyüzemekben találtak munkát. Hetente magukra kellett hagyniuk családjukat, s munkahelyükön alacsony komfortú munkásszállásokon laktak. A folytonos utazgatás és a kemény fizikai megterheléssel járó munka kimerüléshez és egészségi problémákhoz

⁶⁰ (forrás: Renier, Romologie, Alain Reyniers, *Gondolatok a cigány gazdaságról*, Eszmélet füzetek 54. sz., 65. oldaltól, Budapest, 2002)

vezetett. Mégis, amikor a cigányok etnikailag homogén brigádokat tudtak létrehozni, bizonyos előnyöket csikarhattak ki maguknak. Az építőiparban dolgozók (a cigány foglalkoztatottak 26%-a) hétvégenként magánmunkát vállalhattak, s ezzel kiegészítő jövedelemre tettek szert, ami az állami munkáltatóval szemben bizonyos függetlenséget biztosított számukra). A hagyomány az emlékezet ébrentartása nélkül nem ápolható és gondozható, ha azonban figyelmesen követjük a gazdasági átalakulás nagyon gyors változásait, akkor világossá válik, hogy nincs recept és bevált módszer a társadalmi, szociológiai integrációra. Hatékony integráció csak akkor képzelhető el, ha a feladatokat újra és újra aktualizáljuk. A „lomizók”, a használtcikk-kereskedők nem csupán a szelektív recycling kultúrával, zöld mozgalmakkal képviselnek nem csak elméletben létező közös platformot, hanem a webes kereskedelemhez, a „méltányos kereskedelemhez” is köthetjük, amennyiben hasznos és olcsóbb termékekkel látják el (sokszor még gyümölcsökkel is, illegálisan) a szegényebb rétegeket. Habár a méltányos kereskedelem fogalmát inkább a fejlett ipari társadalomban élő vásárlójához kötjük, aki hajlandó azért valamivel többet fizetni alternatív termelési és kereskedelmi hálózatokban, hogy enyhítse rossz lelkiismeretét az afrikai kávétermelővel szemben. A méltányos kereskedelem különös formája, amikor a Moszkva /Szél Kálmán/ téren áthaladó szegény ember megvesz egy fél kiló naspolyát vagy egy kis levendulát a cigányasszonytól, aki azt valahol gyűjtögette. A kereskedelem méltányosságát ez esetben a kismértékű adócsalás és ezzel az illegalitás adja. Ez Magyarországon az ellenállás, illetve túlélés egyik bevett formája! Ekkor nem csupán a kollektívizmus és az azonos problémákból fakadó testvériség ölt/ölthet testet. Mindez persze attól függ, mennyire tartja a szegény népeesség legitimnek a hatalmat. (Hogy megérdemli-e az adózást).

A méltányosság megnyilvánulása az államhatalom részéről a kistermelő szegények és az őstermelők adómentessé tétele, az élet tereinek és kereteinek megteremtése adott lehetőség. A szegényebbek vagy akár csak a kezdők, kísérletezők, és szabadságot, a nomád életmódot kedvelők számára.

A gyűjtögetés és a házalás újramodernizált formái tökéletesen megfelelőek lennének nagyvárosi környezetben is, amennyiben társulna hozzá valami speciális szolgáltatás (jégkrém-szállító, zenélő-gépkocsi, pizza futár-gyorsszolgálatok). A mobilis szolgáltató egység kínálhat hagyományos és egyszerű dolgokat is: így például a tejesüveg-visszaváltás, barkácsolás, cipőtalpalás, kisjavítások lehetőségét is. Kínálhat szeparált szemétyűjtést, és recycling tevékenységre is alkalmas lenne. Ugyanis a személyes kontaktus minden kereskedői-szolgáltatói szektorban alapvető fontosságú. Milyen benyomást tudna tenni, egy szervezett, használt elem,vagy papír hulladékgyűjtő vállalkozás? Esetleg egy nonprofit alapon működő várostakarító, utcaseprő vállalkozás, mely pl. sokkal igényesebb, gyorsabb és tisztább munkát végezne (pl. mosná-ürítené az utcai szemeteseket napjában kétszer) a konkurenciánál, amely maga az állam vagy a főváros. Így ma még a kirekesztés, és a kizárás jelenti a roma problémákat, és csak keresik a megoldását, pedig a globális gazdaságban számtalan helyen találkozunk romákkal. Mégis, ahhoz, hogy valóban objektív képet kapjunk, a romák globális gazdasági helyzetéről, szükség lenne információkra azokról is, akik környezetükben nem hangsúlyozzák etnikai hovatartozásukat. A körülmények e tekintetben rendkívül

különbözőek, egyik vagy másik országban. Mindenesetre tény, hogy a romák jelen vannak s gyakran magas tisztségeket töltenek be a fegyveres erőknél, a közigazgatásban, az egyetemeken, s általában a középosztály által elfoglalt ágazatokban. Végül a cigányok – a lehetőségeket kiaknázva s élve egy sor olyan adottsággal, amelyet az államszocializmus nem tudott megszüntetni (családi kapcsolatok, mozgékonyosság stb.) – egyre jelentősebb számban hoznak létre kereskedelmi vállalkozásokat (eltérő anyagi háttérrel, ám sokkal gyakrabban, mint a korábbi évtizedekben), amelyek etnikai hovatartozása nem manifesztálódik. Helyenként a cigány politikai vagy kulturális mozgalmak is szorgalmazzák efféle vállalkozások létrehozását. Vajon ebben nem láthatjuk-e valamiféle, a cigányságban mélyen gyökerező gazdasági irányultság megnyilvánulását, amely azonnal kibontakozik, amint a körülmények erre alkalmasak, a gazdaság liberalizációja lehetővé teszi azt is, hogy érvényesüljön a kisméretű vállalkozásokban rejlő kreativitás, és újraéledjen a rugalmasság, amit az előző rendszernek nem sikerült teljesen felszámolnia. Egyes közösségek jobban boldogulnak, mint mások; eredményesebben tudják a maguk javára fordítani a hagyományt s az adódó politikai, gazdasági és szimbolikus lehetőségeket. A cigányok ezreinek megindulása Nyugatra igazából ebben az összefüggésben válik érthetővé. E mozgást az európai média és az emberi jogi szervezetek jelentős része főként az érintetteknek a fizikai és morális fenyegetés előli meneküléseként jellemzi, s ezzel tulajdonképpen átveszi a magukat politikai menekülteknek feltüntetők érveit. Valójában azonban e népegyarámlást – anélkül természetesen, hogy tagadnánk a nyilvánvaló fenyegetettség tényét – a térség cigánysága körében meglévő gazdasági mobilitás újraindulásával is összefüggésbe kell hozzuk. Ezek [a roma csoportok] nem maradnak tétlenek az őket sújtó nyomorúságos létfeltételekkel szemben. Némelyek – valójában a visszatérés reménye nélkül – csupán a béke vagy egy új „Eldorádó” reményében kelnek útra. Más családok viszont valóságos stratégiát dolgoznak ki arra, hogyan ragadják meg azokat a megélhetési forrásokat, amelyeket a befogadó nyugati intézményi struktúrák kínálnak. Ismét más közösségek, képesek megőrizni, sőt megteremteni a használtcikk újrahaznosításának helyi monopóliumát, antik tárgyak gyűjtésébe fognak, sikeres régiségkereskedőkké válnak, a nyugat-európai és kanadai roma emigrációs hullámok megítélésénél azonban figyelembe kell venni, hogy messzemenően megkérdőjelezhető a fejlett ipari államok azon migrációs politikai elvének erkölcsi alapja. Azzal, hogy korlátozott számban engedélyezik a háborúk és faji diszkrimináció által sújtottak betelepítését, de szinte minden esetben elutasítják a mélyszegénység elől menekülő bevándorlási kérelmeit, sokszor fokozzák a szegényebb országok vagy a harmadik világ etnikai konfliktusait. Tőlünk keletre, Erdélyben, a különösen fejlett struktúrájú cigány rokoni közösségeknek sikerült megőrizniük szaktudásukat, jártasságukat – és megtartaniuk vevőköriüket –, amint azt az erdélyi szeszleparló-készítők, konyhaedény-kereskedők, fémmegmunkálók vagy állatkereskedők példája mutatja. Helyenként a vályogvetők is folytatni tudták mesterségüket. Egy 1994-es kimutatás a következő felosztásban látja a romák foglalkozásait:

- gyűjtögetés (gyógynövény, gomba, csiga, tűzifa stb.): 23,2%
- idénymunka (főként a mezőgazdaságban és az építőiparban): 17,1% – böngészés (a gépi betakarítás után): 9% – guberálás (az értékesíthető hulladékok gyűjtése): 4,4% – illegális kereskedés: 2,4% – kézműves termékek (kosár, rongyszőnyeg stb.) eladása: 2,2% szolgáltatás (zenélés, alkalmi fuvarozás stb.): 1,6%. (forrás: Reyniers⁶¹)

A gondoskodó állam, amelynek ideáját a magyar társadalom a Kádár-féle gulyáskommunizmusból örökölte át, nagyon fontos támasza volt az idénymunkákból és bizonytalan, egyre kevésbé jövedelmező és idejétmúlt szolgáltatásokból egzisztáló romáknak. Az aktuális helyzet ugyanabba az irányba orientálja a társadalmi szegénység alsó fokán álló nem romákat is. A családvállalás és a gyerekek után befolyó állami támogatások, a munkanélküli központokból kapott segélyek, a helyi közigazgatási hivatalból kiutalt céltámogatások mind a családi kasszát gyarapítják. Szintúgy az illegális kereskedelem, és a feketén végzett munkák is. A szolgáltatásokban elsajátított képességeket termékgyártásban lehetne kamatoztatni, ekkor a tevékenység már helyhez kötött, nincs szükség utazásra, hálalásra, sőt a termelőegységeket közvetlen a roma falvak határába is lehet telepíteni. Idea, de mégis igaz, hogy nagy létszámú képzetlen munkaerővel, amennyiben az alapanyagok rendelkezésre állnak nagy mennyiségű kitűnő minőségű munkát lehet elvégezni. Fontos, hogy az a „trendérzékeny” magatartás, ami a romák sajátja, életképes intuíció legyen a 21. században is. További lehetőséget a disztribúcióra, a romák által előállított kézműves termékek bekapcsolódását látom a nyugat-európai „fair trade” hálózatokba. Ezzel együtt sajnos fel kellene vállalni, hogy Európában is vannak a cigányok között olyan szegények, akik az indiai páriákhöz hasonló szegénységben élnek, és ezért joguk van a nyugat-európai fair trade hálózat, vagy ún. „Weltladen” üzletláncban való részvételle. Projektünknel a cél azonban sokkal inkább az lenne, hogy a cigányság egy helyi termelés és társadalom szerves részévé váljon, hogy általában tudatossá váljon, hogy minden többnemzetiségű, nem homogén identitású állam sokszínű kollektív tudásanyaga és hagyományai egy ország felvirágzásnak lehetőségét rejti magában, és természetesen illeszkednek be Magyarország átfogó makro-társadalmi identitásába és közös érdekeibe.

⁶¹ (forrás: Reyniers: Romológiája: Reyniers, Alain 2002. *Gondolatok a cigány gazdaságról*, Eszmélet, 54. sz., 65-82, 65. oldaltól, Budapest, 2002)

7.

Ötletek és rajzok a hagyományos roma fém- és recycling ipar megújulásához – Bodó Sándor képzőművésszel beszélgetve

Miközben kedves kollégámmal, Bodó Sándorral beszélgettem, aki hosszú évek óta minden projektemben tanácsod ad és sokszor segít, asztalos és képzőművészeti egyetem intermedia végzettsége kapcsán kiváló tervező is, felmerült bennünk a gondolat, hogy a kosárfonáshoz hasonlóan, a hagyományos roma fémművességet is meg lehetne újítani. Első gondolatunk a már leírt kis kocsik volt, ami a zöldség és a fagyis, mirelit árus kisteherautókhoz hasonlóan járná az utcákat, és itt-ott megállna egy udvarban, hangszórója lejátszana egy számot és felkínálná, hogy megjavítja az ereszt, kést és ollót köszörül, apróbb javításokat végez. Egy mozgó javítóműhely, hiszen minden háztartásban van mindig annyi apró javítani való. Bodó Sándor szerint ahhoz hasonlóan, ahogy régen, még biciklivel is járták a vidéket a köszörűsök egy-egy mini-műhelyt ma is fel lehetne szerelni biciklire. Ehhez a tevékenységhez széles körű társadalmi szolidaritási akció is szükséges lenne: történetesen ahhoz, hogy a lakótelepek belső udvarán megálló roma köszörűsöket és szerelőket éppoly kedvesen fogadják az emberek, mint a magyar parasztokat, akik egyre többször árulják őstermelői zöldségeiket, gyümölcseiket és a házikolbászt kisteherautóikról, mellyel heti egy-kétszer a várost járvák. Ezt a felismerést kéne társadalmi alapokon átgondolni és katalizálni.

Érdekes módon fiatal luzerni művészek arról számolnak be, hogy a biciklis köszörűs a svájci hegyekben máig is megmaradt, milyen hasznos lenne például Svájc archaikus falvainak mestereit felkutatni, és a szinte elfelejtett eszközöket, mint a biciklis köszörűs mester kerékpárját, itt Magyarországon kiállítani.

Másrész pedig valamilyen ipari engedélyt kellene adni, ami biztosítja, hogy a vevő, aki a szolgáltatást igénybe veszi, nyugodtan megbízhat a mesterekben vagy céhes, szervezett formához kellene kötni a tevékenységeket, ami a bizalom záloga. A második gondolatunk az újrahasznosításhoz kapcsolódott. Hiszen Tiszadobra érkezve egy elég vidám kisteherautóval találkoztam a Tisza parti révnél: elől, három fiatal roma fiú füttyörészlet, hátul a plató pedig zugig tele volt pakolva fémhulladékkal, a drótok, csövek, rugók minden oldalról lelőgtak. Miközben elég tanácstalanul álltam teljesen egyedül egy rozoga autóval a parton és kerestem a rév kikötőjét, nevetve vették be a kanyart, intve mutatták nekem az irányt a pontonhíd felé, amin átjutok Tiszadobra. Megszűnt a szorongásom, az árterületi liget madarainak dalával keveredett a járgány puffogása és a fiatalok nevetése.

Arra gondoltam hirtelen, hogy miért is feltétlenül borzalmas romának lenni?

Két órával később már a tiszadobi helyi roma kultúrház vezetője, Galyas Gyula kísért kedvesen és készségesen az egyik családhoz, akik részben újrahasznosításból éltek. A rózsaszín ház előtt ültek egy barokkosan puha plüssből készült modern nappali ülőgarnitúrán (KIKA), és nézték a tavaszi pusztát. Nem a szegénységet szeretném alábecsülni, de a szűk nagyvárosi utcák után a látványnak volt egy különös nagyvonalúsága és lezsersége: a szabadság érzése. Mintha kapu nyílt volna a

nagyvárosok szűk utcáiból, ahol szürke arcú romák guberálnak a lomtalanítás alatt a napos üde pusztaság felé a rónára, ahol az emberek nagyfokú szabadságban élnek. Meg kellene becsülnünk, hogy a falu, a vidék, mely világszinten a kulturális elsivárosodás helye (lásd MyVillages programját⁶², mely az agráripár által sivárrá vált vidék kulturális értékeinek ujjaélesztését tűzte ki célul) Magyarországon az alföldi 'rezervátumon', természetvédelmi területen belül⁶³ a szabadság és alternatív lét, néhol anarchista jellegű életformák helyszínévé, gazdasági részé válhatott.

Saját recycling ötleteinket itt most nem fejtem ki, hiszen 2010 óta megalakult több művészcsoporthoz: a Random Varroda (használt ruhák punkos átvarrása, montázszerű átalakítás, divattervezői szempontból fantasztikusnak tartom) és a Szemétálmok (immár nemzetközileg is elismert modellértékű csoport) (leírásukat lásd a „hasznos projektek” függelékben)

⁶² www.myvillages.org

⁶³ Tiszadob és Tiszafüred területén nem tapasztaltam olyan mértékű szegénységet, éhezést, alultápláltságot a roma házakban mint Borsod megyében, például Szendrőládon, ennek okai talán az uniós támogatásokra vezethető vissza, melyet az alföldi védett terület kapott, talán helyi önkormányzati struktúrákra. Tiszadobon a tehenészet legalább idénymunkát nyújtott a romáknak, úgy tűnt, nincs minden évszakban igény nyári a kosárfonó munkára)

8. GYÓGYNÖVÉNYEK ÉS A GYÚJTÓGETÉS

A félig nomád, gyűjtögető életmód nem túl távoli múltja máig is áthagyományozott fontos botanikai ismereteket a romák körében. A gombákat fonott kosarakban lehet szállítani, eladni. A romák piacokon kiváló gombaszakértők, a gyógynövényeket is jól ismeri még az idősebb generáció.

Magyarország nagy része eredetileg lápos, sztyeppes terület volt. Anélkül hogy nagyon szigorú természetvédelmi területeket vezetnénk be, újra lehetne teremteni ún. mozaik tájvédelmi területeket, ahol a termőföldek között megmaradhat egy-egy sztyeppés folt, őshonos állatoknak ad otthont, és számos különleges gyógynövény terem, amit összesen be lehet takarítani.

A gyógynövény gyűjtés és a termékek készítése forgalmazását, ezt is leginkább nagyobb cégek akadályozzák meg, a nemzetközi gyógyszermonopóliumok szorítják vissza a lokális termelést. Így például a zoldhaz.hu infólapján azt olvashatjuk, hogy 2013 áprilisában tervezi a Big Pharma nagyipari gyógyszerforgalmazókat tömörítő szervezet, hogy újabb törvényt hatályosítson, mely szerint minden gyógynövény gyógyszernek minősül, ezzel ellehetetlenítve a naturista gyógymódok készítményeinek forgalmazóit⁶⁴. Hozzá kell tenni, hogy a nagyipar, főképpen a mezőgazdasági termelés területén elengedhetetlen az ipari méretű tömeggyártás, ilyen nagyszámú népesség esetén, ami a földön létrejött. Azonban a legújabb korszerű technikák monokultúrái veszélyesek, felboríthatják az ökológiai egyensúlyt, így a biodiverzitás és az ezzel összefüggő termelési diverzitás létrejöttét is szükségessé teszik a túlélés szempontjából. Ezenkívül elengedhetetlen a magas szintű kutatás, melyet kiegészítenek az egyéb áthagyományozott tudásformák. Ennek a része a fonott és rostokból készült laptoptartó projekt és ez a tanulmány. Nagyipar és sztenderd, vagy kézművesség és egyedi tárgyak? Mi a hatékonyabb hasznosabb? Mi az, ami ma Magyarországon megvalósítható? Látszólag szociológia és gazdasági kérdés, de eldöntése teljes egészében meghatározza a művész, tervező és tanár döntéseit. Legyen minden tárgy egyforma méretű, vagy függjön a készítő kedvétől a mérete, a felülete, díszítése?

⁶⁴ Forrás:

<http://www.zoldhaz.info/gy%C3%B3gyn%C3%B6v%C3%A9ny-pet%C3%ADci%C3%B3>

9.

A női gazdaság és a nem profitorientált termelési formák – szelíd szemléleti módok és új lehetőségek

Amint ezt a háziiparról szóló fejezetben már röviden leírtam, a kistelepülések és a roma kisebbség hátrányos helyzetének csökkentése érdekében óriási jelentőségű lenne a női gazdaság és a nem profitorientált házigazdaság fejlesztése és védelme. A gazdasági tényezőkön túl a nők és a család önbecsülését növeli. A női gazdaságnak hagyományos része a roma kultúrán belül a kosárfonás. Régebben nagyon sok roma nő tudott kosarat fonni, míg mára azt tapasztaltam, hogy a programokon belül elsősorban a munkanélküli férfiak jelentkeztek a tanfolyamokra. Sajnos ez ellen nehéz tenni, mert csak akkor nyílik családon belül lehetőség a nők számára tanfolyamok elvégzésére, ha a férjüknek már van más munkája, elfoglaltsága. Ami reményt adott mégis, hogy Szendrőládon láttam, amint Rácz Zoltán idős mester lányunokáit maga köré gyűjtötte és elkezdte nekik taníttatni a szilácskosárfonást. Legtöbben nagy örömmel csinálták, és maguktól elkezdtek virágokat, tükörtartókat, apró díszeket fonni vesszőből. A házon belüli tevékenységek, a kézügyesség fejlesztésének értéke komoly pedagógiai és öntudatnövelő hatással van egy olyan társadalmon belül, ahol sokakat az illegalitásba való lecsúszás fenyeget.

A kosárfonást össze lehetne kötni otthoni gombatenyésztéssel és a gyógynövények ismeretével, és kertészettel, ami hasznos lehet nők, háziasszonyok számára. (A házon belüli gombatenyésztésről lásd Bhim Rao Egyesület gombatenyésztéséről szóló fejezetét.) A gyógynövények és a réten található ehető növények konyhai felhasználása az egészségesebb életmódot hirdeti. Munkám során mindig azt tapasztaltam, hogy a családok nagy lelkesedéssel és jókedvvel jöttek egy-egy foglalkozásra. Az alkotás öröme nagy volt. Fontos volt, hogy a közösségen belüli idősek tudták a fiatalokat tanítani, én elsősorban inkább mentora voltam a programnak, és új formákat hoztam. Így nem lépett fel az a helyzet, hogy városi idegenek oktatják a romákat. Komoly öntudatnevelő hatása volt annak, hogy saját faluban bukkantunk elfelejtett tudásformákra. Mivel a piac lehetőségei Magyarországon nagyon korlátozottak, a női gazdaság és a házi gazdaság élénkítése önellátó jellege miatt enyhítheti a szegénység okozta szenvedést. Nem tartozik ide, de ne gondoljuk azt, hogy az önellátó gazdaság minden esetben meghaladott. Ázsia erős népességnövekedést felmutató övezeteiben máig is nagy szerepet játszik. Abszurd módon politikai rendszerektől függetlenül a legborzalmasabb diktátorok élénkítették, oktatták és védték a globalizációs termékektől az önellátó parasztságot (Mianmar, Szíria). Másrészt Svájcban és Franciaországban úgy védik a helyi parasztságot a globalizáció termékei elöl, hogy nem kellene hozzá kínzókamrák. Mindeközben a szír forradalom (tehát az ellenzék) ereje is abba rejlik, hogy az ország nagy része önellátó, ezért tudnak második éve harcolni, külföldi támogatás nélkül), hiszen se a gyilkos rezsim, se a globálkapitalista érdekszövetségek nem támogatják a szír szabadságharcosokat. Az önellátás máig is óriási erő és számos országban kifejdött a monokultúrák alternatívája, de nem minden esetben egy gépek nélküli archaikus

termelési forma. Hol a politikai autonómia záloga, hol pedig a fenntartható életmód hírnöke. A MyVillages.org falusi német asszonyköreiben, ahol workshopokon vettem részt, és ahova roma kosarakat vittem, egymásnak tartottak a bajor paraszttasszonyok rövid előadásokat az ehető vagy gyógynövényjellegű réteket gyűjthető gyógynövényekről, melyekből saláta, főzelék, gyomorkeserű készíthető, Sebastian Kneipp (1821-1897) módszereiről⁶⁵. Gyermekláncfű, csalán és oly sok rég elfelejtett növény került az asztalra. Közös főzést is rendeztek, ahol a helyi olcsó növényekből ki-ki saját recept szerint készített ételt, majd ezeket a recepteket kicserélték egymás között. Ehhez hasonló foglalkozások kosárfonással egybekötve Magyarországon is hasznosak lehetnek. A kosárfonás további része a komposztálónak, hiszen fonott vesszőből készülnek falai. A gyűjtögető életmód a ritkán lakott Kelet-Magyarország nagy parlagon heverő rétjein és árterületein máig is egy lehetséges étrendkiegészítő lehet. Gyerekkoromban gombásztunk vagy horgásztunk a Bodrog közeli Tolcsván, a gyógynövények ismerete és termesztése, a gombászás, csipkebogyószedés, bodzaszörp készítés, málna, szamóca gyűjtése, rendszeresen szerepelt napi programunkba, a Zemplén lankás hegyei ritkán lakottak, és oly sok mindent termeltek, termelnek. Még itt a pesti lakóparkban is komoly egészségmegőrző és étrendkiegészítő számomra az eperfa. Az egészséges életmódra nevelő hatása azért is fontos, mert döbbenetes mértékű gyógyszerfogyasztást tapasztaltam a roma asszonyok körében, mely már 35–40 éves korban kezdődik. A másik súlyos probléma, amire máig sem találtam magyarázatot, de orvosszociológiai tanulmányok talán születtek erre vonatkozóan, a korán és sokszor már a gyerekek körében jelentkező fogsorvadás, fogatlanság volt. Egy roma falvakban dolgozó orvosnő szerint a Coca-Cola és chips kultúra az oka. Ez a két termék szinte elképzelhetetlenül közkedvelt romák körében, a szegényeknél a kóla az ünnep jele, és sok gyerek alig lát főtételt, és a viszonylag olcsón tartott chipsen él (erre próbáltak bevezetni egyszer adót, és be is vezettek, de ha nem pótolja más élelmiszer a kalóriadús chipset, akkor az adó csak az éhezést fokozza).

A fogatlanság pontos okainak feltérképezését és ennek orvoslását nagyon sürgősen be kellene építeni a női gazdasággal és házigazdasággal foglalkozó tanfolyamokba és önképző körök munkájába. Azon túl, hogy a fogatlanságnak nagyon komoly egészségkárosító hatása van, kirekesztette bélyegzi a gyerekeket, asszonyokat a többségi társadalomból, mert riasztóan hat. És így nehezebben találhatnak munkát. A fogatlanság lehet nem egy művészeti tanulmány tárgya a téma, engem azonban annyira megrázott, hogy mégis benne hagyom egyelőre a szövegben. A workshopokon nagyon jó eredményt értem el azzal, hogy magyar értelmiségi (művész) és roma mesterek

⁶⁵ Sebastian Kneipp (Stephansried, 1821. május 17. – Wörishofen, 1897. június 17.) német katolikus pap, aki lelkesíti tevékenységét természetgyógyászati tevékenységgel egészítette ki. Világhírű vízgyógyászati módszert fejlesztett ki, amit a gyógyászat Kneipp-kúrának ismer. Gyógyító tevékenysége alapján kapott lendületet a természetgyógyászat.

Masaru Emoto, *A víz rejtett bölcsessége*, Édesvíz Kiadó, 2007, ISBN: 9789635288441

Schalle, Albert. *A vízgyógyászat ABC-je. Kneipp Sebestyén természetes és eredményes gyógymódja*, Budapest, 1990, Arkánium Kiadó

közösen oktatták a felnőtteket és fiatalokat. A művészetén túl életmódbeli tanácsot is adhatnának a romáknak és a sokszor szintén nagyon egészségtelenül és zsírosan táplálkozó vidéki magyar lakosságnak. Nemzetközi viszonylatban valóban sok művészcsoport foglalkozik főzéssel, közösségi konyhákkal és növénytermesztéssel, amint ezt a „Festival Überlebenskunst”, a „Túlélés Fesztiválja” 2011-es berlini átfogó kiállítása is mutatta a Haus der Welt der Kulturenban, ahol szendrőládi kosarokból szolgálták fel a termékeket. A természetben található növények és gyógynövények ismeretét minden esetben főzési tanfolyammal egészíteném ki, mely a roma konyha hagyományait integrálja korszerű és takarékos receptekkel. Szerencsére a roma lakosság nagyon nyitottnak bizonyult az új elemek szintetizálására, így például nagy divatja van az otthon készített kínai kajának, amire egy hongkongi valószínűleg sose ismerne rá sajátjaként, de Szendrőlád roma otthonaiban házról házra terjedtek a romásított kínai ételreceptek. (A kínai és a roma kaja közös nevezője a csípősség volt.) Sajnos a nyers zöldség és gyümölcs fogyasztása még a jómódú házaknál is szinte ismeretlen volt. Bárhova mentem Magyarországon a gyermekek kedvenc étele a chips, a burgonyaszírom, és szinte státusszimbólum a kóla az asztalon. Mivel a kosárfonáshoz szükséges vessző félig vadon is megterem az árterületeken (mogyoró, som, fűzfa), ezeknek a bokroknak a telepítése és a romák botanikai ismereteinek újraélesztése együtt járhat egyéb őshonos, félig vadon termő termények (bogyók, gombák, füvek) botanikai ismeretének újraélesztésével. Az irányított, tudatos termelés jóvoltából, de a vadon termők újratelepítésével, étrendkiegészítőként történő felhasználásával a női gazdaságban. Mindez egyáltalán nem pótolja a főfoglalkozású jövedelmet, de kiegészítőként idénytől függően egy kosárka szeder, kökény vagy som egészségmegőrző lehet a családban. Tapasztalatom szerint az idősebb generáció még nagyon sok különös botanikai ismerettel, és ehhez kapcsolódó eljárást ismer, például a fűzfavessző saját levében adalékanyag nélkül történő pácolását, amelyek egyedi felülete nagy sikert aratott Budapesten és külföldön egyaránt, amiről már korábban írtam.

10.

A vesszőfonás roma mestersége és a kortárs formatervezés találkozása

10/1. Tiszadob

A legnagyobb örömet az okozta ebben a vállalkozásban, hogy közelebről ismerhettem meg roma embereket, és hogy láttam a roma mestereken, asszonyokon, hogy ők is mennyire szeretik ezt a munkát, a hajlékony anyagot – csakúgy mint én is szobrászként. Közös örömünk volt benne... A cigányság önkifejezését láttam meg a hullámozó lendületes mintákban és formákban, újításokban. Egy mester, akinek már régen nem volt munkája, Tiszadobon türkizkék háza előtt állt és vizsgálgatta, hajlítgatta az anyagot amit levittem neki. Hajlítgatta, próbálgatta, mint egy finom hangszert, és azt mondta, hogy szívesen ültetne a kertjébe fűzfát, hely van, csak el kell ültetni és mutatta a háza mögötti területet. Körbenéztünk a tanyasi pusztán, hely volt valóban, több kilométerre is el lehetett látni. Egy asszony arról számolt be, a férje annyira szeretet kosarat fonnai, hogy meg kellett tiltani neki, mert állandóan ott forrt a vessző a fazékban a sparhelten, és tele volt a kicsiny lakókunyhójuk fűzzel, rendetlenséggel. Most szívesen elővenné újra a nagy fazekat. Kicsit sírdogált, hiszen ura már nincs köztünk. Mindenütt felmerült az aggodalom, hogy elvész a segély, ha munkát vállalnak. Nagy a szorongás a miatt is, hogy a kormány megvonja majd a szociális támogatásokat, melyek a szegény cigányság egyetlen biztos megélhetési forrását képezik. Óriási a felelőssége egy vállalkozónak, ha rábeszéli a munkanélkülieket, hogy fonjanak kosarat, de azokat nem tudja eladni. Kezdetben ezért sok embernek fenntartásai voltak, mert fennáll az a veszély, hogy valaki feljelenti őket és egy-egy alkalmi munka miatt elesnének a rendszeres segélytől, mely az egyetlen jövedelmük. Bizonyossá vált, hogy felelősségteljesen csak akkor szabad egy kiszolgáltatott réteget bevinni bármilyen vállalkozásba, ha van biztos piac, aminek ellátása számukra megélhetést jelent. Mégis sok lehetőséget látok a tervben: a kosárfonás példaértékű hagyomány, a magyar cigányság áthagyományozott tudása. Európában nálunk alakult ki talán az egyik legfinomabb és legsokszínűbb kosárfonó kultúra. Ennek legfőbb oka a Bodrog, Tisza és a Velencei-tó lápos talaja, ahol különösen finom fűzfavessző és buzogány terem.

Kezdetben a fonás magyar parasztnok tevékenysége volt, majd átkerült a cigányokhoz, de máig is fonnak magyar kézművesek is. Mivel az alapanyag a természetben is gyűjthető, mindig a legszegényebbek, a földnélküliek tevékenysége volt. A cigányságon belül is a szegényebbek mestersége volt ez, a gazdagabbak inkább zenészek, kereskedők voltak. A Magyarországon élő romák a polgárosodó magyar parasztnoktól vették át a mesterséget, azonban érkeztek a tizenkilencedik században Romániából is olyan cigány népcsoportok, pl. a beások, oláh cigányok, akik a balkáni vesszőfonás hagyományát hozták magukkal. Valójában a kosárfonás azonban nem kötődik kizárólagosan egy népcsoporthoz sem. A vesszőfonás paleolitikumi eljárás, a szövés, fonás megelőzte a bronz- és vastermelést, az egyik legősibb és ugyanakkor univerzális

tevékenység. Dániában találtak már hat-hét ezer éves varsát is, melyet egy halász ejtett az iszapba. A szövet annyira sokoldalú és mégis egyszerű, funkcionális, hogy sajátos módon a legtöbb kultúrában eltekintettek a nomád és paraszti népművészetet jellemző erős színezéstől. Meghagyták természetes egyszerű színét. Jelenleg a gyékény- és sásfonás elsősorban hagyományőrző kulturális központokban, iskolákban él tovább. Győr környéki falvakban és néhány erdélyi faluban művelik még. Az eljárások szövés, fonás, kötés sokasága nagyon értékes hagyomány, mely részben könnyen továbbadható, viszonylag könnyen elsajátítható. Így a fűzfavessző mellett híresek az erdélyi, Győr környéki és a tápéi magyar gyékényfonó hagyományok. Az egyik leghíresebb a Szeged közeli Tápé falujában volt, mely a Kárpát-medence egyik legrégebben folyamatosan lakott avar majd hun települése. A gyékény alapanyagát, a buzogányt a folyóparton szedték, nem termesztették. A tápéi gyékény kidolgozása munkaigényes és különlegesen finom. Magyarországon a kilencvenes évekig jelentős volt a termelés, mind romák, mind a nem romák dolgoztak az ipari szövetkezetekben. A tápéi gyékényes szövetkezet fénykora a hetvenes években volt, szinte az egész falu a gyékényből élt. 2000 körül szűntek meg végleg a termelőszövetkezetek, így a tápéi is, ahol egykor még bútorokat is készítettek. Egy másik fonási hagyomány, a szilács fonás, melyet elsősorban magyar cigány családok művelnek, sajnos már csak nagyon kevesen, Szendrőládon és Jósvafőn van jelen. A szilács hasított vessző, lehet például mogyoróvessző, feketegyűrű, vöröskutyafa, melyet vékony csíkokra hasogatnak (be kell vallanom, hogy a vöröskutyafa latin vagy hivatalos nevére nem jöttem rá, mivel csak meséltek róla a szendrőládiak, nem láttam soha, így mesebeli csodalény maradt). A feketegyűrűfáról, amit szilácsfonáshoz leginkább használnak, kiderült, hogy tatárjuharfa tájnyelven, latinul acer tataricum, a szappanfafélékhez tartozik, és leginkább Magyarországon, Romániában, Törökországban honos erdei tüzelőfa. A hasított szalagokból fonnak használati tárgyakat. Struktúrája különösen szép és a kortárs formatervezéssel is jól kombinálható. Mivel Szendrőlád és Jósvafő az Északi-középhegységben fekszik, Szendrőlád pedig Aggtelek mellett, lehet, hogy itt is részben a szegénységre és nincstelenségre vezethető vissza a technika kidolgozása, magas szintre fejlesztése. Hiszen a mogyoróbokor és tatárjuhar gallyait a földtulajdon nélküli romák is gyűjthették az erdőben, majd feldolgozhatták. Másrészt nem szabad csak a szegénységre visszavezetni, az ember és az erdő harmonikus együttélését is tükrözi, ahogyan a romungro romák bánnak a fával. Nem kell hozzá fákat kivágni, hiszen három-öt centiméter átmérőjű gallyakat gyűjtöttek és dolgoztak fel.

10/2. Szendrőlád

A szendrőládi mesterek egy olyan ősi technikával, a szilácsfonással dolgoznak, mely szinte egyedülálló Európában, szalagokat hasítanak az általuk feketegyűrű fának nevezett fa ágaiból és abból fonják kosaraikat. Elvileg lehet mogyorófából is, de elmondásuk szerint azzal nem dolgoztak eddig. A budapesti Makovecz Imre által

alapított Hagyományok Háza gyűjteményében láttam győrvidéki mogyorószilács puttonyt. Korábban Jósza falván is dolgozott még egy idős ember ezzel a technikával, mára tudomásom szerint Szendrőlád az utolsó falu, ahol még értenek a szilácsfonáshoz, ott is sajnos már csak néhány idős mester. Így a programom fontos része volt a magyar cigányság hagyományőrzésének. Lehetőséget nyújtott a fiataloknak, hogy ők is megtanulják ezt a mesterséget. Kálló Imre elmondása szerint korábban, néhány évtizeddel ezelőtt, még egész családokat tartott el a mesterség. Mára szinte teljesen megszűnt a kereslet. Odaérkezésünkkor már az anyag beszerzése is komoly gondot okozott. A technika egyedülálló, hiszen fonott fastruktúrát alkot, mely jól illeszthető a kortárs formatervezésbe. Eddig mindig kerek gyümölcskosarakat fontak szilácsból. Általános tapasztalat, hogy a népművészet mesterei érthető módon nagyon ragaszkodnak az áthagyományozott formákhoz. A szendrőládi mesterek szerencsére nagyon nyitottak voltak az új formák iránt. A technika eredetileg is a korai ipari termeléshez kötődött. A szilácskosarakat nagy mennyiségben gyártották, és ezekben hozták fel a szén és ércbányákból a kitermelt anyagot.

Lehetséges és konstrukciós változtatás az lenne, hogy a keretet, amire a szilácsot fonják (szaknyelven káva), és ami eddig vesszőből, gallyakból volt, kiváltsa egy könnyebben formálható és egységesebb, precízebb konstrukcióba ölthető könnyű fa – vagy recycling anyagból készült szerkezet. Több modernizációs kísérlet után azonban be kellett látnom, hogy hántolatlan gallyból hajlított kávéra (köröszerkezetre) font eredeti félgömb alakú szilácskosár önmagában is tökéletes forma és szerkezet.

Ezen túl azt javasolták Szendrőládon a mesterek, hogy színes műanyag szálakkal díszítsék a fonott kosarak mintáját, egy sor fa, egy sor színes szalag.

Ez a recycling szempontjának is megfelel, az új formák bevezetésén túl az eredeti szendrőládi kávékosár is különleges és egyszerű szépségű tárgy, mely gyümölcsstartó, CD vagy újságtartóként jól beleillik a modern lakáskultúrába.

Minden esetben a marketingmunkának kell elől haladni, és a meglévő megrendeléseket követően jöhet a termelés és a támogatások igénylése.

A román eredeti nomád kultúrájuk miatt nem tároló, raktározó nép, a tudás a fejekben van. Amikor váratlanul mentem egy-egy faluba, alig lehetett akár egyetlen kézműves termék mintát összeszedni. Vagy öt házzal arrébb kellett elszaladni, míg valakitől hoztak egy helyi fonott terméket. De ha megrendeltem, és előleget is adtam, hamar elkészült egy halom kosár.

Ezzel szemben a magyar kézművesek mindig előszeretettel félretesznek mutatóba szép darabokat, és bármikor megy az ember, tudnak mintákat mutatni. Emiatt a kulturális különbség miatt a véletlenül betévedő néprajzos vagy a vevő számára a roma kézművesség állapota sokkal rosszabbnak tűnik, mint amilyen valójában.

10/3. Képzés

Amint azt a női gazdaságról és a nem profitorientált gazdaságról leírtam, a képzés akkor is hasznos, ha alkalmi workshop jellegű, de lehet hivatalos, OKJ-s képzés is, mely papírt ad azoknak, akik elvégzik. Amennyiben profitorientált termelésre kerül sor, fontos része lenne a vállalkozásnak, programnak a dolgozók betanítása, mivel mára kevés a képzett szakember, és a mesterek szinte mind nagyon idősek. A kezdeti fázis nehézségét abban látom, hogy nem könnyű megszokni a speciális munkát, mely kezdőknél a görnyedéssel járó hátfájást okozza, amit saját magam is tapasztaltam gyékényfonás közben.

Fontos a komplex tervezés a képzésnél, így például Szendrőládon figyelembe kellene venni, hogy sok nagyon jó asztalos van, hegesztőket is képeztek, szakképzett öntőmunkás is van (viszont műhelye nincs), de varrónót csak egyet találtam, aki otthon saját kedvtelésből varrt. (Sajnos az Európai Unió által támogatott képzési programokon belül is előnyt élveznek a férfiszamkáknak számító hegesztő és épületasztalos, holott minden faluba kellene képzett varrónő és cipész, készíthetnének bélést.) A már ottlévő helybéli képzett asztalosok és a vesszőfonó képzés összehangolása azonban minden esetben magas szintű helyi bútorgyártást tenne lehetővé, amennyiben jó tervező-oktató tanárok vesznek részt a munkában. Az általam megismert romák kreativitása és ízlésbeli fejlettsége nagyon magas volt! Sőt megdöbbenően szép tárgyakat készítettek. A képzés támogatása állami feladat, melyhez nem kaptam segítséget.

10/4. Piac és marketing

Két utat látok, amely nem mond egymásnak ellent, kiegészítheti egymást.

Első lehetőség:

Az elsődleges lehetőség és cél olyan magas szintű és jó designnal rendelkező termékek gyártása, melyek nemzetközileg is piacképesek, melyekből nagy cégek is nagy mennyiséget rendelnének. Itt a magas viszonteladói profit, és az erős távol-keleti konkurencia miatt valószínűleg nagyon olcsón kell a termékeket előállítani, ha tömegtermelést célunk meg. Ezzel szemben magas szintű drágább kézműves termékek által, melyekre Nyugat-Európában nagy a kereslet. Amennyiben jó a design, és patentjogokkal levédett, ebből is széles munkahelyteremtő lehetőség lehet. Ezen túl a hazai piac se alábecsülendő, amennyiben megfelelő társadalmi kampányhoz kapcsolódik. Ehhez érdemes megvizsgálni inkább az „öngyarmatosítás” fogalmát, amikor a középosztály és a felső réteg és az alsó rétegek is státuszszimbólumként a nagy brandek által forgalomba hozott termékeket részesítik minden esetben előnyben. Akkor is, ha nem szükséges, ezzel hátrányos helyzetbe hozva a helyi termelőket. A romák és a Magyarországon mélyszegénységben élők termékei akkor válhatnak hazai terepen piacképesé, ha vásárlásuk a társadalmi szolidaritás kifejezéséhez kötődik. Tehát szívesen hordanak jómódú fiatalok vagy üzletemberek is romák által előállított táskát

vagy egyéb terméket, mert ezzel társadalmi szolidaritást is kifejeznek. A hazai termék vásárlása Magyarországon számos termékénél és az élelmiszereknél már divattá vált, ez a nemzeti érzés kifejezése, de további társadalmi kampányra lenne szükség, ahhoz, hogy egy hasonló tudatos vásárlói magatartás a kosárfonott roma termékeket vagy egy cipész munkáját is előtérbe helyezze. A vesszőfonott tárgyak népszerűsítéséhez így komoly állami, média által támogatott kampány szükséges. Egyes termékek szintjén is ki lehet fejezni ezt az üzenetet, színviláguk, motívumrendszerük által.

Itt megjegyezném, hogy nem vagyok szociológus, de úgy gondolom, hogy a kiemelten hátrányos helyzetű falvakban együtt kell kezelni a mélyszegénységben élő romák és magyarok helyzetét. (Miatán az elmúlt időkben sokféle társadalmi helyzetben élő cigányemberrel beszélgettem, kiderült, hogy a jómódú felső osztály olyannyira integrálódott, hogy sokszor nem vallja magát cigánynak, és etnikai hovatartozása mindennapjaiban teljesen lényegtelen, mivel se anyanyelve, se vallása nem különbözik Magyarország többségi csoportjától. A szegénységben élő romák minden esetben cigányként és kirekesztettként élik meg mindennapjaikat. Mára azért egyre többen vannak olyan közép- és felső osztálybeli romák is, akik a gyökereikhez való kötődés miatt felvállalják etnikai hovatartozásukat, ápolják a roma kultúrát, az identitás felvállalása által támogatják a szegényeket. Külön közgazdasági tanulmányt igényel olyan gazdasági formák kidolgozása, ahol nem veszítik el a cigány családok a jelenlegi támogatást mindaddig, amíg nem biztos a piac és a megélhetés, mert a szociális támogatások elvesztése éhínséget okoz egy-egy családban. Fontos szerepet játszhatnak a falvak önkormányzatai, a munka, a jövedelem és a segélyek elosztásában. A segélyt közmunkához kötötték, így sokszor az a látvány fogad Kelet-Magyarországon, hogy a fél falu az útszéleken gereblyézi a pázsitot! Az utóbbi időben történtek törvénymódosítási kísérletek, hogy a közmunka lehetőségeit kiterjesszék egyéb munkára is.

11. KONKLÚZIÓ

11/1. A művészet segít

A korábbi fejezetek nagy részét 2009 és 2010 folyamán írtam. Azóta sok minden változott, jobban látom a projekt naivitását, buktatóit és lehetőségeit. A vesszőfonó projekt egy időben új nevet kapott: No Corruption Social Brand, és ami akkoriban egy teljesen elszigetelt vállalkozásnak tűnt számomra, mára szinte társadalmi mozgalomba ágyazódik. Megismerkedtem hasonló kezdeményezésekkel, melyek közül némelyik annyira példamutató, hogy saját vállalkozásom eltölpül mellette. Mások a No Corruption kézműves kezdeményezéseiben vettek részt kezdetben, majd saját céget alapítottak a tapasztaltak alapján. A következő fejezetben szeretnék néhány rokon kezdeményezést és fontos mestert bemutatni, akiket személyesen ismertem meg a falvakban, és a pesti civilszféra találkozóin, valamint néhány egészen új kezdeményezést. A kezdeményezések a civilszféra, az egyesületek, alapítványok, magánkezdeményezések világszerte élénkülő szerepét mutatják. Ez egyrészt előnyös, mert a decentralizáció és bázisdemokrácia felé mutat, az egyén nagyobb szabadságfokát és önbizalmát jelzi a központosított államhatalommal szemben. Másrészt veszélyeket is hord magában, mivel egy-egy tőke, erős magánszemély vagy alapítvány se erkölcsileg, se szakmai felkészültség szintjén nem a legmegfelelőbb személy szociális gondok kezelésére. A magántőke így komoly és sokszor torzító hatással lehet a demokratikusan megválasztott kormánypolitikára. Mindezt nem speciálisan magyar vonatkozásban értem, számos elszegényedett ázsiai országban jelent gondot. Másrészt a kormányok sokszor látványos és jól dokumentált alapítványi pilotprojektek dokumentálásával sokszor azt a látszatot keltik a médiában, hogy valami történik, miközben nincsenek mindenkit érintő változások. Valójában az oktatás és a társadalom erkölcsi felügyelete az, ami mind a központosított államhatalom, mind a network jellegű alapítványi és egyesületi rendszer túlkapásainak határt szabhat, és a kisközösségek, az egyén kreativitását felszabadítja!

11/2. A No Corruption kezdeményezés elemzése, modellkaraktere és ART AID hálózat

A projektem gazdaságilag nem volt sikeres, teljes tőkehiány és magas termelési árak mellett még nem tudtam beindítani a No Corruptiont, mint vállalkozást. A kutatásom is félbemaradt. A legtöbben a fent említett szereplők közül éppen hogy rentábilisak, vagy enyhén veszteségesek, amit pályázati pénzekből pótolnak. Felmerül a kérdés, hogy egy úttörő vagy kísérleti jellegű kezdeményezésnek, mint a No Corruption Vesszőfonó projektjének mi a célja?

Szép tárgyak jöttek létre, ami önmagában iparművészeti érték.

A Myvillages.org művészcsoporth létrehozott egy webshopot, alkalmi bio-éttermet, célkitűzése azonban sosem gazdasági. Mikor panaszkodtam nekik, hogy nem tudom a vállalkozást lábra állítani, azt válaszolták, hogy egy avantgarde jellegű művészeti projekt szerepe az, hogy modellt teremtsen, amit sokan másolnak, és nem az, hogy egy vállalkozásba fusson ki. A modellérték jelenthet életmód és értékrend változást is. Például a fogyasztási szokások, a lokális termékek és a kézművesség értékének növekedését. A falusi kultúra termékeinek és haszonnövényeinek sokszínűségét megőrző attitűdöt. A sivár fogyasztói kultúrával reklámozott tárgyakkal szemben. Ez jelentheti a tárgykultúra megőrzését, jelen esetben a szilácskosár készítésének továbbélését. Az Európában marginalizált roma kisebbség képességeinek, kifinomult jó ízlésének felmutatását, emberjogi tevékenységet.

Wapke Feenstrának, a my villages művészenek igaza van. Mégis keserűen zárom le a projektet, ha nem lesz belőle vállalkozás, mely munkát ad a kisebbségeknek. Nemcsak azért, mert hamis reményeket keltett, hanem azért, mert felhalmozódott egy tudásanyag, létre jött egy reklámfelület, kapcsolatok, számos tapasztalat aminek nem kellene kárba veszni. Nem látom hasznosnak, hogy a kezdeményezést elkezdik olyan emberek másolni, akik a design területén kevésbé jártasak. Az egész történetet állami és alapítványi pénzeket megpályázva, újra előlről kezdik, ezzel megélhetést biztosítva maguknak, anélkül, hogy átvennék a No Corruption projektől a már meglévő értékeket, és a három év alatt megszerzett kapcsolatokat és tudást. Nemzetgazdasági szempontból nem az államilag, adópénzből támogatott beinduló, majd csődbemenő vállalkozások számának növelése a cél, hanem a hatékony marketing, mely fenntartható vállalkozásokat hoz létre. A támogatások legtöbbször akkor sikeresek kézművesek esetében, ha családi vállalkozásokon segítenek. Itt újra felmerül a kérdés, hogy nagyipar hiányában mi lehet a tervező művész szerepe. Hiszen egy családi vállalkozás nem tart el egy ipari formatervezőt is. Másrészt szükség van a művészek, kulturális munkások és dizájnerek tevékenységére a társadalom szükséges átalakításához.

Persze jó érzés, hogy többen kezdtek hasonló projektbe, és működik az a mechanizmus, hogy a dolognak modellértéke lett. Így például Kesserű Andrea Down-kóros fiatalokkal végzett munkája és kezdeményezése, a Parafactura, mely a No Corruption kezdeményezésből nőtt ki, nagy örömmel, boldogsággal tölt el engem. Ezenkívül ne felejtsük el, hogy a művészprojektek támogatása és a női kézművesség elősegítése nemzetgazdasági – GDP – mutatókkal nem mérhető életminőségi javulást is hozhat. Egy apróság, de pesti vietnami szomszédasszonyom felvett három szál vesszőt a lakótelep lépcsőházában, és egy cumisüvegtartót font a babakocsira. A vesszőfonott kerítések, kosarak házi készítésének divatja nem haszontalan tudás. Hiszen a tiszadobi roma néni is leszaladt a folyópartra áprilisban, és megfont magának egy fás kosarat.

Az előre gyártott termékek fogyasztásorientált társadalmában, mely a földet jelenleg tönkre teszi, az apró, készítsd magad gesztusok elsajátításának természetessége is enyhülést jelentenek.

12.

FÜGGELÉK

HASONLÓ HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KEZDEMÉNYEZÉSEK RÖVID ISMERTETÉSE

A FONOTT TÁRGYAK ÉS A NÖVESZTETT VESSZŐ NÉHÁNY INNOVATÍV FELHASZNÁLÁSA

A fonott vessző eljárása a levegőben van: egy nagy építészeti teljesítmény a 2010-es Shanghai Világkiállításon volt látható: a spanyol pavilon, melyben óriási fesztávot átívelő organikus teteje fonott vesszőből készült. <http://www.archdaily.com/30928/spain-pavillion-for-shanghai-2010-expo/>

Később, 2012 végén a Deutsche Bahn magazinjában azt láttam, hogy az eredeti 2009-es ötletem – a növesztett fényképezőgépház még nem létezik –, de egy német dizájn cég, a Studio Aisslinger időközben már megvalósította a kertben növesztett vesszőszéket. A cég reklámszlogenje szerint, immár nemcsak paradicsomot és krumplit, hanem székeket is termesztünk és szedhetünk a kiskertben. Az eljárás lényege, hogy Aisslinger egy szék formájú fémszerkezetbe belenöveszti a vesszőt, hat hónap növekedés után lecsavarja a fémvázat, és kész a szék. A projekt neve 'chair farm' forrás: <http://aisslinger.de/> 2013

A <http://okohaz.lap.hu/> mutatja, hogy milyen nagyszámúak Magyarországon az ezirányba mutató kutatások, kezdeményezések és vállalkozások. A lapon találhatóak a fűzfából növesztett házak, pavilonok, melyek semmilyen ipari jellegű építészeti beavatkozást nem igényelnek.

A Koos építészeti iroda honlapján nem sokat eláruló, „érdeklődőknek” menüpont, szintén az ökoházak és a fűzfából növesztett építmények, bútorok, játszóterek gazdag tárházát fedezhetjük fel.

<http://koos.hu/2008/02/11/fuz-a-valodi-elo-epiteszet-alapanyaga/>

Itt bukkanok rá egy újabb külföldi linkre, a plantware innovációs cég díjnyertes, növesztett játszóterére: <http://www.plantware.org/gallery.htm>

és egy humoros szobainasra, melynek tervezője Efrat Gommeh)

Ezekon a honlapokon találhatunk számos szalma és földházat is, mely szintén egy hagyományos roma mesterséghez, a vályogvetéshez kapcsolható.

A hazai kezdeményezések gazdagsága és nagy kínálata egy olyan széles körű tudatváltozásra utal, mely sokkal inkább a lakosság köreiben van jelen, mint a mainstream reklámok, és a monopóliumra törekvő nagyvállalkozások gondolkodásában, melyeket sokszor egy-egy kertben kísérleteznek ki. Ezekről az új és szelíd decentralizált termelési formákról, melyekbe beágyazható a roma mesterségek megújulása, és ezeknek a társadalmi szerkezetéről a háziipar, női termelési formák és a roma mesterségekről szóló fejezetekben írok.

Mindenesetre meg kell állapítani, hogy a környezetbarát kisvállalkozások, kutatások, fejlesztések, barkácsolások, innovációk leginkább alulról jövő, vagy egyénektől, kis csoportoktól eredő kezdeményezések. És sokkal kevésbé egy központi program vagy termelési terv eredményei, és ez nagy optimizmusra ad okot.

Katalizátor Hálózat – Hadas Miklós

Ezeket a lehetőségeket térképezi fel és kapcsolja össze a Katalizátor. Megismerteti egymással a terület egyébként elszigetelten dolgozó szereplőit: a politikusokat, a pilotprojektek vezetőit, a fejlesztőket és a szociális munkásokat.

Igazgyöngy Alapítvány

Litók Nóra kezdeményezésével a Néprajzi Múzeumban, a Múzeumok éjszakáján ismerkedtem meg. Számomra mind a projekt tartalma, szépsége és a kitartása példamutató. Immár tizenkét éve dolgozik az alapítvány a mélyszegénységben élő falvakban. Gyerekekkel és édesanyákkal egyaránt foglalkozik, összetartozásuk közös alkotásban jelenik meg, hiszen nem lehet csak a gyerekekkel foglalkozni, és az édesanyjokkal nem. És fordítva is: elhibázott lenne, ha nőjogi aktivisták csak az édesanyjakkal a nőkre fordítanának figyelmet, és a gyermekeikre nem. Az Igazgyöngy Alapítványó zsákutcáfalvakban szervez mélyszegénységben élő roma gyerekeknek képzőművészeti foglalkozásokat. Megfestik és rajzolják az életüket, a tündérmeséket, gondjaikat szép színes rajzokban. Ezeket a rajzokat hímzőkészlettel együtt asszonyok kapják meg, legtöbbször a gyermekek édesanyja, akik kihímezik a zsebkendőméretű felületen a rajzokat. A hímzések táskákra, tatyókra kerülnek, melyeket az ország számos pontján meg lehet vásárolni. A gondolat nagyon elemi, egyszerű, szinte naiv. Lehetne érzelmős is, elvileg tele van 'hibákkal', így például a hímzés nem a roma kultúra része, hanem kimondottan magyar hagyomány, tehát nem erősíti a saját kulturális örökséget, a tatyó nincs, vagy alig van 'dizájnolva', formatervezve. A műalkotásokban és a folyamatban rejlő igazság magas foka azonban megfosztja minden felesleges pátosztól és ellentmondástól, egyszerűsége eredeti és mély szépséget kölcsönöz minden egyes táskának, alkotásnak. A projektről Kőszegi Edit nagy tehetségű rendező készített egy riportfilmet. Amint a filmből megtudjuk, a munka leosztása szigorú, ki kell számítani, hogy hány hímzés jut egy-egy asszonynak. A munka bére olyan többletjövedelmet hoz a mélyszegénységben élőknek, melyből például egy gázpalackot vehetnek, és főzési lehetőséghez, meleg ételhez juthat egy-egy család. A projekt webcíme: <http://igazgyongy-alapitvany.hu/>

Biobrikettel az energiaszegénység ellen

Az Igazgyöngy Alapítvány egyik alprojektje, melyet Feldmár Nóra vezet, a Biobrikett program. Szintén kiemelt fontosságúnak tartom. A program célja, hogy egy új technológiát vezessen be a Toldi mélyszegénységben élő közösség számára, mellyel helyiek, helyben található alapanyagokból olcsó és környezetbarát tüzelőanyagot állíthatnak elő. Ezzel alternatívát szeretnének nyújtani a nehezen vagy illegális úton beszerezhető, nagyon költséges tűzifával, illetve a rossz minőségű, egészségre káros anyagok égetésével szemben.

honlapja: <http://igazgyongy-alapitvany.hu/alapitvany/biobrikett-program/>

„Lapzárta után” tudtam meg, hogy a Biobrikett kezdeményezés fődíjas lett a bécsi SozialMarie és Unruhe Magánalapítvány gáláján. Nagyon igazságos döntés volt.

Gombatermesztés Szendrőládon

<http://bhimrao.hu/program/foglalkoztatasi-eselyek-komplex-fejlesztese-szendroladon-es-kornyeken>, <http://www.youtube.com/watch?v=KIyggRIEG1s>

A Bhim Rao projektet eredetisége miatt szeretném kiemelni. Amit a videón látunk, az egy nagy hangár, egy gombatermelő üzem, mely uniós támogatással jött létre. Mivel az üzem és a kezdeményezés új, még ki kell állnia az idők próbáját. Kiemelkedő ötletessége azonban mindenképpen figyelemre méltó.

Reményeim szerint a gombatermelés nem csak egyetlen nagyüzemben valósul meg a projekt segítségével. Jó lenne, ha formális és informális utakon eljutna egy-egy gombatermelő zsák a házak pincéjébe is. Jelenleg a szendrőládi projekt gyenge oldalának tartom, hogy egyetlen jól őrzött ipari csarnokban folyik a termelés, szerintem jó lenne decentralizált módon eljuttatni a gombatermelő zsákokat, melyek az önellátás egy formáját biztosíthatnák, a házakba is. De lehet, hogy az eljárás a nagy csarnokban történő ellenőrzött termeléssel hatékonyabb. A gombatermesztés lehetőségeinek megteremtése nagyban javíthat a falu lakosságának életminőségén, sőt sokak túlélésének esélyeit is növelheti. A mélyszegénységben élők alultápláltságának egyik formája a súlyos fehérjehiány, ami miatt többek között nagyon sok sérült, visszamaradott gyermek születik, számos a fejlődési rendellenesség, de a jómódúbb családoknál is nagyon sokan táplálkoznak egészségtelenül, zsírban és szénhidrátban gazdagon, kevés zöldséget fogyasztva. A gomba annak ellenére, hogy nem hústermék, értékes és egészséges fehérjék hordozója, rostban gazdag. Fogyasztásának és termelésének lehetősége nagyban emelheti a falu egészségi állapotának szintjét. Nem illene megemlíteni, de a mélyszegénységben élő falvakban sokszor lehetetlenné válik a kertészkedés, termelés, mert a termékek eltűnnek a kertekből, mielőtt a termelő betakaríthatná. A gomba beltéri termelése nemcsak magyarországi elgettosodott falvakban nyújthat értékes, helyben termesztett fehérjeforrást, de akár városi környezetben is. Része lehetne, a Nyugat-Európában elterjedt 'urban gardening' városi mozgalomnak. Olyan városi szegénynegyedekben, ahol fontos lenne az egészséges táplálkozás kiegészítése, pincékben vagy kamrákban otthon is megtermelhető gombatermékekkel. Magyarországon a gomba fogyasztása és ismerete a korábban gombát gyűjtögető roma kultúrától nem idegen. Miközben az erdők magánkézbe adása miatt sajnos a legtöbb helyen illegálissá vált a gombászás. A gyűjtögető-nomád hagyománytól a termelői tevékenységre váltva, a projekt tágabb értelemben a hagyományos roma mesterségek és kortárs tervezés területéhez sorolható. Szendrőládon egyelőre egy monokultúrát rejtő ipari nagyüzem valósult meg, romák és magyarok egyaránt dolgoznak az üzemben, amely jelentős európai uniós támogatással valósult meg. Ennek adatai az interneten nyilvánosak, és így gombatermesztői szakképzés előzhetette meg az üzem létrehozását. A komplex tervezés jegyében, a gomba termelésének együtt kell járni a terjesztéssel és a gombafogyasztási szokásokat élénkítő kampánnyal. Hiszen a termelés akkor fenntartható, ha a környéken van rá felvevőpiac is. Meg kell jegyezni, hogy 2010–2012-ben a saját vesszőfonó projektem lett volna Szendrőládon a gombaüzemi uniós beruházás alternatívája. Reményeim szerint a kosárfonó projekt is megvalósulhat egyszer.

ProLecsó

A ProLecsó komplex regionális fejlesztési projekt célja a hátrányos helyzetű régiók helyi fejlesztése, a környezeti és gazdasági szempontból fenntartható, a közreműködő tartós munkanélküliek számára megélhetést nyújtó, organikus mezőgazdasági tevékenység meghonosításával. A program bővíthető, évente újabb és újabb települések csatlakozhatnak a ProLecsó falvak hálózatához. A projekt gazdája a Pro Cserhát Egyesület és Kassai Melinda. Nagyon jó kezdeményezés. A projekt része komposztáló dombok létrehozása, melyeknek falai fonott fűzfából vannak. Ezért szorosan kapcsolódhat a kosárfonáshoz.

www.bffd.hu

Néprajzi Múzeum – Szuhai Péter: A Roma Kultúra Virtuális Háza

Szuhai Péter roma festészetet és kultúrát bemutató átfogó DVD ROM-ját, melyet tízéves kutatói munka előzött meg, habár kulturális tevékenység, szintén a sikeres 'vállalkozások' körébe sorolnám, filmjei, fotó és műtárgyarchívuma, kulturális terméként műtárgyakkal és utaztatható kiállítással, előadással összekapcsolva külföldön is értékesítő kiállítássá, kulturális terméké válhatnak. Mivel Szuhai Péter (hozzám hasonlóan) kutató, esztéta, kurátor, író és alkotó ember, fontos lenne az általa létrehozott kulturális termék és archívum tudatos kereskedelmi menedzselése.

Ezt a lehetőséget alá kellene támasztani szakszerű nemzetközi kulturális menedzsmenttel, hiszen a roma kultúra sokhelyütt nem szociális problémaként, hanem magyar és kelet-európai egzotikumként jelenik meg, amit szívesen bemutatnának kisebb és nagyobb múzeumok, kiállítási intézmények. Ezt segítené továbbá egy teremnyi állandó roma etnológiai tárlat a Néprajzi Múzeumban. (Jelenleg nincs.)

Itt elnézést kell kérnem a marketing szakterületéről származó angol szavak használata miatt, de a roma kultúra tudatos brandingje turisztikai erőforrássá is válhat, mint például a Kugler Art Szalon a Bazilika mellett. Ehhez kapcsolódhatnának olyan falvak, melyek ápoltak, és közben a roma zenei és képzőművészeti hagyományok élvezetét nyújtják a hazánkba látogató turistáknak, amire például Aggtelek környékén infrastrukturális befektetésekkel kiegészítve szép tájban lehetőség lenne.

http://www.tarsadalomkutatas.hu/multimedia/pdf/dvd_rom_tartalom.pdf

Bodvalenkei Freskó Falu

Szendrőlád és Bódvalenke az Aggteleki rezervátum közelében fekszenek. A bódvalenkei kezdeményezésre csak röviden térnék ki. Egyik probléma épp az, hogy az embereket, akik egy skanzenben élnek, egy rezervátum jellegű települést tudhatnak lakóhelyül. Ez nem járul hozzá az élő kultúra erősítéséhez: Bódvalenkén az egész lakóházak falait beterítő, kültéri festményeket hoztak létre a roma házak falain, egy esztétikai álom megvalósítása, mely nem kapcsolódik a népművészet eredeti szerénységéhez és racionális funkcionalitásához. Mivel a projekt megvalósult, a gondok ellenére turisztikai látványossággá vált, óriási hiba lenne leállítani vagy elrejtteni.

Romani Design

Varga Erika ruhatervező cége és butikja a budapesti bazilika mellett. Egy fiatal roma divattervező példamutató vállalkozása, mely egyben fontos része a roma kultúrának. A vállalkozást Erika kezdettől fogva édesanyjával közösen vezeti. Egy sikeres és kiemelkedő roma női vállalkozás.

Bodó Sándor

Roma fémművesség és kortárs dizájn kutatása és tervei. A rajzok, szövegek és műszaki leírások a saját archívumomban találhatóak és hozzáférhetőek.

Tokaji Fűzfónó

Sajnos meg kell említenem egy sok szempontból felelőtlen kezdeményezést is.

Ez a tokaji fűzfafonó üzem, melyet egy évvel a vesszőfonó projektem után hoztak létre 174.128.594 forintos uniós támogatással. Az üzem 2012 őszén zárt be, miután a támogatást elköltötték képzésre és a műhely létrehozására. Az eset további vizsgálatot igényel. Mindez azért érint nagyon fájdalmasan, mert egy tíz millió forintos támogatás életképessé tehetné volna a saját projektemet, mely termelési szinten 2010 óta semmilyen támogatásban vagy befektetésben nem részesült. Felemésztette magántőkém – ezen túl az önkéntes munka, amit profit nélkül végeztem, évekig súlyosan károsította, szinte ellehetetlenítette vagyoni helyzetemet. Az egyetlen támogatás, amiben projektem részesült (2011. májusa óta), egy weboldal létrehozása volt, melyet a tranzit.hu támogatott, és melynek marketing és termelési hátterét nem volt módomban felépíteni (többek között teljes forgótőkehiányban, melynek kapcsán egyszerre csak öt termék árát tudtam kifizetni, ami óriási szállítási költségeket eredményezett). A Tokaji Fűzfónó jelentős uniós támogatással jött létre, amihez nem kapcsolódott gyakorlatilag se marketing, se design tanulmány, illetve megbíztak olyan képzőművészeket az artmanagementtel, akik nem voltak jártasak a területen, és nem valósítottak meg se profi weboldalt, se termékfejlesztést, arculatkialakítást, terjesztést. Hamis reményeket keltettek súlyosan hátrányos helyzetű emberekben (részben romák, részben nem roma rokkantok tanultak és dolgoztak az üzemben). 2012. augusztusi látogatásom kapcsán döbbenet néztem a tolószékes embert, aki gondosan és nagy türelemmel fonja a tárgyakat, de mégis elveszíti hamarosan az állás és a munka reményét, a jó kollektíva szétesett. Két hónappal a csőd előtt keresett meg két művész kollégám, hogy adjak tanácsot a projekttel kapcsolatban! Egyikük korábban webdesignnal és üvegművészettel foglalkozott, másik bio-piac létrehozásával, a vesszőfonás területén egyikük sem végzett tanulmányokat!

Elmaradt a projekt nemzetközi népszerűsítése, és szinte minden, aminek meg kellett volna történni. A Tokaji Fűzfónó mentségét szolgálja az a gond, hogy a dolgozók után fizetendő járulékos költségeket, szinte lehetetlen kitermelni kínai fonott olcsó dömpingárú mellett. Az üzem állami támogatással jött létre és önkormányzati megrendelésekre számított (például fonott játszóterek és kuckók tervezésével), ami jó ötlet, de a piac teljes figyelembevétel nélkül azonban nem lehet fenntartható vállalkozást létrehozni. Az esetet azért is szükséges megvizsgálni, hogy a jövőben hasonló hibákat el lehessen kerülni.

Meggyőződésem, hogy magas szintű dizájntermékek, valamint a helyi piacra termelt árukkal továbbra is értelmes a kosárfonó szakma erősítése.

Korábbi, sok évvel ezelőtti kezdeményezések voltak a Bodrog-parti falvakban, ahol Kuklai Antal idős pap próbálta meghonosítani újra a kosárfonást szegények körében, de később nyugdíjba ment.

Parafactura

Kesserű Andrea kezdetben a No Corruption munkatársa volt, a táskák béléseit tervezte. Majd a szociális szféra és dizájn kapcsolatának lehetőségeit, új formáit keresve egy Parafactura nevű kezdeményezést hozott létre, mely Down-kóros fiatalok termékét építi be a ruhatervező kollekciónak. Óriási erőfeszítéseket fektetett az induló vállalkozásba. Nagyon drukkolok neki.

Balkántangó

A balkántangó a környezetvédelem területén segít. Használt biciklibelsőből gyárt táskákat. Ez a cég már évek óta működik; Ipek Türkoglu esztétika szakon végzett dizájnérkezésként, aki évek óta óriási erőfeszítéseket fektet a magyar dizájn-cég fennmaradásába.

A hosszú évek alatt gyűjtött tapasztalatok mások számára is hasznosak lehetnek.

Plastenka

Laczkó Júlia az alapító a MOME-n végzet, nylonzacskó gyűjtőhelyeket rendezett be több szórakozóhelyen. Az összegyűlt színes nylonzacskókból laptartót, esőkabátot, biciklistáskákat gyárt egy forrasztós és préseléses technika segítségével. plastenka.hu

Random Varroda

2012-ben alakult a Random Varroda Szentbékállán.

A Random Varroda egy pajtában működik, ahol a tapolcai bolhapiac használt termékeivel dolgozik. Lemondás helyett DIY, vagyis Csináld magad! Segít újragondolni a XXI. századi divattrendeket a meglévőkre alapozva egyéni igények szerint. Nem tartja a formákat, sőt formabontók vagyunk és új struktúrákat hozunk létre, új kontextust teremtünk. Mindenkit vár a nagy kapcsolásra, vagy kapcsolódásra! Egyik alapítója a volt interméda szakos, a területen nagy tapasztalattal rendelkező Szabó Eszter Ágnes.

Soma Mamagésa asszonyköre

A magyar médiaceleb, Soma Mamagésa kezdetben roma asszonykört szervezett egy kelet-magyarországi faluban, ahol az elgondolás szerint az asszonyok találkozhattak, megbeszélhették gondolataikat. Azonban felmerült az a gond, hogy a férjeik nem engedték el a nőket az asszonykörbe, mert azt semmittevésnek minősítették. Így Soma hímezőkörré alakította át, matyómintás terítőket vitt le, amit a nők kihímeztek, majd eladtak.

A Cursillo Mozgalom

Ének-zene – a cigánypásztoráció és Székely püspök. Nagyon fontos lelki gondozási szerepet játszott Szendrőládon a Cursillo mozgalom, sokat énekeltek, zenéltek, templomba jártak. Köreikben megszűnt az alkoholizmus, ami hozzájárult a jó munkahangulathoz. Sajátos egyházi zenéjük roma elemek mellett a feketék spirituáléját (gospel) is idézi. Sokat emlegették Székely püspököt, mint olyan embert, aki sokat tett értük, és aki zárandokhelyekre vitte a roma zenészeket.

Roma Hiphop Archívum

A Roma Hiphop sokszor a kritika, a társadalmi és politikai elemzés tárgyává vált, a marginalizált népcsoport egyik fontos önkifejezése és emberjogi harcának önkifejezése. A digitális roma hiphop archívum a zenei mozgalom történetét dolgozza fel az 1980-as évektől napjainkig. Szervező Junghaus Tímea, elismert nőjogi és emberjogi szakértő.
www.romahiphoparchive.org

Oktatás-pedagógia - Trebag

Interaktív oktatási anyag, tervezett CD-ROM és a Waldorf-módszer alkalmazása hátrányos helyzetű roma gyerekek oktatásában. A program egyik célja, hogy a tanárok elsajátítsanak olyan készségeket, mint például az interkulturalitás, a másság megértése, a tanulók egyéni képességeinek felfedezése és az egyénre szabott módszerek készítése, és ezeket az oktatás folyamatába beépítsék. Kiadó-fejlesztő: Trebag/Creative Training Program,
http://create2teach.eu/hu/info_pages/10-about%20project

Néhány fontos oktató és népművészeti mester:

Kakas József – kosárfonó oktató, művész és kisiparos Kisbajomban, aki a mesterség neves somogy megyei képviselője és terjesztője.

Rácz Zoltán és neje, Rácz Gyöngyvér – szilácsfonó mester, Szendrőlád

Kálló Imre és fiai – szilácsfonó mesterek, Szendrőlád

Bárány Mara – csuhélfonó, számos könyv szerzője

Az Esély Kövessi Erzsébet Szakképző Iskola és Gimnázium iskolai kosárfonó tanárai:

Kis Zoltán, a népművészet mestere

Nyitrai Erzsébet, aki ezen túl mérhetetlenül lelkiismeretes szociálpedagógus

A kezdeményezések listáját folyamatosan szeretném bővíteni.

KÜLFÖLDI PÉLDÁK ÉS PARTNEREK

MyVillages.org

A myvillages.org három művész kezdeményezése (Kathrin Böhm, Wapke Feenstra és Antje Schiffers) A falusi kultúrát és a női termelés formáit szeretnék erősíteni. A művészek német és holland származásúak, de észak- és dél-amerikai falvakkal is volt közös programjuk, és a No Corruptionnel is felvették a kapcsolatot. Az immár tízéves projekt nagyon összetett. Az agrárszektor és a monokultúrák iparosodásával a termelési ág sokszínűségét elsivárosodás fenyegeti, ez ellen próbál tenni a myvillages rendezvényein. Ezen túl a bajor falvak sok helyütt már csupán kihalt és simára vakolt kertvárosok, minden falusi jelleg nélkül, ahonnan a férfiak a 30–50 km-re fekvő ipari központokba bejárnak dolgozni. A falut az fenyegeti, hogy élettér helyett alvóvárossá válik. Mindez az elmúlt harminc évben erősödött fel. A MyVillages közösségi és oktatói programjai a falusi kultúrát és a női termelést élesztik újjá. Ezen túl kapcsolatban vannak az Urban Gardeninggel és nőmozgalmakkal, művészekkel, kertészekkel, szakácsokkal, iskolákkal, szociológusokkal. Céljuk nem újabb lokális biotermékek piacra dobása, hanem modellértékű rendezvények, események megteremtése, szimpóziumok, workshopok és sokszor heroikus projektek, mint például a berlini Gartenaube, ahol egy évig kizárólag Berlinben termelt termékeket gyűjtöttek. A kiállításukra a szendrőládi No Corruption projekttel öt fonott mobil árusítóhelyeket készítettek, hasra akasztható kosarakat, melyekből a termékeket kínálták a berlini Festival Überlebenskunst alkalmából. A MyVillages nagyon aktívan szervez iskolákba oktatási rendezvényeket és életmód tanácsadást.

ECO-Nomadic School

Az ECO-Nomadic School több alulról jövő kezdeményezés: művész és innovációs projekt közös szervezete. Tagjai a MyVillages, az AAAA párizsi gerilla kertészeti csoport, mely az egyik velencei építészeti biennálén díjat nyert, és tagja a romániai, brezoi civil szerveződés. Rendszeresen szerveznek kis falvakban közös rendezvényeket, melyet az Európai Unió a felnőttképzés programjának keretén belül nem túl nagy összegekkel támogat.

13.

FORRÁSOK ÉS D. MAGYARI IMRE ÍRÁSA

A forráslista elején megjegyezném, hogy a tanulmány legnagyobb része gyakorlati tapasztalatokra, romákkal, művészekkel, szociológusokkal, etnológusokkal, tervezőkkel történt találkozásokból és beszélgetésekből merít. A forráslista inkább informatív jellegű szakirodalmi lista, mely az érintett témákhoz kapcsolódik:

Kosárfonó képzést folytató speciális szakiskolák tankönyve, Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 2002

Bárány Mara, *Gyékénymunkák*, Budapest, 2006, ISBN: 9789639666269

Alain Reniers, *Gondolatok a cigány gazdaságról*, Eszmélet füzetek 54. sz., 65. o., Budapest, 2002

A Devecseri lomizókról

<http://www.amarodrom.hu/archivum/2006/10/15.html>

Használtcikk-kereskedelem Devecseren: Nyitott égbolt áruház, MaNcs, XVI. évf. 31. szám, 2004. 07. 29.

Giessener Hefte für Tsiganologie, 1984–85. 3-4. sz. 3–28.

Adatok és statisztikák a magyarországi cigányság foglalkozásairól:

<http://aporszocped.atw.hu/letoltesek/magyarorszagii%20romak.doc>

Székely János, *Cigány népismeret*, Budapest, 2011

„Ősi cigány mesterségek és foglalkozások”

<http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/cimefo.htm>

Papanek, Victor (1971). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*, New York, Pantheon Books. ISBN 0-394-47036-2.

Joseph Beuys, *Social Sculpture*

<http://www.quotes-famous-artists.org/joseph-beuys-famous-quotes>

Lechner László, *Adalékok a társadalom lényegének fölismeréséhez*, 1908

http://mtdaportal.extra.hu/MTSZ/1908/1908_09.pdf

Bódi Zsuzsanna, *Magyarországi cigánymesterségek*,

http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/056.htm

Székely János püspök, *A cigány népismeretek*, 2010, ISBN: 9789633617021

Székely püspök, *A cigány identitás nem a magyar identitás ellen van*,
<http://mno.hu/csaladhalo/szekely-puspok-a-cigany-identitas-nem-a-magyar-identitas-ellen-van-1085669>

Sándor Avraham, *A Romák valódi eredete*,
<http://www.imninalu.net/Romagyar.htm>

Museum für Gestaltung Zürich (Hg.): Be Creative! Der kreative Imperativ! Kísérőfüzet a kiállításához látogatók számára, Anleitung. Begleitpublikation zur Ausstellung Be Creative Edition Museum für Gestaltung, Zürich, 2002

Geert Lovink and Ned Rossiter (eds.), *MyCreativity Reader: A Critique of Creative Industries*, Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2007, ISBN: 987-90-78146-04-9,
<http://networkcultures.org/wpmu/portal/publications/inc-readers/mycreativity/>

Ernyey Gyula: *A dizájn története, Design: Tervezéselmélet és termékformálás 1750–2000*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 352 p., ISBN 963 9123 528

Deleuze, Gilles and Félix Guattari, 1980, *A Thousand Plateaus*, London and New York: Continuum, 2004. Vol. 2 of *Capitalism and Schizophrenia*, 2 vols. 1972–1980.

Nicolas Bourriaud, *Relációesztétika*, Ford. Pálfi Judit, Pinczés Bálint. Műcsarnok, Budapest, 2007. 96 o., (Elmegyakorlat – Műcsarnok-könyvek 1.)

Moszkva tér–Gravitáció/Gravitation, Ludwig Múzeum Budapest – Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2003, ISBN: 963 86427 5 0

Sven Lütticken, *Idols for the Market*
<http://svenlutticken.blogspot.hu/2010/05/art-and-thingness-part-3.html>

A projekt kortárs művészeti megközelítése

Niklai Judit, *A ready-made-től a hand-made-ig: kérdések és állítások*, Jade Niklai, Tanulmány a Wick-Art, El-Hassan Róza kosárfonó projektje kapcsán az Art on Lake = Művészet a tavon katalógusban, 2011, Budapest ISBN: 978-963-7063-86-2

Melléklet:

D. Magyar Imre interjúja El-Hassan Rózával a Felkiáltójelről, 2011

„Imádjuk az anyagot”

Találkozások El-Hassan Rózával

Kevés embert szerettem meg ilyen gyorsan s ennyire. Babarczy Eszter ezt írta róla 1996-ban: „Ha a tárgyiség és fogalmiség ellentéte az első feszültségforrás El-Hassan Róza művében, ...a második, nem kevésbé elvont, de sokkal játékosabb feszültség: az időtlen törvény és az egyedi tárgy, a koncepció és a műalkotás bújócskája.” Mintha a lényében is lennének paradoxonok, mindjárt a kettős identitás, hisz egyszerre szír és magyar. Ez számomra roppant izgalmassá teszi, kíváncsi vagyok a másik, számomra ismeretlen kultúrára, s úgy érzem, ő kinyithat egy ajtót s bevezethet oda. De ettől még nem szeret meg az ember valakit. Érzem benne gyengeség és erő, kiszolgáltatottság és méltóság, naivitás és bölcsesség (nem okosság: bölcsesség), játékoság és komolyság paradoxonját is, s mindezek mögött a tehetséget. De ezért még mindig nem szeret meg az ember valakit. A szeméért már igen. Riadtság, bizakodás, biztatás és melegség, ez mind benne van. Fájdalom is, talán. Titkok. Ülünk a kávéházban, Róza a készülő múról beszél, a public art-ról, amit nehéz magyarra fordítani, s aminek a megnyilvánulásai mindig olyan események, amik a társadalom nyilvános terein a társadalom fontos kérdéseire szólunk hozzá.

Hiszel abban, hogy hatnak?

A művészet mindig a szabadság tereit keresi, ezeket akarja megteremteni, és ezek megteremthetők. A public art eseményei is hatnak az emberekre, legalábbis ezzel a reménnyel alkotunk. Láthatóvá teszünk kérdéseket, amik érintenek bennünket. 2004-ben csináltunk a Moszkva téren egy kiállítást, hetekig kint volt egy szobrom, egy fából készült, stilizált, ülő emberfigura. Érdekeltek, mi lesz a sorsa. Azt hittem, elkezdik összefirkálni, rombolni. Akadtak, akik meg is próbálták – és akadtak, akik mindig megvédték: a hajléktalanok. És ők bizonyultak erősebbnek, hisz mindig ott vannak. Kijártam a térre, beszélgettem velük, megköszöntem a segítségüket. Aztán az utolsó nap eltűnt a szobor, még látták a 7-es buszon, három bőrdzsekis fiú vitte.

Mikor felkértek a 'Művészet a tavon' kiállításon való részvételre, milyen ötleteid támadtak?

Először azt hittem, „szabályos” köztéri szobrok valósulnak majd meg, kőből és fémből, vasból és bronzból, s én ezzel szembe helyezek valamit, ami a hatalommal szemben fogalmazza meg magát. Nem csupán a politikai hatalommal szemben, aminek tökéletes kifejeződése az emlékműszobrászat jelentős része, az uralkodók, hadvezérek hatalmas szobrai, hanem mindenféle hatalommal szemben. Az is hatalom, ha valaki lehetőséget

kap egy nagyméretű szobor kiállítására a Hősök tere mellett, a város egy fontos pontján. Épp ezért nem kőre és féltre gondoltam, könnyű, fonható anyagra – a fonást mindig a szegények csinálták, parasztok, később cigányok. Ez az egyik legősibb tárgykészítési mód, amihez eszköz sem kell, hisz az pénzbe kerül, ami nem biztos, hogy van, csak valamilyen vessző, például fűzfa vagy mogyoró. Az is eszembe jutott, hogy a többi, kőből és fémből készült alkotást lehetne áttenni egy másik anyagba. Meg az, hogy nem egyedül fonnék, hanem cigány mesterekkel. Aztán pedig eszembe jutott egy nagy, több méter magas felkiáltójel, ami a víz fölé emelkedik – ezt készítjük el a kosárfonókkal Sarudon egy táborban. Az egyik szponzorom a Polgár Alapítvány, ahonnan Szőke Judit elvitt különböző mesterekhez, Kakas Józsefhez Kisbajomra, Káló Imréhez és Rácz Zoltánhoz Szendrőládra.

Könnyen szót értettél velük?

Nem volt nehéz, hisz ők is, én is imádjuk az anyagot. Azt szeretném, ha mindenki, aki részt vesz a munkában, a magáénak érezné a művet.

Megyünk mi is: Tiszadobra. Kiss Józsefet keressük, aki látható örömmel készül Sarudra, megszervezi a csapatot is: nagyon nem mindegy, kik lesznek benne. Különös a beszélgetés: mikor Róza tegezi Kiss Józsefet, ő magázva válaszol, mikor Róza magázza, Kiss József tegezi. Mintha elszoktak volna a cigányok az emberi hangtól. Meglátogatjuk Piroska nénit is, talán ő is ott lesz Sarudon. A két beszélgetés együtt nem tart egy órát. Az út oda és vissza öt óra. Róza azért az egy óráért végigülte az ötöt. Megnézzük a kastélyt, ott meséli, hogy kamaszkorában a német idealista filozófusokat olvasta meg a francia egzisztencialistákat. Ez mintha ott lenne valahogy abban, ahogy áll a tűző napon és magyarázza Kiss Józsefnek, a Németországban nevelkedett szír nő a cigány férfinak, hogy amit csinálnak, azt kedvük szerint színezzhetik, díszíthetik cigány motívumokkal. Már ismét a kávéházban kérdezem:

Mi a mondat a felkiáltójel előtt?

Nincs mondat, csak a felkiáltójel van. A kiáltás az áldozatok hangja, az elnyomottaké: a fájdalom, a végső elkeseredettség hangja. Az igazságtalanul kirekesztettek hangja. Az univerzális jel ezt az artikulálatlan hangot artikulálja. A cigányok mindmáig ki vannak rekesztve a magyar társadalomból. De ne gondold, hogy összeszorított fogú polgárjogi aktivista vagyok! Szeretek absztrakt, cikornyás tárgyakat készíteni. Ez ilyen lesz. És lesz mellette egy sziget fonott szobrokból...

D. Magyar Imre

<http://www.artonlake.hu/artistvw.php?pmArtistId=13&pmArImageId=89>

14. KÉPMELLÉKLET

A teljes dokumentációs anyag videókkal a www.nocorruption.hu oldalon található.

Hántolt fűzfa, apró és finom tárgyak fonására alkalmas alapanyag szárított formában, áztatás előtt, 2009, Kakas József műhelye (fotó: El-Hassan)

Kakas József, anyagminták, 2009, mogyoró, fűzfa egyéb növények vastag hajtásai, melyek sarokfának alkalmasak, hántolt és hántolatlan formában, Kakas József műhelye (fotó: EL-Hassan)

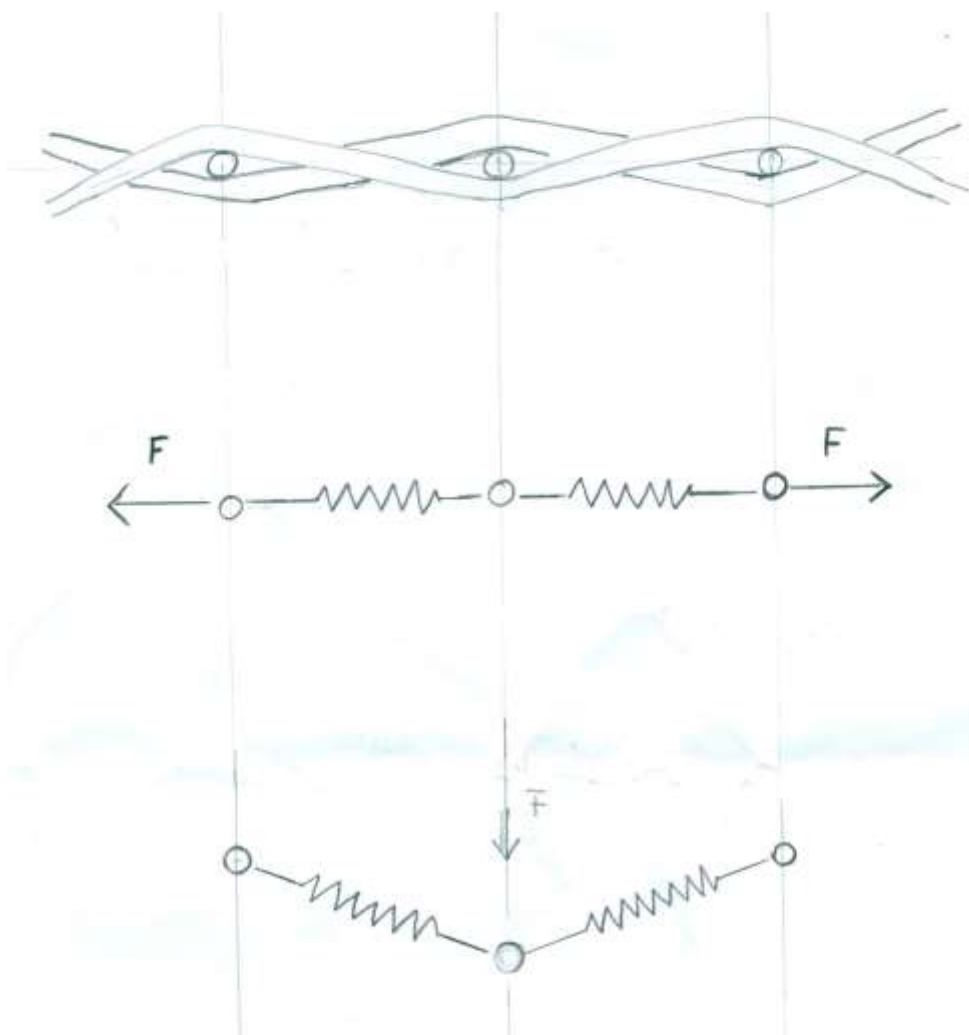
Kakas József vesszőfonó művész, Kocka, 2009, hibrid hántolt fűzfavessző, 12 x 12 cm, Kakas József műhelye (fotó: El-Hassan)

El-Hassan Róza, Fűzfa struktúrák, ceruzarajz, 2009

EL-Hassan Róza, Női ridikül terve, 2009

1. ábra

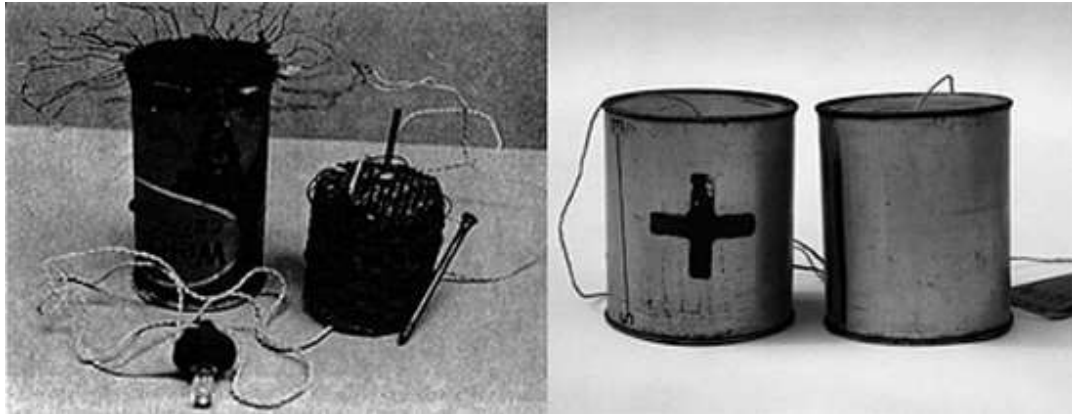
El-Hassan Róza, Ütészgátló hullámstruktúra működési elve, 2009, ceruzarajz

Marion von Osten és Péter Spillmann, *Be Creative*, 2002, kiállításenteriór, Museum für Angewandte Kunst, Zürich (fotó: Peter Spillmann)

Matali Crasset, szendrőládi műhelymunka és oktatás közben, 2010 (fotó: Árvay Orsolya)

Viktor Papanek és Joseph Beuys

bal oldalt: Viktor Papanek és George Seeger, Rádió a Harmadik világnak (Third World Radio), 1962 és 1967 között fejlesztve, reciklált üdítős doboz, paraffin viasz, fonott szerkezet, az elégetett viaszból nyert energia egy működő rádióvevőkészüléket táplál, indiai falvak lakosainak tervezték, a rádió előállítási költsége kilenc cent.

Jobb oldali kép:

Joseph Beuys, Telephone, 1974, két konzervdobozból épített multipli, jelképes jelentőségű műtárgy, mely Rudolf Steiner antropozófikus filozófiáját követő Joseph Beuys személyes mitológiát testesíti meg.

A modern műtárgy értéke magas, szimbolikus értékű, múzeumban őrzik, gyakorlati funkciója nincs. Beuys a második világháborúban német pilóta volt, lezuhant a Krím félszigeten, és tatár nomád törzsek ápolták archaikus módszerekkel. Megmentették az életét. Ezt követően a természetes, egyszerű anyagok elemi ereje válik művészetének egyik központi témájává, az archaikus és a modern gondolkodás határmezéjén.

Joseph Beuys, Telefon S_____E (Telephone T_____R), 1974, Multiple of two tin cans with paint additions and string, Each: 12 x 10 cm, String: 180 cm, The Museum of Modern Art, New York

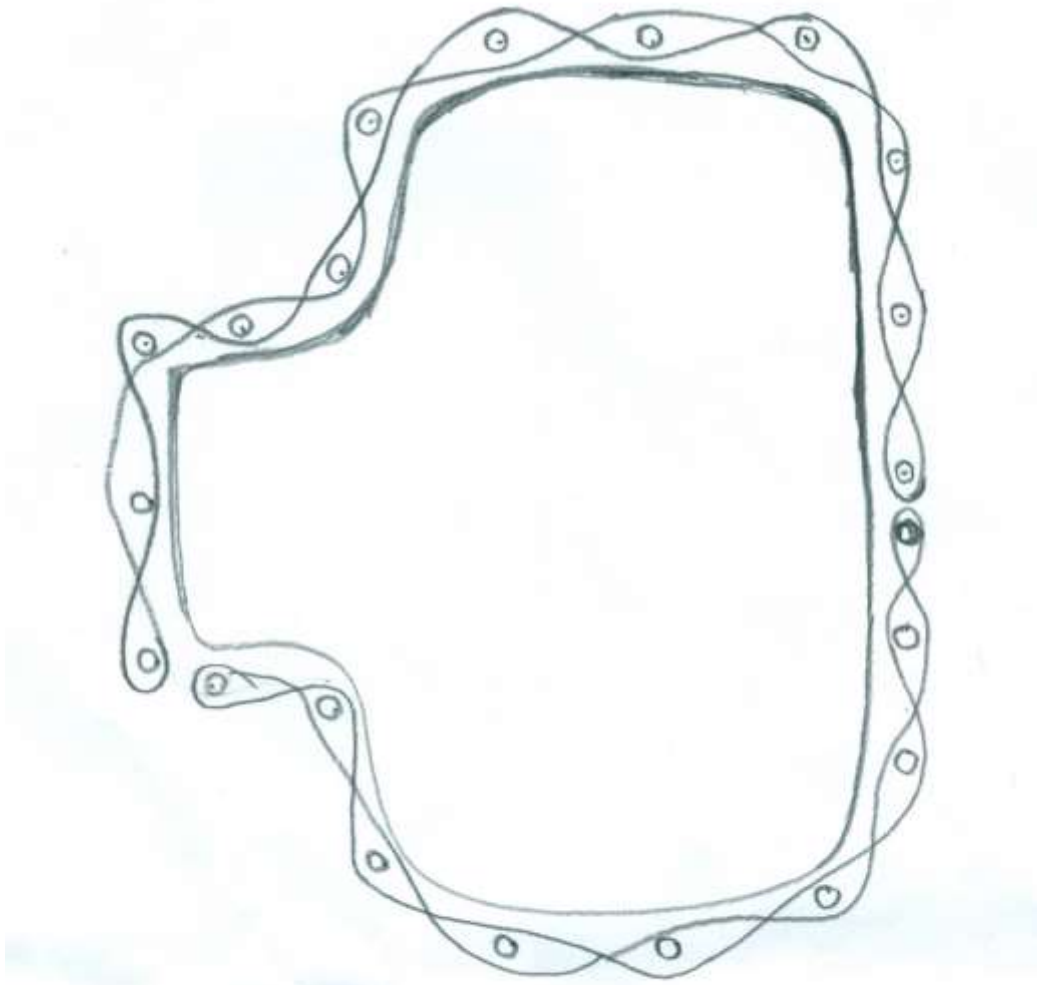
Beuys, Earth Telephone, 1968, telefon, agyag

Beuys Telefon témájú munkái sorozatának része. Egy másik műve az Earth Telephone, Neue Pinakothek Gyűjteménye, München

Joseph Beuys, Capri-Batterie, 1985, Lightbulb, socket and lemon, 18,4 x 18,4 x 17 cm, The Museum of Fine Arts, Boston

Viktor Papanek és George Seeger Third World Radio, fejlesztés 1962–67

Viktor Papanek és korszakalkotó tanítása és könyve: a Design for a Better World. Végül azt látjuk, hogy Papanek konzervdobozból épített filléres rádiója India szegénynegyedek számára és a Joseph Beuys két darab konzervdobozból épített multiplije nagyon hasonló. "Capri Batterie" (1985) és "Telephone" 1974.

Fonott kameratok működési elve, 2009, ceruzarajz, amely bemutatja, hogy a fonott anyag hullámstruktúrája hogyan vezeti le az ütések és védi meg az érzékeny gépet a sérülésektől (a művész tulajdonában)

El-Hassan Róza, Vesszőfonott kameratok terve, ceruzarajz, kaptafa, 2009

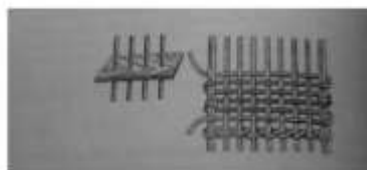
Fonott kameratok Cannonhoz, terv, bőrrész El-Hassan, fonás: Nyitrai Erszébet, 2009- 2010

Első laptoptartó, 2009

Első laptop tartó, 2009, fonás Kis Zoltán

Kaptafa és fenékfonás technikája

Sztojanovits Andrea, Kábelfészek a kosárfonó projekthez, 2010

Az eredeti szilácskosár, amelyből a további szilácsformákat fejlesztettük

El-Hassan, Mappa, 2010, szilács és vegyes anyagok, fonás id. Rácz Zoltán

Matali Crasset, Tálca, 2010, szilács és építkezési háló, fehér kötöző szalag

Matali Crasset, Tálca, 2010

Matali Crasset, Lámpabúra, 2010 fonás id. Káló Imre

Szendrőlád, Káló család és El-Hassan Róza, 2009 (fotó: Árvay Orsolya)

El-Hassan Róza, No Corruption Aktatáska, 2010, fekete vesszőből, fonás: id. Rácz Zoltán, bélés: Kesserű Andrea

Zolibá Etnoline, fotó Árvay Orsolya, 2010, a fotón id. Rácz Zoltán

Felkiáltójel, Szendrőlád, 2010

El-Hassan Róza, Al Dihni Rami, Rami Modell, laptoptartó, 2010

laptáska: Kesserü Andrea értelmezése: Laptáska szakadt harisnyával és pöttyös béléssel (a szakadt harisnya motívuma a piacon árusító nénik szokását idézi: régi szakadt harisnyájukat húzták a kosarakra mikor a piacra mentek. a kék pöttyös bélés szintén kortörténeti idézet)

Al Dihni Rami, No Corruption strandtáska, 2010
fotó: Kunstverein, Steierischer Herbst, Graz, 2011